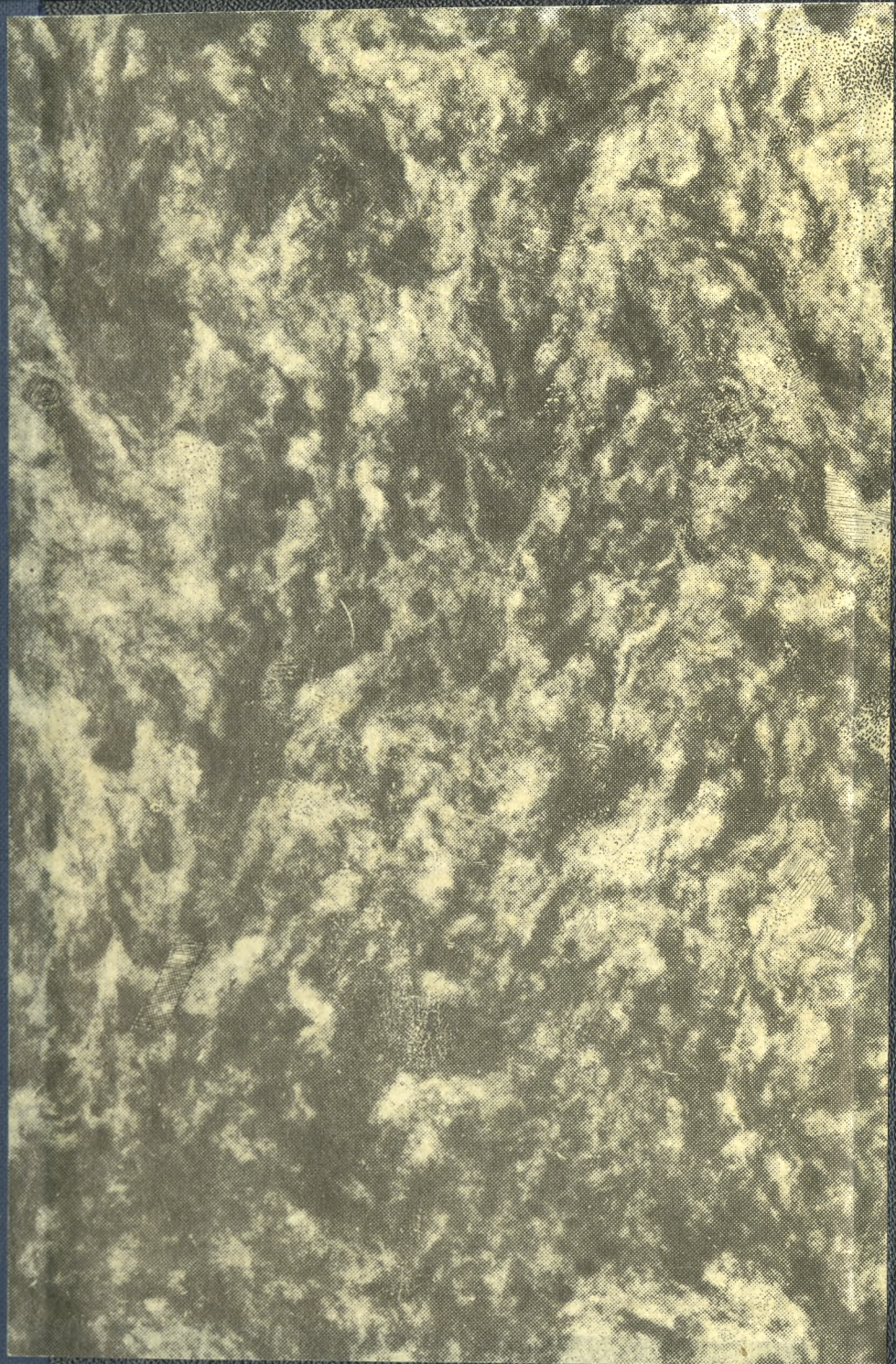

Politikai
röpiratok.

175.

175
1593

A GAZDASÁGI TERMELEÉS TERÉN

MUTATKOZÓ

AMERIKAI VERSENYNEK JELENTŐSÉGE

és

VALÓDI OKAI.

IRTA

SEMMLER HENRIK

SZABADON FORDITOTTA

TOMSITS ISTVÁN

BUDAPEST, 1883.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

Ára 2 frt.

A GAZDASÁGI TERMEELÉS TERÉN
MUTATKOZÓ
AMERIKAI VERSENYNEK JELENTŐSÉGE
“
VALÓDI OKAI.

IRTA
SEMMLER HENRIK

SZ-BADON FORDITOTTA
TOMSITS ISTVÁN

BUDAPEST, 1883.
FRANKLIN-TARSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

6.5752 926 T. 842

DE BALLAGI GÉZA.

Az északamerikai gazdasági viszonyokról eddig közzétett jelentések hiányai.

Ha azon, magában véve oly egyszerű és teljes elismerésre mégis csak újabban méltatott tény, hogy valamely nemzet gazdasági fejlődése egyszersmind politikai fejlődésének és állami erejének alapfeltételét is tartalmazza — jogosultnak mondható: akkor Európában alig foglalkozhatik a közfigyelem érdekesebb jelenséggel, mint minőt az északamerikai földművelés fejlődése felmutat, valamint ama versenyképességgel, melyet az magának — több egybevágó kedvező véletlen által támogatva — úgy az európai, mint az ázsiai piacokon kivívott.

Ezen fejlődést, vagyis jobban mondva termelési supremátiát legfőképen azon körülmény magyarázza meg, hogy az Unió egyetemes haladásának főeszközét szükségkép a földművelés képezi és képezeni még hosszú időkre kihatva is; mert erre utal és ezt vindikálja a végtelen terület, mely még jóformán néptelen, és részint földművelők betelepülésére vár, részint a marhatenyésztésnek másutt nem is ismert arányokban való folytatását teszi és teendi a nagy mezőségeken lehetővé; magyarázza továbbá a

gyors fejlődést és termelési supremátiát, ama szembe-
tűnő gyarapodás, melyet a folyton bevándorló emberi
erő szükségkép maga után von. Mintegy ösztönszerű-
leg érzi pedig mindenki egyidejűleg ezen gyarapodás
hatalmi jelentőségét is ; és ha utóbbi fölött az európai
politikuskok joggal gondolkoznak, az elsőbet viszont :
az amerikai termelés emeltyüit és titkait meg az euró-
pai gazdának van oka behatóan latolgatni. Mindakettő
pedig méltán fontolóra veheti az adott kép mintegy
ethikai oldalát is, megállva *egy állam* perspectivájá-
nál, melybe hosszú évtizedek óta és pedig ujabban
rohamosan látjuk az emberi erőt mintegy átömleni ;
és viszont *azon államoknál*, melyek ezen exodushoz az
anyagot nyújtják, és az így előidézett szellemi és
vagyoni csökkenést népük azaz munka-erejük fogyat-
kozását viselni kénytelenek !

Ezen jelenségek, mondom, önkéntelenül vissza-
hatnak ; az aggály pedig mindig kész az egyoldalúságra
és különösen azon nagy mérveket tekintve, melyek-
ben oda át minden szemünk elé lép ; kész például az
gazdaság terén is a legközelebbi évek piaczi és ár-
conjunctionait mintegy állandóknak, normálisaknak
tekinteni és a mérhetlen területek nagyszerű fogal-
mával, és az ahhoz képzelt termeléssel állítani elneje
elé — és ezen nyomon haladva, mintegy kétségbe-
esni az agg Európa, és különösen Közép-Európa gaz-
dasági életének jövője fölött.

Ezen balnézettel szembe szállni célja jelen sze-
rény kísérletemnek ; jogosultságot engedek amaz aggá-

lyoknak addig, és oly mérvben, mint arra az Egyesült-államok világhelyzete, részben természeti, geografiai viszonyai okot és érvet szolgáltatnak, mert hiszen ezekben változhatlan tényezőkkel állunk szemben, de viszont élesb reliefbe szándokom állítani több oly tényezőt is, mely már ilyes inalterabilis jelleggel nem bír, legalább nagy részben nem, mire azonban Európában kevésbé szoktunk gondolni; és itt a *szellemi és egyéni tényezők állnak elmém előtt*, minden következményeikkel együtt, melyeket a gazdasági, kereskedelmi, forgalmi élet szervezésének terén észlelnünk és nyomoznunk könnyű, ha figyelmünk általában véve ezen tér felé van fordítva. De itt Európában, rendszeren a dologi jelenségek mellett állunk meg, szólunk igen sokat, talán túlsokat a vasutakról, csatornákról, gőzösökről, az Unió haladásáról általában, de minél kevesebbet azon tényezőkről, melyek mindezen intézményeket szervezék, csoportosíták, kölcsönös kapcsolatba hozták, és *csakis ez által* idézték elő az egyetemes hatás és képesség *ama mérveit*, melyekkel Amerikában találkozunk, melyeknek ellenallhatlan hatása minden bevándorlót oly gyorsan meghódít, és mely azon tudatot kelti végeredményként keblünkbe, hogy mit itthon nálunk a forgalmi szervezés, az egyleti közreműködés, a kereskedelem és a földművelés közti kapcsolatosság fogható eredményeként fölmutathatunk: az amerikai állapotokhoz hasonlítva csak a marasmus vagy gyámoltalan lassuság bizonyítékának tekinthető.

Fölösleges volna fölemlítenem, hogy mi hatalomra vergődött egy vagy más nép az ipar és kereskedelem terén; ezen ipar és kereskedelem csakis minteg végső corollariuma a már megelőzőleg virágzó földművelésnek. Így volt az pl. Angolországgal és Hollandiával is, sem egyiknek, sem másiknak kereskedelmi uralma nem válhatott volna azzá, mi volt és mi jelenben is, amaz impulsus nélkül, melyet nagyhírű gazdasága és erőteljes, intelligens népessége adott a nemzet tevékenységének; de ezen, mint mondám, ismeretes igazság meggyőzőbben sehol sem lép elének, mint Éjszakamerikában, mely még távol van attól, hogy iparos állam jellegét öltse, és még egészben fiatal földművelésének köszöni nagyságát, vagyonságát és állami hatalmát.

Ott valóban minden a földművelés, a gazdaság érdekeiben összpontosul, zsibbasztva van minden, a mint annak vidám előmenetele megakasztva látszanék lenni, és ha az minden egyéb foglalkozási köröknek a szükséges életnedvet szolgáltatni képes nem volna.

Jó ezt Amerikára nézve is egy ízben kifejezni, mert valóban, sehol sem tanúsítanak a kereskedelmi, ipar és forgalmi állapotok oly fokú érzékenységet, de sehol sem is hatja azokat a földműveléstől való függés érzete oly élénken át, mint az Egyesült-államokban; és ha ezen állam előhaladása az ipar terén is — főleg támogatva a típusszerű amerikai találékonyság által — szinte csodálatra méltó, ennek forrását közvetlenül mégis csak a földművelés képezi;

ott a kereskedelem és ipar fejlődése és constellációs valóban legszigorubb visszasugárzását képezik egyszerűsmind a gazdasági termelés mibenlétének, mit kiemelni annál fontosabb, mivel közelebbi években, különböző körülmények egybejárása által, épen ez utóbbit illetőleg óriási erőfeszítés lett kifejtve.

Kétségbe nem vonható ugyan, hogy az Unió földművelése ezen közbenesett és a jelen nemzedék tartamán belül többé alig várható conjuncturák nélkül is haladt volna a maga útján, de minden bizonynyal nem oly nagyszerű mérvben, minőnek tanui valánk, mely a világot csodálatra hívja föl, és mely joggal mondható páratlannak.

Ezen jelenség okait azonban nem nehéz föltalálnunk, azok egyszerűen azon körülményben fekszenek, hogy — mit a történelem csakugyan ritkán jegyzett — a cereale-termelő és fogyasztó európai, ázsiai, afrikai, közép- és délamerikai államok, egy sorban, két, három éven át részint igen közepszerű, részint rossz, részint pedig egyenest éhséggel határos silány termésekkel látogattattak.

Mindjárt Angliánál kezdve, Éjszakamerika ezen főfogyasztó országában négy éven át egyik rossz termés a másikat követte, ezek közt pedig a mult (1879.) évi a *jelen század legrosszabbika volt*. — Csak kevéssel jobb sors érte Franciaországot, Spanyol-, Olaszországot és Belgiumot, mert *ugyanezen négyévi* cyklus alatt mindannyinak tetemes behozatalra volt szüksége. Az orosz-török háború, mint általában minden hadviselés nem

értéktermelő, de értékapasztó volt, és számon kívül helyezé Európa élelmezésére nézve az összes alsó Duna-melléket és az egész Balkán-félszigetet.

Mi pedig Oroszországot illeti, az még a következő két évben sem szerepelhetett az export terén, mert az egész birodalom lakossága igen rossz aratás fölött panaszkodott, sőt egész kormánykerületek vetőmagjukat sem voltak képesek fedezni, olyannyira, hogy először, mióta a világ fennáll, magában Kaukázus fővárosában Tiflisben, amerikai buza jelent meg a piacon.

Az osztrák monarchia, de főleg Magyarország, mely rendszerint Svájc, Felső-Olaszország és Dél-Németország szükségleteit szokta fedezni, az említett években fölösleggel szintén nem rendelkezett, és ha Németországban az aratás egészben véve nem is volt igen silány, de kielégítőnek még sem mondható.

Tovább haladva az afrikai partok mentén, Marokkóban éhség uralkodott, és így még ezen, más-különbén gazdagon termő vidék is amerikai bevételre volt szorulva.

Hasonló balsors érte, csakhogy sokkal nagyobb mérvben, *Kelet-Indiát*, hol egész nagy tartományokban a legszörnyűbb éhség uralkodott. *China* továbbá, melynek éjszaki és közép tartományokban a taiping-lázadás pusztításai után az éhség mintegy permanentiában van, mindent igénybe vesz, mit Kalifornia és Oregon piacjai csak nyújthatnak. *A jöremény-foki* gyarmat termése szintén igen sok kívánni valót hagyott hátra,

és tetemes mennyiségű búzaszállítmányt vett Amerikából igénybe. *Mexikóban* a hőség a termést tökéletesen megrontotta, úgy, hogy a kormány kénytelen volt az élelmiszerekre vetett vámokat ideiglenesen beszüntetni, és nem sokkal jobb állapotoknak örvendhettek a közép-amerikai államok is. *Ausztrália* aratása igen elégtelennek bizonyult és ez által egy tekintélyes, habár Európára nézve csak közvetett búzás kamara esett ki a számításból. Végre *Braziliának* némely tartományai súlyos éhséggel küzdöttek, a többi dél-amerikai államok pedig — mennyiben azok a cerealeverseny terén általán véve tekintetbe jöhetnek — az aratással, legmérsékeltebben fejezve ki, «megelégedve nem voltak».

A míg tehát ezek szerint, úgy szólván, az egész föld kerekiségén tulnyomólag rossz vagy általában sovány volt a termés, — sok helyt pedig szoros értelemben vett éhség uralkodott: *addig Éjszakamerika fölött* a bőség szaruja éppen ezen években ömlött ki, és úgy látszott, mintha a sors mind azt, mit másoktól megvont, egyenesen az Uniónak akarta volna adni.

Valóban! hat esztendőn át egymás után következő termés olyan nagy szerencse, melyben a természet egy-egy népet ritkán részesít; és ilyen ritka nagy szerencse, és azzal kapcsolatban az új telkesítések lázas előrehaladása idézték elő ama hallatlan progressziót, melyet az Egyesült-államok cereale-kivitele az utolsó évtized folytán fölmutat.

A kivitel értéke ugyanis volt:

1870-ben	72. ²⁵	millió dollár
1871-ben	79. ³⁸	“ “
1872-ben	84. ⁵⁸	“ “
1873-ban	98. ⁷⁴	“ “
1874-ben	161. ¹⁹	“ “
1875-ben	111. ⁴⁵	“ “
1876-ban	131. ¹⁸	“ “
1877-ben	177. ⁸⁰	“ “
1878-ban	181. ⁷⁷	“ “
1879-ben	201. ⁷⁷	“ “
1880-ban	277. ²²	“ “

Ezen egybehasonlítások az illető fiscális évekre vonatkoznak, melyek az Unióban június hó végével záratnak be, az utolsó tétel tehát az 1879-dik évi július 1-től 1880-dik év ugyanazon napjáig jegyzett kivitelt illeti.

Főleg a köztársaság nyugati államai azok, melyek ezen tételek oly rohamos emelkedéséhez járultak, mit Kalifornia leginkább bizonyít, mert ennek termelése az utolsó hat év folytán egészen szokatlan mérvet öltött. Ezen állam aratása ugyanis becsülve lett:

1856-ban	csakis	138.000	mázsára,
viszont 1860-ban	már	2,121	
“ 1866-ban	“	5,092	
“ 1868-ban	“	5,736	
“ 1872-ben	“	10,613	
“ 1876-ban	“	12,287	
“ 1880-ban	“	16,000	millió mázsára.

Mivel abban a perczben, midőn e sorokat írom, az 1880. évi aratás még teljesen betakarítva nincsen, az ezen évre vonatkozó termést, a st.-franciscói terménytözsde főnöke által eszközölt becsü szerint vettem föl, mely ismét a megelőző évek tapasztalataihoz mérve állapítottatott meg.

Habár az Egyesült-államok lakossága tudomással is birt mezőgazdaságuk örvendetes lendületéről, a termésekről és kivitelről szóló kimutatás tekintélyes adataitól mégis maga is meg lett lepve; de még nagyobb volt Angolországban az álmélkodás, mert annak lakosai éhségi árakra voltak elkészülve, mivel egyáltalában lehetetlennek tartották, hogy az Egyesült-államok és Kanada egy-két éven át ugyszólván az egész föld éléskamarájaként szerepelhessenek. A «Times» maga 1879-ik év őszén Nyugat-Európa szükségletét idegen gabnanemüekben 150 millió mázsára számítván, kifejezte azon aggályát, hogy Oroszország nélkül, — mely a segélynyújtás képességétől saját rossz termése által tetteleg meg volt fosztva — ezen hallatlan mennyiség előállítható lehessen.

És ime! mindez mégis megtörtént, sőt a főforrásból, Éjszak-Amerikából t. i., honnan e segélyezés érkezett, igen takaros összegek vehették utjokat Közép- és Dél-Amerikába és Kelet-Ázsiába is, a nélkül, hogy a félelmesen várt éhségi árak Európában beköszöntöttek volna.

Egészen természetes volt tehát, hogy ezen tünevény után fontosabb kérdés a művelt világot nem is

foglalkoztathatá, mint Éjszak-Amerikának bámulatos termelése, és különösen Európára nézve, melynek gazdakörei rossz termések és a tengeren túliak resolutus versenye által súlyosan lettek érintve, *égetőbb napi* kérdés alig is létezhetett.

Mégis egy államban sem lett ezen ügy behatóbban tárgyalva, mint Angolországban, és erre ottan valóban elegendő ok is volt. Az angol, skót és írlandi bérlő és birtokos ama szorongató jelenségek közepette már-már kikerülhetlen romlás küszöbén vélte magát lenni, a lakosság egyre a birtokelosztást, a birtokminimumot és maximumot, a birtokos és nembirtokos osztály közötti arányokat, a lordok latifundialis gazdaságait kezdé latolgatni, és mindinkább terjedt azon nézet, hogy Nagybrittania, de különösen Írland agrárius állapotai szükségkép és gyökeresen megmástitandók, és hogy a királyság beható birtoklási átalakulások előestéjén áll.

Ezenfölül az Írlandban uralgó éhnyomor nagyban járult e sötét jóslatok és nézetek élesbitéséhez és kezdetét vette az oly tömeges kivándorlás, minőre még a britt állam nem emlékszik. Az Egyesült-államok viszont hagyományos politikájuknál fogva úgy az ír, skót és angol, valamint a számos más nemzetbeli európai bevándorlókat is nyílt karokkal fogadják és minden kitelhetőt megtettek, hogy azoknak az új tűzhely-alapítás lehetőleg könnyüvé tétessék. Ezen áramlat még csökkenés nélkül mindegyre tart, és minden munkaképes kar, mely ily formán Amerika

partjain kiköt, közvetve egyszersmind az elhagyott anyaország kalamitását is segíti növelni.

A bérlő ugyan és az egyszerű munkás kivándorlás útján változtathatott a sorsán, sőt eshetőleg javíthatott is: ánde a birtokukhoz szegezett tulajdonosok, valamint az ország államférfiai is azon nehéz kérdéssel álltak szemben, miként lehetne ezen jelenséget, igazi nevén nevezve, ezen elnyomó amerikai versenyt egyensúlyozni.

Az angol sajtó egyik kiváló vonását, sőt erényét képezi azon éber figyelem, melylyel a hazai gazdasági állapotokat kísélni szokta, és ama sajtóság, hogy az ily kérdések tanulmányozásának nemcsak ernyedetlen buzgalmat, de ha kell, anyagi áldozatokat is készségesen szentel; így például minden nagyobb lap állandó levelezőt tart az Oczeánon túl, de azoktól, — miután együttesen sokféle állapotok megfigyelésére voltak hivatva, — teljesen kielégítő ítélet és szemlélet nem várható, mivel e megbizottak a szükséges és szorosabban vett szakismeretekkel, minőket ily súlyos időszakba eső jelentések megkivántak volna, alig, vagy legalább megfelelő mérvben nem rendelkeztek, és ezért nem is voltak képesek instructiv modorban mérlegelni az angol és amerikai gazdasági állapotok sajtóságait.

Ezt az angol szerkesztőségek csakhamar belátták, és ez okból a feladatot előmozdítandók, teljesen képzett angol gazdákat küldöttek át, hogy az Unió és Kanada földművelését és marhatenyésztését tanulmá-

nyozzák és szemléletük eredményeit utazási levelekben tegyék közzé. Ezen levelezők között a «Times»-é főleg délnyugati Kanadát és a nagy tavak környékét járta be; levelei nagy figyelmet gerjesztettek és talpraesett szakemberre engednek következtetést vonni.

Miután a napisajtó a jeget ekként megtörte, az angol nagybirtokosok körében is fölébredt azon vágy, hogy tengerentúli versenyzőik életét, működését a helyszínén magán és közvetlenül szemléljék, s akárhánymegtette a nagy utat, és tehetsége szerint, látköréhez vagy a kérdés irányában elfoglalt álláspontjához képest észlelt, ítelt és előadta tapasztalatait. Ezen nagybirtokosok közt nevezetesen Argyll herczeg legyen fölemlítve, tartalomdús közleményei miatt. A tárgy azonban az egyre kedvezőtlenebb termések következtében többé a napi diskusszió teréről le nem került, úgyhogy végre azt a parlament is vitatás alá vette és három tagból álló bizottságot nevezett ki, mely Kanadát és az Egyesült-államok egy részét — persze ismét csak röptében és rövid idő alatt bejárván, megbízatásának eleget tett és jelentését a parlamenthez be is terjesztette.

Háládatos feladat volna általában véve, az utolsó években közzétett valamennyi ily jelentést egybe-gyűjteni és pragmatikailag párhuzamba állítani. Mindenesetre sok tanuságot tartalmazna e gyűjtemény, de vajjon sok vigasztalót is-e, erre már nehezebb a felelet. Én attól tartok: nem, mert valamennyi azon

hibában szenved, hogy az amerikai versenyt (minőnek azt sok *rendkívüli körülmény egybejárása* az utolsó hat év folyamában növelte), hasonló mérvben jövőre nézve is föltételezvé, föltételezi implicite az annak alapul szolgált kivételes ár, érték és fogyasztási viszonyok állandóságát is és ezen föltevésekből indulva ki, Amerikával szemben, az európai gazdasági politikának rendszeres, gyökeres, fundamentális átalakításában vél csak óvszert találhatni.

Kisebb-nagyobb szerencséivel hozza ehhez képest aztán mindenki ezen üzleti revolútiót, könnyüded pár sorban, fejezetben vagy oldalon — természetesen mindig bizonyos obligát doctrinár mártással föleresztve — javaslatba, arra nem is gondolva, hogy míg ezen forradalomnak (mely pl. a nagybritanniai birtoktagozatok és birtoklási viszonyok közt, a szó szoros értelmében beláthatlan agrárius fölfordulásokat is föltételezne) csak első készülődései is megtétetnének, ama conjuncturák, melyek az egész kérdést felszínre emelték, alapjukban megváltozhatnak, és a correctiva részint lehetlenség ellen fegyverkeznek, a mennyiben t. i. az Unió és Kanada bizonyos helyszini előnyeit kiküszöbölni amugy sem sikerülhet, részint tárgynélkülivé vált czélok kedvéért bolygatna meg túl nagy, túl fontos, talán túl veszélyes kérdéseket.

A hiba tehát, szerény nézetem szerint, a számos reporterek és szemlélők ítéleténél az, hogy a fennállott kedvező véletlenek és conjuncturák állandósága, valamint Európa folytonosnak fölvett fogyasztó

képességének állandósága is magában véve nem áll, és mivel nem áll, a javaslatba hozott gazdasági revólúciónak jogosultsága és szükségessége oly radikális mérvben, mint azt tervezni szeretik — nem tehető föl.

A másik nagy hézag, melyet az oczeántuli állapotokra vonatkozó jelentésekben találunk, nézetem szerint abban áll, hogy mindenki csak az *anyag*i és *dologi* mozzanatoknál szeret megállni, és arra, vajjon mily egyéb erkölcsi és egyéni tényezők játszanak netán szintén egybe ama félelmes verseny előidézésére, erről gondolkodni, e kérdésnél megállni szükségének sem vélik.

Igy aztán a reflexió mindig csak a fizikai faktorok, a hatalmas folyamrendszer, a csodaszerűen alkotott tengerpart, az óriási tavak és Szentlőrincz folyam által teremtett példátlan közlekedési könnyebbségek stb., tehát oly mozzanatok körül forog, melyeken Amerika hátrányára és saját elnyőünkre változtatni, *sajnos, nem lehet*. Viszont mellőztetik azon tér, melyen igenis tömérdek javítani, kiküszöbölni, egyensúlyozni valónk volna; mellőztetik az egyéni sajátságok szemügyre vétele, mellőztetik a marasmus, mely itteni gazdasági egyleti életünket helyesen véli tulnyomólag theoretikai zamatban berendezni; mellőztetik a cooperativus munka hangsúlyozása, a gazda és kereskedő kölcsönös működésének szoros kapcsolata oda át, a gazdasági életrend, fölfogás, munkálkodási modor — a sok ünnep, mely népeink munkáját és elméjét itt nálunk

még mindig nyugözve tartja, és sok minden, minek fontosságát fölismerni, és amin reformálni igenis saját erőnktől függne, saját akaratunk és belátásunk által föltételeztetnék.

De persze mindez föltételezné, hogy ezen erkölcsi és egyéni faktorok mellett hosszabban állapodjunk meg, mint az rendesen szokás; ez azonban nem történik, és így kiki azt vélné, hogy amaz egekig érő Babylon *csupa száraz statisztikai alapokon épül*, s elsikamlík szemeink, elménk előtt ama rendkívüli termékenyítő erő, melyet úgy a kedvező, mint kedvezőtlen természet közepette, ott a kiaknázás, itt a megküzdés érdekében a szivós amerikai elem, az *ottani* erkölcsi és egyéni energia szül, melyet azonban, igaz, az európai elme, csakis az ottani életkör közepette töltött hosszabb gyakorlati foglalkozás és a szenvedett surlódás folytán ismer föl, tanul becsülni és kelőleg mérlegelni!

De miglen a sor ezen érdeklett tényezőkre kerül, vissza kell térnem az angol parlament küldöttjei által javasolt gazdasági teendőkhez.

Nos — ezek javaslatai, csekély változattal így szólnak: «Angol gazdák! gazdaságtok rendszerét meg kell változtatnotok, kertművelést és marhatenyésztést *kell tulnyomóbban üznötök, még pedig ez utóbbi a tudomány mérvadó szabályzataihoz alkalmazva*, hogy Amerikával szemben a magasb finomságu húsnak piacra állítására legyetek mindenkor képesítve, mert habár való, hogy Amerika mérhetlen hústöme-

geket leend mindig képes az angol piacokra dobni, az efféle szállítmányok azonban legjobb esetben is csak másodosztályu árut szolgáltatnak, míg *elsőrangu húst*, minőhöz a jobb helyzetü angol osztályok szokva vannak, soha sem lesz képes oly olcsón előállítani, mint mi itthon, és mivel itteni árunk közönségünk izlésénél fogva mindig kész vevőkre talál, a gonddal folytatott marhahizlalás ezentul is jövedelmezőgazdasági ág lesz. Továbbá biztos nyereségre való kilátással foglalkozhatunk juh hizlalással is, mert a juhot oda át csakis gyapjáért, és így is nagyobb mérvben csak a déli és délkeleti államokban tenyésztik. Juh hizlalásról, vagy éppen vágó-juhok tenyésztéséről eddigelé az Unióban szó sem volt, minthogy a juh-húsfogyasztás igen kismérvü, és csakis a marha-és sertéshúsnak van általában nagy kelete. Az angol viszont az ürüczombot elsőrangú, sőt mintegy nemzeti ételnek tekinti, azért tehát hirneves vágó-juhainak tenyésztése ezentul is biztosítottnak tekinthető.

Mi a cereale művelést illeti, ez *szorítottassék a minimumra*, a takarmányfélék termesztése viszont terjesztessék ki; részesüljenek ezentul a kerti és olajnövények is az eddiginél nagyobb figyelemben. — És ha gazdaságaitokat és üzletetek irányát ezen tanács és maximák nyomán alakítandjátok át és rendezitek be, birtokaitok jövedelmezősége, Amerika daczára is, állandóan biztosítva leend.»

Ekkép hangzának azon zárkövetkeztetések, me-

lyekbe az angol kiküldöttek és szemlélők tanulmányaik korolláriumát foglalhatni vélték — és tehát most a jövő lenne hivatva annak kimutatására, vajjon a javaslatok gyakorlati értékkel bírnak-e, vagy sem? Könnyen fölismerhető azonban előzetesen is, hogy e javaslatok vezéreszméi a manchester-iskola tanaiban gyökereznek, mely szerint úgy az ipar, mint a mezőgazdaság terén minden nép *csak azt termelje*, mit természetes viszonyainál fogva előnyösen és olcsón termelhet; a kölcsönös kiegyenlítés aztán a kereskedelem útján eszközölné, mert ennek föladata a népeket ama jótéteményben részesíteni, mely szerint minden szükségletüket legolcsóbban bevásárolniok, viszont terményeiket lehető legjobbban értékesíteniök lehessen.

A jelen esetre alkalmazva ezen tan, ennyit tenne: Amerika kenyérműveket és olcsó húst szállítson telhető nagy mennyiségekben Angolországnak, hogy munkásai részére az olcsó táplálkozás biztosítva legyen, és ezzel biztosítva egyszersmind az angol világverseny egyik mellőzhetlen emeltyüje a gyáripárterén; de részesülne a gyármunkás osztályon kívül ezen olcsó táplálkozás előnyeiben a népesség egyéb középosztályának zöme is. — Ami pedig az angol bérlőket illeti, azok ismételve intetnek *a nemesített fajállatok, törzsnyájak* tenyésztésére, miután ezen föladat Angolország fekvése és klimája által támogatatik, és a királyság ily irányban vezetett állattenyésztése már is világhirrel bír, és a világ minden

népe, sőt Amerika maga is az ily nemesített törzsállatok rendes vevőjéül szolgál.

Az elsőrangu hústermelés továbbá oly foglalkozás, mely körül már a dolog természeténél fogva is tágabb körü versenyzés ki van zárva, s mely mindig acceptábilis árakat váltand az angol hazai piaczkon, mert annak épen a benszülött vagyonosabb osztályok képezik állandó vevőit. *A redukált gabona- és fokozott takarmánytermesztés* után még fennmaradó talajt végre, a mennyiben az általában véve földművelésre alkalmas, foglalják el, mint kezdetben mondatott, a kerti és kereskedelmi növények.

Imigy hangzanak körülbelől ama tanácsok és elemzések, melyekben angolok — angolokat részesítenek. Czéltalan volna itt eme javaslatoknak bírálataba bocsátkoznom, mert iszen nem angolok részére szándékom irni, kiknek agrár viszonyai a németországiaktól egészen elütnek, és így ha a fentebbi következtetések egészen helyesek volnának is, már ezen ok maga tiltaná a javaslatok merev alkalmazását hazánkra, de nagyrészt, mondhatni, a kontinensre nézve is.

Az angolok részéről adott tanácsokat tehát legjobb, belső házi ügynek tekintenünk, melyet ám ők maguk rendezzenek és szervezzenek legjobb belátásuk szerint.

De Albion fiain kívül más nemzetbeliek is fáradoznak az amerikai gazdasági állapotok tanulmányozásán: a francziák, oroszok, svédek, sőt japániak is

át-átküldik egyes apostolaikat. Mindezek azonban ismét csak rövid, futólagos szemlékre szorítkoztak; mi pedig végre saját hazámfiait illeti, ezek, habár éles szemmel kísérek is folyvást legveszélyesebb versenytársukat, mind a mellett annak gazdasági habitusát magán a helyszínén fürkészni csak kevesen vállalkozának; mi pedig különösen a napilapokat illeti, sajnálattal kell fölemlítenem, hogy (tudtomra legalább) a «Times» és más angol organumok példáját külön szakértők kiküldésével egy sem követé.

Okulás céljából utazó német gazdákkal azonban már gyakrabban találkozhatni; így különösen a philadelphiai kiállítás alkalmával ismerkedtem meg egy csoport, okulási vágytól áthatott német gazdával, kiknek szándékuk volt nagyobb utazást tenni az Unió belsőjében. Teljesült-e ezen szándékuk, miként és mily eredménnyel, nem tudom; de nem emlékszem, hogy részükről valami közzé lett volna téve. Mit őszintén kell minden egyes esetben sajnálni, mert habár a gyűjtött anyag, meggyőződésem szerint, nem is vészett el, de a közzététel elmaradtával csakis szűkebb körökre válhatott tanulságossá, hol, megengedem, nem egy üdvös reformnak törhetett utat.

Kétségen kívül tehát, az angolok, minden többi nemzetnél — egybevéve — többet tettek Kanada és az Egyesült-államok gazdasági haladásának fölismerése és a mérvadó okok kutatása körül, — de hát hiszen az angolokra nézve vált is a kérdés legégetőbbé.

A kinek már most a sors hosszabb és változatos tartózkodást engedett az Unióban, mint például nekem, és ki gyakorlati tapasztalatok nyomán vallhatja magát az amerikai viszonyok körül tájékozottnak, az, — ha a különféle nemzetek köreiből közzétett nyilatkozatokat figyelemmel lapozza át, — szükségkép azon meggyőződésre jutand, hogy egyrészt tőlük a közönség, vagy küldöik, másrészt önmaguk is rendén túl sokat követeltek. Mert *ama föladat*, hogy néhány hónap alatt egy akkora földdarab gazdasági viszonyait, minő Éjszak-Amerika csak félig-meddig, csak néhány karakterisztikus fővonásban is fölismerjük, megítéljük és észleléseinkből konkrét és praecis következtetéseket is vonjunk: ezen föladat, mondom, messze túlhaladja egy ember tehetőségét és erejét. Ugyan kérdem, mit mondana valaki Európában, ha tőle például az igényeltetnék, hogy három hónap alatt az Uraltól egész a Tajóig, és Skóciától Sziciliáig létező gazdasági viszonyokról szerezzen tudomást, és hozzon ítéletet: egy oly területről tehát, mely — egyebet nem is említve — már magában klíma tekintetében a féltropikus jellegtől egész a félpólaris jellegig terjed?!

A válasz bizonyára az volna, hogy «ilyesmi lehetetlen»; sőt a válasz nem lehetne más, ha a föladat amaz óriási területek csak egy részére szorítkoznék is.

Már pedig mindazoktól, kik Amerikába küldettek, nem az utóbbi korlátolt, de az elsőbb mérhetlen föl-

adat követeltetett, és így a fentebb jelzett hiányos eredménynél egyéb már a priori sem volt várható. Gyökeresen különbözők ugyanis a viszonyok — ami a talajt, égaljt, lakosságot, embert és a természet által követelt gazdálkodási módokat illeti — pl. a Szent-Lőrincz folyam mellékén és a mexikói öböl államokban, Pennszilvániában, és Kaliforniában; vagy a Winnipeg tó környékén, és Arkanzaszban vagy Texas hullámzó prairiein. — Átszáguldhatunk ugyan eme mérhetlen távolságokon a modern közlekedési eszközök segítségével egy pár hónap alatt, sőt itt-ott még némi megállapodást is tarthatunk, de mindamellett is tekintettel a terület nagyságára, lehetlen ilyformán a gazdasági helyi viszonyokról más, mint csakis egészen felületes információt merítenünk, és mit papirra dobunk, csak pillanatnyi, gyors benyomások eredménye lehet. Érettebb megítélésre nem jut idő; mennyire szükséges volna pedig ezen érettebb ítélet korrekтивája, és mily tévesek lehetnek az eféle futólagos benyomások, és mennyire módosíthatnak azok huzamos nyugodt megfigyelés által, azt hiszem, mindenki tudja és érzi, ki idegen országokon csak átszáguldott, később pedig ott több ideig élt és foglalkozott.

És mivel ez így van, méltán megütközhetünk, mennyire hajlandó sok ember az ily futólagos benyomások között támadt nézeteit minden fenntartás nélkül és teljes apodiktikus modorban fejezni ki, mintha ugyanannyi megtámadhatlan igazságról volna szó.

Igy például egy nagyobb skót lap levelezője (kinek közleményei különben oly feltűnést okoztak, hogy külön lenyomatban egész Angolországban elterjedt olvasmányt képeztek), habár saját vallomása szerint Pennszilvániát csak a vasuti kocsi ablakaiból szemlélte, mindamellett elmondhatni véli, hogy ezen állam igen sovány termőtalajjal bir, — földművesei szinte nyomasztó állapotban élnek, — és ekként haladva, ezen állam köztudomás szerint vagyonos és elégedett farmer osztályáról igen antipathikus képet nyújt; — és mindezt saját vallomása szerint is csak vasutról tett hamaros szemlélet nyomán mondja, holott pedig ezen kép csakis Pennszilvánia azon éjszaknyugati részére nyerhetne föltételes alkalmazást, melyet a skót utas véletlenül nappal röpült át, az állam tulnyomó részére pedig épen nem, mert ezen a reporter éjjel utazott keresztül, — és így két választás között helyesebbnek gondolá a kedvezőtlen képet az egész államra alkalmazni, még pedig oly bizonyossággal, mintha a tényállás valódisága kérdés tárgyát sem képezhetné.

Ily botlások oly helyen és föladatok közepette igen kényesek, és azokat teljesen a közlő terhére lehet róni. Másként áll a dolog a hézagosság kérdése körül, mert azt, a fent érintett körülmények között, csakis természetesnek kell találnunk.

Találkoztak továbbá szerény, de alaposabb irányu gazdák, kik belátván, hogy ily gyorsan szerzett uti tanulmányok kellő tájékozottságot sok mérvadó

tényezőre nézve nem nyújthatnak, elhatározták, egy vagy más farmon munkásként állni bérbe és gyakorlatilag esni át minden előforduló évszakbeli munkán.

Mit ily egyének közlenek, annak értéke magától érthetőleg már nagyobb, mint a fölületes levelezők által küldözött jelentéseké, de még az ilyes, reális munka terén szerzett tapasztalat sem mondható kimerítőnek, mivel a tanulás ideje rendszerint egy vagy két éven túl nem terjedt. A ki pedig ezen arasznyi idő alatt egy farmon hosszabban is mulatva, az Uniónak csak keletét és nyugatát (a déli államokat, mint a kalászos termelés tekintetében kevésbé mérvadókat egészen mellőzöm), de melléje, ha lehet, Kanadának egy jó részét is megismerni ohajtaná, az mulatását szükségképp mindenütt kurtára szabni volna kénytelen, és így információi a népről szintugy, mint az állapotokról behatók nem is leennének. Ily sietés és mellé a hatályos irás ingere aztán rendesen vagy tulkomor, vagy — amire sokkal gyakrabban van eset — tul optimistikus képeket hoz létre, lépten-nyomon oly hyperbolákat és lelkesedést sugallván a levelezői tollba, milyenre a tárgy és annak higgadtabb szemlélete mellett semmi ok sem lett volna.

Szeretik továbbá az Amerikában utazók, ha csak egy vagy más államban fordultak is meg, az észlelt állapotokat az egész Unióra generalizálni, mi által szintén nem egy téves nézetnek vettetett meg az alapja Európában.

A fentebbiek tekintetéből az oly praktikusoknak tartott angoloknál méltán csodálkozni lehet, hogy az Unió nagy területét nem osztották be több kerületbe, annyiba pl. legalább, a hány eltérő termelési medence létezik, mely mindannyi külön-külön klimatikus, gazdasági és üzleti jelleggel is van fölrházva. Ilyen lett volna pl. a déli államok sora, az Ohio, Alsó-Kentuki és Közép-Mississippi vidéke, a nagy tavak nyugati államai, és az öreg államok az Alleghanik vizválasztójától keletnek; ilyen továbbá a Pacific-államok sora: Nyugat-Washington, Oregon, Kalifornia, és végre a szoros értelemben vett nagy nyugat a Mississippi és Sierra-Nevada között széles értelemben, habár ez utóbbi csoportnál már a versenytermelés épen nem, általában véve a földművelés is csak eltűnő szerepet játszik, és ott merőben a páratlan mértékben üzhető marhatenyésztés képezheti csak az európai érdeklődés tárgyát.

Ily eljárás helyett azonban az angolok úgy, mint más nemzetek, rendszertelenül fogtak a dologhoz és annak következtében a hozott áldozatok nem is szültek megfelelő eredményeket.

A midőn ezt mondom, azt minden egyéb indoktól távol, csakis azért cselekszem, hogy német gazdaságaimat figyelmeztessem, miszerint vigyázzanak, hogy a közkézen forgó sokféle jelentések nyomán, amerikai szaktársaik versenyképességének alapokaira nézve téves föltevésekre ne indíttassanak.

Egyik nemzet a másikáról futólagos benyomások

után a legferdebb konkluziókhoz juthat; ki erről meg akar győződni, az lapozzon pl. az Európában megfordult amerikaiak műveiben, és gyönyörű bokkrétákra fog akadni. Így pl. gyakran akadtam náluk azon állításra, hogy a birtokviszonyok Németországban egész ugyanazonosak az angolországbeliekkel, hogy ottan a földbirtok szellemi tunyaságban elmélyedt és minden haladást gyűlölő nemesség kezeiben volna, a parasztság pedig nem egyéb bérlőnél és birtoktalan hűbéresnél. Néhány turista nálunk a mezőn nőket látott dolgozni, mi annyira tűzbe hozta őket, hogy a német földműves polgárt barbárnak nevezék, kik megérdemlenék az indiánokkal egy sorba való helyeztetést, mint-hogy tudvalevőleg ezeknek is szokása a nőkkel a mezőn dolgoztatni, míglen ökelmék maguk medvebőrön heverésznek.

Mások ismét ezen, az amerikai szemre nézve oly borzasztó dologra nézve úgy vélekedtek, hogy arra az európai népeket a hadkötelezettségi szervezet kényszeríti, mert ez behíván a földművelő férfiakat a hadsereghez, ezeknek helyét a mezőn a nőnek kell pótolni; fölemlítették továbbá ugyancsak amerikai turisták részéről, hogy Németországban az erdők pusztulásnak indulván, avval együtt a folyamok is aggasztólag kezdenek apadásnak indulni, stb.

Különben minden nagyhatalmasságnak módja volna arra, hogy a részéről követségekkel vagy konzulátusokkal ellátott államokról és pedig különö-

sen eme konzulok által hű, mindig folyamban tartott és sokoldalú tudósításokat is nyerhessen; de e tekintetben épen az angol, az amerikai és a francia konzulokról ismert tény, hogy azok az illető országok nyelvét, a mint az saját anyanyelvüktől eltér, elsajátítani nem szokták, de sőt nagyrészt el sem sajátíthatják; a német, a szláv, vagy tegyük föl a magyar, román, török nyelveknek tökéletesen elütő volta és kiejtése miatt. Innét van aztán, hogy az ezen országokban létező konzulátusok egy-egy merev magánosságra szorított szigetet, egy-egy izolált fészket képeznek, melyeknél az *élénk és közvetlen* érintkezésnek hire, nyoma sem lehet, és melyeknek információi rendszerint bágyadt két-háromszori fordításokon és szellemtelenül átvett konglomeratumokon alapulnak!

Igy van evvel Amerika is, a mint távolabbi és tőle nyelvre nézve elütő országokról van szó. Mintegy két éve, hogy az Unió konzuljai is különös meghagyást kaptak arra nézve, hogy a küldetésük színhelyéül szolgáló országok gazdasági, ipari és kereskedelmi állapotairól rendes jelentéseket tegyenek; — megjegyztetett egyszersmind, hogy a kormány száraz statisztikai táblázatokkal és ruminációkkal meg nem elégszik, hanem behatóbb információkat vár, és hogy információik közzé is fognak tétetni.

A szándék és cél, természetesen, igen dicséretes és közhasznú lett volna, de különösen az Egyesült-államokra nézve nehezíti az ügyet azon körülmény

is, hogy ott még a konzulátus tagjai sincsenek a kormányváltozás krizisein kívül helyezve, és így igen gyakran jól kipróbált, tehetséges erőknél kell az arénáról lelépni, csakis mivel az új választás politikai áramlatába nem illenek, vagy pedig annak magukat alávetni nem akarják. És így maga az Unió közönsége panaszolja, hogy Európában alig léteznék 2—3 amerikai konzul, ki helyét sikeresen betölti, hogy a testület tulnyomó számának jelentései a legprimitívebb tévedésekkel telvél, olyannyira, hogy míglen azokat kezdetben mindenki feszült érdekléssel vette kezébe, jelenleg, úgy szólván, tekintetbe sem vétetnek, és a közönség e diplomatikai munkálatokat egészen értékteleneknek tartja.

Európai embernek nagy óvatossággal kell olyan műveket is kézbe vennie, melyek az amerikai sajtó eredeti termékei, mert azokba a pártnézet által nem homályosított tárgyilagosságot többnyire hasztalan keresünk. Egyik jellemző vonása az ottani sajtónak ama hyperpatriotizmus, mely vele az ottani állapotokat mindig a legfényesebb színben festeti; és sajtóságos, ezen vonás az amerikai német polgárok műveiben nem kevésbé dívik. A dolog lélektani oldala t. i. az, hogy a közös, és sok esetben egészen új haza iránti szeretet, sőt lelkesedés az ott letelepedett osztályok és jövevények keblét csakhamar és oly mértékben eltölti, hogy köztük és a bennszülött vagy régen telepedett angol-amerikai között különbséget e tekintetben észre sem lehet venni, és

mindakettő hallgató, elfogadja és követi azon maximumát, hogy az új hazai intézményei az európai testvéreknek mindig és minden körülmények között legfényesebben mutatandók be.

Ez természetesen egy cseppet sem zárja ki, hogy a mint «ad internas res» kerül a dolog állam állam ellen, kerület kerület ellen, és county county ellen legélesebb állást ne foglaljon el, különösen az atlanti új angol államok saját horizonjukat a kigondolható jó legjobbjának szeretik tekinteni, és a belső állambeliekre pedig csak félvállról tekinteni; ezek azonban az udvariasságot fölösen visszaadják, és saját mérhetlen gazdag rónáikkal szemben, amazok állapotát mintegy elviselhetlennek tüntetik elő. Legélénkebb azonban a vita, ha két kereskedő nagy város egyiránt vindikálja magának a felsőbbiséget, mint pl. a St. Louis és Chikágó között támadt hírneves allegációk alkalmával történt, a midőn is a pro et contra a higgadt nézőre nézve a humor fölülmulthatlan fűszerével hathatott, mert a mindakét részről előhurczolt okok, érvek — részben pedig szofizmák is — gyakran egész a gyermekes naivság színvonaláig szálltak alá.

Mindezeket csak azért idézem, hogy az amerikai népnek a szuperlatívusokhoz már bölcsőjétől fogva nagy hajlamára mutassak, és valóban ugyszólván lehetlen, hogy az, ha hazájáról, a gloriozus Unióról van szó, eme szuperlatívusoknak áldozatul ne essék.

Ezen dolgoknak azonban van egy igen gyakorlati

háttere és célja is, t. i. a bevándorlókat egyes államok és vidékek felé édesgetni. Erős támpontul szolgál pedig ezen célzatosságoknak másrészt az egyesült-állambeli statisztikai munkálatoknak gyarlósága is. E részben ott egyik tulságból a másikba vezettetünk.

Ha például, mint a philadelphiai kiállítás alkalmával, az európai államok küldöttei, vagy átjött egyleti képviselők kértek Washingtonban információt, a statisztikai hivatal legmagasb elismerésre méltó munkálatai bocsáttattak rendelkezésükre, mert e munkálatok egyes részei — és pedig velük csak ezek közöttettek — rendkívül jelesen vannak szerkesztve. Más tárgyak, és pedig igen fontosak körül, ismét a legnagyobb hanyagság uralkodik. — Így pl. az oly annyira fontos ércztermelés körül statisztikai fölvételek nem is eszközöltetnek. — Mi pedig a gazdasági statisztikát illeti, ez is hiányosabb, mint várni lehetne. Ezt pedig magában az államban is igen jól tudják, és a kongresszus nem egyszer hallott már keserü kifakadásokat, mivel a földművelési departementnek nagyobb pénzüsszegeket — sűrűbb vizsgálati hálózat szervezése céljából — nem bocsátott rendelkezésére. A territoriumok és államok ugyanis tulnagyon a departement állandó megbizottjainak számához képest, és ez utóbbiak okvetlen szaporitást igényelnének, mire nézve csak odavetőleg legyen érintve, hogy a piezi kis atlanti új angol államokat számításon kívül hagyva, a közbenső, keleti, a Missisippi mel-

lékbeli, a nagy nyugati és a Pacific-államok és territoriumok kiterjedése átlagosan 2500 □ mfdet tesz ki; de mindezt tehát kihagyva és a nyugat apályos mérhetlenségeit, és merőben a termelés zömét képező közép és Alleghani államok mellett maradvá is világos, hogy a gazdasági statisztika érdeke sokkal, de sokkal nagyobb, állandóan foglalkoztatott erőt tenne szükségessé.

Jelenleg a hiányt az önkéntesen följánlkozó levelezők pótolják, és habár be kell ismerni, hogy ezen, tisztán közbugalomból szolgálók száma igen tiszteletreméltó, a czélnak állandó közegek által mégis jobban volna szolgálva, miután a dolog némi pénz- és fáradságbeli áldozatokkal is jár a magánosok részéről, az állam még a levelezési díjokat sem térítvén meg.

Nem csodálkozhatni tehát, ha az ily módon, az egész Unióra perzentuális tételekben és mindig 100%-hez parificálva készülő aratási kimutatások külföldön több hívőkre találnak, mint magában az Unióban.

A helyi gazdasági egyletek különben a földművelési departementnak kitelhető segítségére szoktak lenni minden fölmerülő szakkérdések körül, különösen pedig a termelési fölbecsülések tárgyában, és szabad legyen épen egy ily tárgyra vonatkozó esetet, a becsök sikamlós voltának bebizonyítására itt fölhoznom. 1878-ban az Egyesült-államok vajtermelésének kérdése forogván fön, ez 1.440,000 fontra

becsültetett. Miután ellenkezőt sehol és senkitől sem hallánk, szükségkép azt teheté föl a közönség, hogy ezen adat beható statisztikai fölvételeken alapúl; később jöttem azonban nyomára, hogy ez teljes-séggel nem így volt, hanem az érintett termelési becsüt a new-yorki vaj és sajt-tőzsde által kinevezett bizottság állítá egybe, melynek föladatául tüzetett az egész köztársaság ebbeli adatait kipuhatolni. A bizottság ily óriási feladat elé látván magát állítva lenni, másképp nem segíthetett a dolgon, mint hogy az Unió általános lakosságát vévén föl az egyik tényezőnek, fejenként bizonyos minimális vajfogyasztást állapított meg és az így eredményezett mennyiség előállításához megkívántató tej és tehénszám átlagából vonta aztán a fentebbi végkövetkeztetést. Részemről a tőzsde-bizottságnak ezen eljárást megróni egyáltalában nem akarom, mert helyében bárki sem járhatott volna másként el, de csak azt kívántam világosságba helyezni, mily ingatag alapokon épülnek a gazdasági termelés egyik vagy másik ágazatára vonatkozó és mindig szemkápráztató kimutatások az Egyesült-Államokban.

Tovább menve, tudjuk, hogy a köztársaság területén minden tizedik évben népességi census szokott fölvétetni, és ugyanazon alkalommal a nemzeti vagyion és termelés különböző ágazataira, pl. a marha-létszámra, a mezei terményekre, a nemesfém-termelésre stb. is kiterjed a figyelem. Azonban kinek alkalma volt ezen census egybeállításának apparátusába betekint-

hetni, vagy azt a nálunk, Európában dívó eljárásokkal hasonlatba hozni, az bizony első benyomásra is érzendi, hogy a census által nyújtott eredmények ugyancsak «cum grano salis» fogadandók el. E tekintetben az egyes államok gyanakodásai, esetleg saját eredményeinek bizonyos politikai czélatokhoz történt mesterséges accomodációjára nézve véget nem érnek. Az éjszak a déli államoknak szemére lobbantja, hogy a népszámlálást meghamisították volna; idéztetett ennek bizonyítékául főleg Alabáma állam esete, mely a census szerint, állítólag, a lefolyt tíz év alatt majdnem megkétszerezte volna népességszámát, holott ily eredménynyel még a legvirágzóbb éjszaki államok egyike sem dicsekedhetik, daczára a folytontartó bevándorlási áramlatnak. Tudva levő pedig, hogy a bevándorlás épen Alabamában igen lanyha; fennáll ama gyanu, sőt méltán föltételezhető, hogy e rejtélyes népesedési eredmény csakis egy vagy más választások alkalmával becsempészett számhamisítás eredménye lehet; ilyesminek lehetőségét pedig megértendjük, ha szem előtt tartjuk, hogy a kongresszusba küldendő képviselők számaránya az egyes államok között minden következő tíz évre nézve épen a népesség alapján osztatik föl, úgyszintén a köztársasági elnökválasztás körüli jogosultság is.

De eltekintve minden ily mellékes befolyásoktól is, könnyen belátható, hogy oly iskolázatlan, minduntalan való változásoknak kitett államtisztviselővel, minő az unióbeli, megbízható statisztikai fölvételeket

— különösen oly terjedt és nehéz kérdés körül, minő az egyetemes gazdasági termelés — eszközöltetni nem lehet.

Valahányszor tehát az Unióra vonatkozó termelési számtételek állnak előttünk, jusson eszünkbe, hogy azok teljes megbízhatóságra igényt nem tarthatnak, és legtöbb esetben csakis odavetőleges becsük eredményei.

Mindezen elégtelenségek és hézagok tudva vannak előttem; de e tudat mind a mellett nem egyensúlyozta azon kötelességet, mondhatom egyszersmind azon örömet, hogy hosszas itt tartózkodásom eredményeit egyszerűen és igénytelenül ne közöljem német gazdatársaimmal; e téren minden adat, minden érvelés, mely a nálunk uralkodó és sok tekintetben téves fölfogások helyesbítéséhez járulhat, mintegy hazafiúi szolgálat, melyre annál inkább elszánhatni véltem magamat, minél inkább bizonyíták a hozzám érkezett nyilatkozatok és számtalan kérdések azt, hogy nálunk otthon épen az amerikai verseny lényegét illetőleg, a közönség ítélete még mindig téves föltevések által homályosíttatik.

Ha ugyanis ezen verseny veszélyessége különösen Közép-Európa gazdáira nézve tetteleg fennáll, a leg-sürgősb, hogy magunknak számot adhassunk, mily ágensek idézik azt főképen elő, mily mérveket ölt az, és minő behatást és kiterjedést lehet annak tulajdonítanunk jövőre is Európa irányában; csakis ha ezen előzményre nézve helyes tájékozással birandunk,

fogunk magunknak egyszersmind választ adhatni ama kérdésre is, valjon a megküzdés ezen versenynyel csakugyan olyan kilátás nélküli-e, mint minőnek azt nem egy kislelkű, vagy pesszimiztikus szemlélő keresztelni jónak látta, vagy pedig léteznek természeti, helyi és egyéb okok is, mik e verseny uralkodó föllépésének Európában határt szabnak, valamint vannak tényezők is, melyek ha nem közvetlenül és anyagilag, de földműves osztályunk arra hivatott közegeinek működésbe hozatala által elmetszendik ezen félelmes hálónak szálait, ugyanazon emeltyűk tevékenységének kifejtésére törekedvén a munka és az asszociáció terén itt minálunk, melyek segítségével nevelte Amerika termelését és forgalmát nagygyá, a nélkül azonban, hogy Európában ilyen látszólag meg nem fogható absztrakt metafizikus okoknak megfelelő hatást tulajdonítani bárkinek is eszébe jutott volna.

Megjegyzem, hogy majdnem tíz évet tölték az Unió területén, részint mint egyszerű munkás, részint mint munkavezető, részint végre mint önálló tulajdonos, vagy üzlet embere.

Legföltékenyebben iparkodtam mindezen változatos helyzetek, valamint munkás- vagy farmertársaim közepette, végre pedig a sajtó irányában is *önálló* higgadt nézeteim és ítéletem fenntartására. Megjegyzem továbbá, hogy az Unió nem minden részében engedheték magamnak hosszabb tartózkodást; így például a délkeleti u. n. Golf-államokat nem ismerem, de viszontépen azon államok, melyekben hosszabban

valék, egyrészt gazdaságilag legelőre haladottabbak, másrészt pedig úgy a tömeges termelés, mint a javukra szolgáló forgalmi és közlekedési előnyöknél fogva, épen a velünk való versenyzés terén kiválólag szerepelnek.

Az intenzívebb, azaz már trágyázásra is utalt, és tej-, vaj-, sajttermelést, valamint nemes törzsállatok tenyésztését üző Atlanti államok közül Massachusetts, New-York és Pennszilvániában fordultam meg; az u. n. éjszak-amerikai «gabnatár» államok közül, melyek a felső és közép Mississippi, a nagy tavak, az Ohio, alsó Missouri mentében fekszenek; bejártam Illinoist, Indiánát, Missourit, Yowát; végre, habár csak futólag, Kansas és Nebraska prairie államokat is. Legtöbb időt tölték azonban és legtöbb tapasztalatot is szereztem a két virágzásnak indult pacific-parti államban Kaliforniában t. i. és Oregonban.

Ezen két állam buzatermelését az Unió ebbeli termelésének egykilencedére szokás becsülni, és miután a lakosság a legújabb számlálás szerint sem üti meg az egy milliót, kétségtelenül e két állam áll a kiviteli államok élén. Különösen Oregon, nedvgazdagabb égaljánál fogva, a kalászosok termelése terén még nagy jövőt remélhet.

Kaliforniában különben a tejgazdaság is magas fokon áll, e mellett forró égalja a déli részeken már a narancs és citrom termelését is sikeresen engedi üzni. Mindakettő már teljesen meghonosodott, és kiterjedt ültetvényekben üzetik, habár természetesen csak mesterséges öntözés mellett. Az európai nemes

gyümölcs minden faja — mondanom sem kell — szintén legszebben díszlik; mindenekelőtt azonban főlemlítendő a napról-napra terjedő szőlőművelés, melyet számos farmon épen rajnamelléki bevándorlók kezelnek. Zamatja eddigelé a kaliforniai bornak nincsen; a kísérletek és megfigyelések épen ezen körülmény okainak kipuhatólásával foglalkoznak, sokan e körülményt egyenesen a klimatikai viszonyoknak tulajdonítják, kielégítő tapasztalatok azonban még rendelkezésül nem állanak, egyelőre a kaliforniai bor az európai nemes és jól kezelt borokkal nem vetekedhetik, mindamelllett a keleti államokban kiterjedt piacczal bír, miután ottan szőlő általában véve, legalább számba vehető területeken, mennyire tudom, nem műveltetik.

Kitünő gazdasági ágat képez végre ezen államban a méhészet; e tekintetben az Unióban az első rangot foglalja el, és méz- és viaszkereskedése máris igen tetemes forgalmat és értéket mutat föl.

Az államot pedig, mint egészet tekintve, Kaliforniának geográfiai helyzete, nagy távolsága a világpiaczoctól, az állam történeti fejlődése, a spanyol és mexikói uralom korszakától egész az Unióhoz történt csatolásáig — az abból fennmaradt társadalmi állapotok, az ottani gazdaság jellege, a magas munkabér, mindezek együttvéve ép oly sajátlagos, mint tanuságos mozzanatokat képeznek, melyeknek figyelmes szemmel tartása mindenkire mellőzhetlen, ki az amerikai földművelési termények világforgalmát és újabban kivívott versenyképességének okait tanulmányozni szándékozik.

Az Egyesült-Államok talajviszonyai.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy mit e fejezet alatt mondandó leszek, azt csakis a földművelés tekintetében már kifejtett, vagy fejlődés alatt levő, vagy részben gazdasági tekintetben még jövővel bíró államokra és territoriumokra kérem alkalmaztatni — nem lehetvén czélom, de nem is rendelkezvén személyes tapasztalatokkal, hogy netán az Unió egyik területének részletesb, fizikai, vagy agromiai képét nyújthassam; ha tehát talajviszonyokról szólok, kihagyandó ezen fogalom alól ama végtelenség, melyet az amerikaiak röviden «közép-medencének» „*Central-Bassin*“nak neveznek, mely medence tudniillik mintegy a századik hosszúsági foktól nyugatnak, egész a Csendestenger parti lejtőt választó Sierra Nevada hatalmas gerinczéig terjed, magában zárva mindama végtelent, mely a Missouri, Mississippi, Kansas, Plate, déli Redriver, és a t. folyammellékek halkal emelkedő kopárjai, a szikla hegyrendszer, a koloradói Alpok és a dél felé Mexicóig terjedő szakaszok által körvonalozható; ezen közép-medence eszerint New-Mexico, Kolorado, Uttach, Ariziona, Newada, Nyoming államokat

és territoriumokat majdnem teljesen, Montanának, keleti Washingtonnak nagy részét, sőt Kaliforniának déli és délkeleti vidékeit tartalmazza és az amerikai kútforrások szerint 50—60,000 geográfiai □ mért-földnyi kiterjedésre bizton tehető.

Ezen egész óriási terület agronomicus tekintetben nemcsak eddigelé és a jelenben semmit sem nyom, de sőt minden valószínűség szerint örök időkre, kopár terméketlenségre van kárhoztatva.

A példátlan vízhiány, a lég specificus szárazsága, a csapadékoknak mélyen azon fokon alul való maradása, melyet a földművelés legszerűbben vett igényei is megkívánnának, a tér tengersiz feletti tetemes átlagmagassága, védtelensége a poláris befolyások ellenében, végre a geologikus formáció, és a klimatikus túlságok által előidézett mértéken kívüli elporlás és elmállás, mely a hajdani geologikus korszakok homokkőhegységeit zaharaszerű homoksvatagokká, a gránit- és lávahegyeket mérhetlen területeket fedő törmelekké aprózta, — a savakban túlgazdag talaj — mely azt úgy a mint van, teljesen terméketlenné és kezelhetlenné teszi, mindezen és számos több, még részletesebben felemlíthető tényező ellenében hasztalan küzdene ott az ember, és így ezen véghetlenség jövője legjobb esetben is csak a marhatenyészésben feketik, telepedésre azonban mindaddig alapot nem nyújthat és vonzerővel nem bírhat, míg a köztársaság tág határain belül egy talpalatnyi jobb föld még rendelkezésül áll.

Már most utazóink és feuilletonistáink a fenebbi csekélyeségről rendszeren és annál inkább is megszoktak feledkezni, mert hiszen valamely ország vagy állam fizikai alkatával igen sok esetben még azok sem szoktak sokat törődni, kik róla 3—4 ujjnyi vastagságú könyveket írnak; így ha az amerikai termelésről, az Egyesült-Államok gazdasági jövőjéről, jelenlegi felvirágozásáról van szó, rendszeren a legkényelmesebb ösvényt választják, mellőzik tudniillik mindazt, mi kivétel, mi külön tanulmányozást, mérlegelést, latbatvetést igényelne, és viszont előrántják ama szójárásokat, melyekhez Cooper regényeitől kezdve, egész a legújabb irodalomig szoktatva valánk, és melyeknek bon gré, mal gré, mindannak magyarázására elégségeseknek kell lenniök, mivel Amerika gazdasági, termelési és forgalmi álláspontja mellett találkozunk az «ösi talajban» a «túlbuja» végtelenekben, melyeket rabló gazdasággal töltött évek sora sem képes kiaknázni, melyek képzelhető legcsekélyebb munka mellett százszoros termést adnak, ebben rejlenék az amerikai suprematiának a termelés terén, valamint fölülmúlhatlan kereskedelmi és forgalmi berendezettségének oka is! ez volna egyedüli kulcsa annak, miért képes a köztársaság oly temérdek tömegeket szállítani Európába! és oly homályos általánosságban és megszorítás nélkül szokás ezen szüz területekről és csodaszerű talajról beszélni, hogy az olvasóban akarva nem akarva azon hit támad, mintha az Egyesült-Államok területe bizonyos csodaszerű normális talajjal volna borítva,

másodsor pedig mintha ezen talaj mellett minden klimatikus és egyéb mostohaságok visszahatása nélkül csakis azon kellene gondolkoznia az amerikaiaknak, hogy hol találjon helyet a mérhetetlen és csalhatatlanul bekövetkező termésnek buzában, tengeriben, dohányban, rizsben, gyapotban, állatban és az állattenyésztés minden mellék termékeiben!

Mily téves, felületes, hiányos ezen fogalom, a fenebb röviden ecsetelt nagy nyugat fizikai alkata tanúsíthatja — nem fantaziából egybeállított kép pedig az, hanem csak bágyadt, tökéletlen nyers vonalakkal visszaadott tükre annak, mit az Unió utóbbi évtizedeiben különböző irányban foganatosított fürkészetek, vizsgálatok eredményeztek, és minek e tekintetben az ottani elsőrangú tudományos tekintélyek adtak kifejezést, szabad legyen épen eminens gazdasági érdekességénél fogva, és mivel a tárgyat amúgy is felettébb világosságba helyezi — Powell tanár és egyesült-állami őrnagynak egy classicus művéről megemlékezni, melyet a kongresszus megbízásából, épen a fenebb ecsetelt közbenső medenceze földművelési jövőjének és képességének felismerése végett eszközölt vizsgálódása nyomán tett közzé.

Fontos az, mi e műben ama régiókról mondatik, főleg az okból, mivel a még jelenleg rendelkezésre álló állami nyilvántartások túlnyomó zöme épen azokban fekszik — és mivel, miután abban a földműveléshez köthető remények minden illuziójukból ki lettek vetköztetve — a visszkövetkeztetés csak az, hogy

mi népességet az Unió jelenleg és jövőben még magába fogadand, az *csak a máris elfoglalt és eddigi államok* keretén belől lesz kénytelen nagyrészt telepedni, és oly mérvű *extensiv* terjesztése a gyarmatoknak, minő eddigelé fennforoghatott, a jövőre nézve már tekintetbe sem jöhet. Az Unio népessége jelenleg (1880. végével) 50·2 milliót tett; azaz oly számot, melynek alimentatiója már az ottani terület mellett is tekintetbe jő — a független, kis és közép farmer osztály képződése, boldogulása, mivel épen a java föld már elfoglalva van, mindinkább nehezebb és így ama prosperitás, melyet néhány egész szokatlan kedvező év egymásután való következése előidézett, hasonló *arányban és mérvekben* még akkor sem vehető számításba, — ha az országot magát valamely termésbeli krízis nem éri! — Ennyi szolgáljon ama vérmes és határt nem ismerő nézetek némi lehütéséül, melyekkel úton útfélen találkozunk, midőn Amerikáról van szó, habár teljesen beismerem is másrészt, — hiszen tapasztalatim erre is feljogosítanak, — ama reudkívüli kútforrásokat is, melyeket az Unió geografiai fekvése, konfiguratiója és forgalmi helyzete — a világkereskedelmet tartva szem előtt — még magában rejt, csakhogy, — és ebben kérem saját szerény nézetem és mások netáni nézete közt az alapkülönbséget felismerni — ezen előnyök-höz mennyivel esetleg *a természet, bizonyára annyival az ember* is járult oda át, és Isten tudja nem volnék-e hajlandó ez utóbbi faktornak tulajdonítani a túlsúlyt.

Powell tanár tehát az Egyesült-Államok összes

területét, a földművelési termelést tartva szem előtt, két élesen elkülönzött fizikai szakaszra véli eloszthatónak, — melyek egyikét nedvesnek, vagy normális, vagy ismét bő nedvesapadékkal ellátottnak (humir Region), a másikat viszont az aszályosnak (arid Region) nevezi, elsősben a földművelés biztosan üzhető, utóbbiban csakis mesterséges öntözés mellett, melynek híjjával a gazdaság egészen koczkáztatott.

Az aszályos szakaszt az egész fenn ecsetelt közbelső medencze (Central-Bassin) képezi, melyet az amerikaiak a 98-ik, 100., legfeljebb a 101-ik hosszúsági fok metszövonalával képzelnek elválasztottnak lenni az atlanti partokig és a mexikói öböl felé lejtő államoktól, melyek a normális két, vagy lokális központban pedig túlnedves csapadéki övekbe esnek.

A Csendes-tenger partmentében közép és északi Kalifornia, meg Nyugat-Oregon és Washington szélén képeznek a tengeri passzátok által dús vagy kielégítő nedvben részesülő vidékeket. A Sierra Nevada hegylánczon innen azonban, mely ama keskeny szegélyt keletnek övezi, a természet arca rögtönösen változik és az aszályos jellegbe megy át.

Ezen övben, a talajnak eső által való nedvesítése csak felette ritkán várható, a hóesés is csekély — az olvadás hirtelen és a mi nedv képződik, azt a kopár, laza talaj éhszomjan nyeli el — és így mint már mondva lön, csakis a mesterségesen öntözött területek azok, melyek az öntöztetés határáig produktív képeségre emelhetők.

Igy van ez a többek között a nyugat államainak királyában, Kolorádóban is, 13—14,000 láb magasságú alpesi tömbjeinek és rövid időre meg-megáradó folyamai daczára is.

És valóban mily eltűnő csekély arányban teszik azonban az öntözést, részben a tér- és lejtviszonyok, részben a víz-regime szabálytalansága és kiszámíthatatlan volta, végre pedig a magas nyári hőfokok által előidézett erős elpárolgás lehetővé, azt külön e czélból megejtett részletes vizsgálatok épen Kolorádó és Uttach államra nézve élesen bizonyítják.

Kolorádó államban például a több évig tartott földtani, térszíni és kapcsolatosan talajvizsgálatok nyomán constatáltatott, hogy az államnak 4915·2 geográfiai □ mértföldnyi összes területéből, csakis 344·4 □ mértföld öntözhetőre van elegendő vízmennyisége, mesterséges tartalék-medenczék építése nélkül — ez a terület 7^oo-jának felel meg.

Uttach territoriumra nézve pedig épen Powell, már idézett művében, szintén igen szorgalmas és részletes számítások nyomán még sokkal kedvezőtlenebb eredményekre jut, mert ő összesen 3973·4 geográfiai □ mértföldnyi kiterjedésnél csakis 106·39 □ mértföldre, vagyis 2^oo-ra véli az öntözhető területet fölvehetni, melyből jelenleg összesen is 4·4, mond 4·4 □ mértföld van túlnyomólag a mormon telepek által művelet alá véve.

Tovább nyugatnak és délnyugatnak menve, egész Arizóna, Newada, Glacho, ha földművelésről van szó,

itt-ott beékelt csekély oázok vagy a Pacific-vasútak mentében létező elszórt telepeken kívül, már épen számba sem vehető, Új-Mexikó is 5700 geogr. □ mértföld roppant területe mellett szintén csak a Rio Grande folyam mentében — a meddig annak vize gyözi, és a mely idényben az vizet hord, — létezik kerti és gazdasági művelet, a territorium többi része pedig teljesen kopár, elaszott, sivatagszerű és legjobb vidékein is, csak a rövid nedvesb évszak alkalmával, és csakis mint legelési latifundium jöhet vándorcsordák részére tekintetbe.

A nedvesebb vagy pedig helyenként határozottan és hátrányosan nedves övbe eső területek (humid Region) egészen véve a Mississippi vonaltól egész az atlanti partokig, a nagy tavak nyugati és déli szélétől pedig a mexikói öbölhöz terjednek.

De ami ezen nagy területen a *bevándorlók részére jelenleg is rendelkezésre álló nyilvános földet illeti*, abból a számos nagy folyamok árterei és ama mérhetlen mocsárok, melyek a dél-atlanti parti és az öböl-államokban, a Mississippi és a többi közbenső folyamok mentében terjednek el, igen sokat elvesznek, sok helyenként a kopár hegyvidék is, mig ismét a Mississippi-forrás vidékén és a tó melléki államokban, például Michigánban tágas turfás rónák és ismét terméketlen köves területek váltakoznak és különböző okok miatt *eke alá nem vehető* területek, például még Minnezotában is 470—570 geogr. □ mértföldre, sőt még magában Yowában, a földművelési rayon eme gyémántjában

ban is 35—40 □ mértföldre becsültetik, és ezen tények kézzel fogható bizonyítéka abból meríthető, hogy a nyilvános területek eme nagy töredékei az említett államokban még vevőre nem találtak, habár fekvésük a legkedvezőbb, és arról is meglehetünk győződve, hogy a partra lépő bevándorlók ily mostohaságokról soha sem hallottak, sőt inkább például Minnezóta kopárjairól is úgy az officiozus, mint nem officiozus sajtó részéről csak a legkecsegtetőbb dícséretetek és ajánlatok köröztetnek a new-yorki kikötőben.

A nyilvános területek szesszióinál valóban a többi közt a víz megléte vagy a víz hiánya játszik igen fontos szerepet a mint azok vidéke a gazdagon irrigáltaktól félre esik, és sok esetben legyen bár talajuk elég kedvező, a víz hiánya miatt egész értéktelenek; mert a bevándorlót artézi kútak furására utalni, első beruházásként nem járja, és jártas, tapasztalt emberektől hallám, hogy habár az állami földhivatalokról (Land-Office) lajstromaiban még a közép Mississipp-i államokban is (a nyugatról már épen nem is szólva) sok takaros száz □ mértföldet tevő nyilvános birtok szerepel és van eladás alá bocsájtva, annyi földművelés céljából közvetlenül megszállható föld még eladatlan nem létezik, mennyivel csak egy-két normális kiterjedésű grófságo egybe lehetne állítani, és hogy kivétel csak a felette távol eső és elmaradt közép és nyugati Texasban, vagy az indiánok részére összesített rezervatióban (Indian-Territory) léteznék, de ez utóbbiban, mely a Mississippire dől, és a közbenső államok forgalmi gyúpont-

jaihoz igen kedvezően fekszik; az államnak fehér telepesek számára földet sem eladni, sem a «tűzhely-törvény» (Homesteadlaw) áldásos módozatai szerint adományozni nem szabad.

A földművelésre nem alkalmas nyugat emelt prairiái, mezőségei, mely elnevezésnek a német «Steppe» fogalma felel meg órási kiterjedése mellett, természetesen egész értéktelennek korántsem tekintendő, sőt az a nagy mértékben üzhető marhatartás hazájának tekinthető, habár vízhiány miatt az szintén csak óvatosan és korlátolt mérvben hasznosítható, mely utóbbi körülményen azonban mind sűrűbb artézi fúrások által iparkodnak segíteni.

Azonkívül a nyugat sajátos természetű grámineai az úgynevezett bivalyfü (Buffalo grass), kék fü (Blue grass) és grammafü, a széna-farmok, vagyis inkább mozgó széna-bérlőknek vidéke, ennél keserve-sebb kenyér és kockázatosabb vállalkozás azonban már nem lehet, mert a nevezett gramineák csak elszórt külön fészkekben nőnek, olyan jótermő réti növényzetről, mint minőhöz mi Európában szokva vagyunk, vagy milyenek az Unió keletén is kedvező helyen előjönnek, a nyugaton szó sincsen, emellett a hirtelen bekövetkező és felette forró nyár a prairiok fűvét lábán szárítja el, — ezen elszáritás azonban csak a gyűjtést nehezíti, a mennyiséget korlátozza, *de a fü jóságát nevezetesen* emeli, a mennyiben ezen lábon való megaszás által, a cukor és egyéb tápanyag a fűszálban mintegy kristalizáltatik, és rendkívüli táperővel bír — a takar-

mány csekélysege, mennyisége azonban, mely ekképen gyűjtésre fönmarad, nagyon csekély. Az elszórt számos katonai erőd kevés lóállományának biztosítására sok négyszög mértföldnyi terület szokott a vállalkozóknak kitűzetni, kik azonban e bőven mért határok daczára, és minden erőfeszítés mellett sem képesek a szerződésileg kikötött szénamennyiséget egybehozni.

Térszinileg és nagy egységekbe véve, a köztársaság hét szakaszra szokott osztatni. Ezeket alkotja a szent Lőrincz-folyam (a nagy tavak) keleti melléke, az atlanti tengerpartvidék az Alleghany-hegylánczoktól keletnek, a dél-carolinai, georgiai és floridai, valamint a mexikói öböl partvidéke és államai, aztán a Missisippi-völgy és tributáriusainak völgyvidéke keletnek az elébb említett Alleghanik nyugati lejtői nyugatnak a 98. vagy 100-ik fokig — vagyis a szorosán vett amerikai nagytermő-medence, — az említett «Central-Bassin» és végre a Pacific-partvidék, a Sierra-Newadán és Cascad-hegységen túl, egész a Csendes-tenger partig.

Az atlanti északi államok közül Wermont, Maine, New-York, Pensilvânia, Virginia, helyenként rideg szaggatott, köves emelkedések által van átszelve, melyek részben még jól be vannak erdősítve is.

A közép-államok, értve a nagy-tavak déli és nyugati szomszéd államait, Ohiót, Indianát, Michigant, Yovát, Missourit, Wiscounsint képezik az Unió gyöngyét, azaz földművelés tekintetében azon részeket, melyeket az amerikai hyperbolicus hajlamaihoz képest

a «világ éléskamrájának» szeret nevezni. Az ottani térszín nagyrészt teljesen róna, de helyenként ama karakterisztikus szelíd emelkedésű prairiákba megy át, (Rolling Prairies), melyek talaja helyenként nem mély, habár mindig termékeny és könnyű műveletű, s nagyobbára rendkívüli gazdagságú.

Utóbbi eset ott fordul elő, hol a talaj egykoron őserdővel volt fedve, mely erdőség egy, sötétszürkéből barnába játszó és helyenként mintegy feneketlen, mert tapasztalatilag 20 lábat is meghaladó korhanyréteget hagyott hátra.

Átlagosan ezen korhanyrétegre nézve, két láb mélységet lehet felvenni.

Végre felemlítendő a gazdag alluvium, a folyamvölgyek mentében, ama kövér iszap- és üledéktalaj tudniillik, mely éppen mint az előbbi, helyenként mintegy feneketlen, és *ha csakis maga a talaj agronomicus* alkatrészei és tulajdonai vétetnének szemügyre, gazdasági tekintetben mérhetlen kincset képvisel, mint az különben más országokban is előfordul, hol alluviális lerakodványok léteznek; csak hogy Amerika folyamrendszere mellett az állam rendkívüli rónasága, folyamainak ezen okból igen hosszú volta, szabálytalansága és zabolátlansága mellett az alluviumok ottan oly terjedékkel bírnak, minőkkel az európaiakat hasonlatba sem lehet hozni. Mindezen mondottakat, hogy hosszadalmas ne legyek, egyszersemind a Pacific-parti államokra tehát Kaliforniára, Oregonra és Washingtonra is kérem alkalmaztatni, oly hozzátétellel azon-

ban, hogy ami Kaliforniát illeti, annak égalja valamennyi nagy-gabonatermésű államok égalja között a legforróbb, hogy az állam déli része már teljesen sivatagszerű — és végre, hogy vízvölgyei, valamint Oregoné és Washingtoné is — aránylag csak rövidék és ahoz képest az azokat követő alluviók is keskenyek, míg viszont az állam közép rónarésze azokban gazdag ugyan, de ismét a víz csekély esése miatt terjedt ingoványokkal van megtarkázva, minő például a Tulare-tó egész környéke; végre pedig, hogy a meteorologiai viszonyok és a magas hőfok miatt a gazdasági termelés Kalifornia nagy részében is csak mesterséges öntözés mellett foglalhat helyet.

A prairie-talaj tehát, és az üledékföld (Bottomland) az, melyet az északamerikaiak normális, gazdag talajukként becsülnek, és melynek csodaerejére alapítják a «világ-éléskamara» hyperboláját és melyet valóban, habár tisztán elvont theória szerint kiaknázhatlannak talán nem is mondhatnánk, gyakorlatilag viszont alig becsülhetünk elég magasra, miután szerves és szervetlen alkotrészekben bámulatosan gazdag, emellett könnyű művelésű tiszta és átbocsájtó rétegeken is nyugszik.

Ezen korhany-, iszap- és prairie-területeken foglalhat tehát az észak-amerikai tömeges, egyszerű és olcsóbb termelés helyet, mert trágyázást és mesterségesb, váltógazdasággal kapcsolatos művelést nem igényel és még néhány nemzedék letünése után sem fog igényelni, sőt még abban az esetben is, midőn a szaka-

datlan búza-termesztés kifárasztani látszik a talajt, elegendő annak egy vagy kétízben tengeri alá való bocsájtása, hogy termőképességét megint vissza-nyerje.

Épen mint alföldünkön; ilyesmit persze a német professor nemcsak abszolút meg nem foghat, de meg sem engedhet, mert az az agronomikus theoriát teljesen fejtetőre állítja — pedig mégis így van — bizonyítékául annak, hogy a porhanyítás, azaz a talajban levő ásvány és szerves részek megújítása, a földművelésnek egyik leghathatósabb emeltyűje, mert hiszen búzatarlóba legczélszerűbb is kukoriczát vetni, mint-hogy annak kapálása, töltése által ezen vegybomlás hathatós lendületet nyer, és gazdag talajban *többet pótol*, többet szerez úgyszólván vissza a felrétegnek az atmosferiliák hozzájárulása által, mint mennyit a cereale kivenni képes volt; ezen váltórendszer jó falusiasan igen helyesen íratik ama szójárással körül, hogy kötött talajú gazdaságban „*nem az eke, de a borona*“ adja a kenyeret.

A talajkimerülés gyarló theoriáját pedig ama tény, hogy a *búzában kifáradt talaj közbevetett tengeri* által új erőre kap, ismét újabb világba helyezi, bizonyítván azt, hogy míg lenn víz van, melyet a légkörtől várhatunk *és még föld létezend lábunk alatt, melyet a víz és a lég felbonthat*, addig a világ az úgynevezett talajkimerüléstől nyugton alhatik. Ott tehát a veteménynek csak némi mérvben racionabilis, habár legegyszerűbb változtatása biztosítja a gazdag termést;

természetesen mindig csak amennyiben az magától a művelt réteg fizikai voltától és alkatrészeitől függhet, mindig szem előtt tartva tehát az égalji tényezők igen-igen határozó befolyását.

Ami az atlanti parti államokat illeti, azok északkeleti vidékei sekélyes, helyenkint felette sovány és köves homoktalajjal bírnak, mely inkább legelő, mintsem szántóföldül használható, a délnyugati részek viszont (két Karolina, Georgia nyugata) természetből szegény homokos, fővenyes területekkel vannak megtarkázva. Az Alleghany-hegylánczok környéke, különösen New-York, Nyugat-Virginia és Kentucky hegyes vidékei kitünő marhatenyésztő területeket képeznek, és a keleti államok legnemesebb birkanyájai, tej- és sajtgazdaságai ottan találhatók. Általában véve ezen régi atlanti államok vagyonos birtokosai a szorgalmasb földművelésre lévén már utalva, e tekintetben akár mint egyesek, akár mint szövetkezetek a Mississippi-medence üledéktalaján gazdálkodó farmoktól eltérő rendszert követnek, és ami az európai gazda szemét e tekintetben megörvendezteteti, az jóformán, de mondhatni kizárólag ezen államokban található. Így tehát a Mississippi-völgy melléke, mely egészben véve, az összes Unió egy ötödénél többet képez és kapcsolatban a vele határos fennebb említett tó melléki államokkal alkotja a jelenkor élés kamaráját, míg az óriási folyam mérhetlen árterei, jobbra és balra, melyek a zabolátlan anyamedret ingovány és mocsár horizónokban követik, *képezik a jövő idők hódítási tárgyát,*

melyet egykoron majd sűrű népesség foglaland el lépésről lépésre a féktelen elem uralmától, hogy amit esetleg az észak, észak-kelet régi államai vagy az újabbak, de hosszas zsaroló elbánás által elgyengültek, talaja termőképességéből veszítend, mindazt az amerikai energia segélyével épen a Mississippi mentében töltésezés, lecsapolás és számtalan más melioratiók útján bőven pótolja.

Most persze, a jelenben, még ezen posványos mérhetlenségek csakis buja fanövényszetük által hajtának némi hasznot, a telepítések pedig, miket a helyenkint még pedig esetleg hosszú kiterjedésben, és óriási profilok szerint készült töltések mögött megkísérlettek, örökös remegés közt vannak, a mennyiben oly mérhetetlen nagyságu folyamnak európai fogalmak szerinti szabályozásáról vagy fékezéséről a jelenkor technikai fejlettsége mellett sem lehet szó, a jövő azonban — e felett ki az amerikai népet megismerni tanulta, — egy perczig sem kételkedhetik — ezen problémával is be fog kopogtatni, és a mikor ez történend — késő kor lessz az — bizonyára meg is leend annak feelve.

A már jellemzett aszályos középmedenczéről e helyütt szólnom már nem szükséges, legfőlebb miután a Mississippi szabályozáskérdése érintve lett, fel-
említhetem azt is, hogy ama sivár, lakatlan és nagyrészt lakhatlan medenczén legközelebb már 5, úgynevezett Pacific-vasút fog keresztül vezetni!

Földművelési tekintetben nem szabad még meg-

feledkeznünk az Unió közép-északi határának szomszédságába eső egy vidékről, melynek búzatermelése szintén nagy jövővel bír, ez az északi Redriver folyam vidéke, mely folyam északnak haladva, a britt birtokba lép át és annak tó és vízi hálózatához tartozik. Az Unió határán belül eső rész Minezóta és Dakota-államok területén halad.

Ezen Redriver-völgy volt hajdan az indián törzsek legkedveltebb vadászó helye és tanyája. Végtelen róna, füves prairia, meddig csak a szem terjed, a hajdani bivaly-millióknak gazdag legelőhelye. Talaja az említett könnyű, setétbarna prairia-jellegű, mely ottan átbocsátó kovacsrétegen fekszik és tetteleg oly laza, hogy szántott területen csak némi csekély szél is azonnal áthatlan porfelleget képez.

A Redriver mellékén utolsó években számos nagy kiterjedésű búzafarmok keletkeztek, melyek közül egyiknek, tudniillik Dalrymple Cassetóni búza-farmjának híre az angol parlamenti biztosok jelentése nyomán Európába is elhatott és nem csekély feltűnést is okozott. Ezen farmok az egymásután következő több kedvező év segélyével tetemes részben járultak ama rohamosan növekedő búzakivitelhez, mely napjainkban már oly roppant mennyiségre rüg.

A vidék gyors betelepítéséhez sokat járult azon vasúti szárnyvonal, melyet az északi Pacific-társulat saját fővonalától egyenest északnak egész a britt határig épített, s mely által ama felettébb távoli és

félre eső vidék azonnal belevonatott a tó melléki nagy emporiumok nevezetesen Chicagó forgalmába.

A vidék azonban részint a szárazság, részint az éghajlat zordonsága miatt sokat szenved; a késő tavaszi fagyok, a tavasz késői nyílta, a roppant hó-tömegek, excessivus hideg és hőfokok sok kockázattal járóvá teszik a földművelést.

Az atlanti déli és az úgynevezett Golf-államok (két Karolina, Georgia, Alabáma, Florida, Mississippi, Louisiana és Texas — melyeket különben személyesen nem ismerek — téralkatukra nézve egészben véve igen sok hasonlatosságot mutatnak fel és három övre oszthatók; az elsőt a tenger mentében és a felette számos, de tunya folyamok öblözete körül létező végtelen lagunák, mocsárok és ingoványos erdők képezik, melyek aránylag széles zónákban hatnak fel a közbenső területek alig észrevehető emelkedésének első teraszához. Ezen mocsár- és lagunaöv nemcsak roppant egészségtelen, de túl nedvessége által földművelésre nem is alkalmas; rizs, kedvezőbb helyeken gyapot és cukornád, csekély árpa, és ismét több tengeri képezik a kevésbé népesített és kevés előhaladásnak örvendő, jelenleg pedig a polgári háború által teremtett állapotok következtében vagyoniilag igen is hátrament vidékek termékeit; a mocsár- és laguna-övet emeltebb, részben fővenyes, helyenkint homokkopárokkal tarkázott zóna követi; ez alkotja a déli államok gyarmatezikket termeszto területeinek zömét, mely tehát amíg rajta a kivi-

tel céljából való cereale-termelés kezdetét nem veszi, nem szerepelhet, valamint hajdan sem szerepelhetett, mert a létezett néger rabszolgamunkára alapult agrarius viszony, természetesen cereale-művelet mellett értékesíthető nem volt; máskülönben pedig a fehér ember rizs-, czukornád- és gyapottermelésre nem született, nincs arra teremve és ama kérdés, hogy hát a déli államokkal ezen agrarius viszony rögtöni megszüntetése mellett mi történjék, megoldva eddigelé sincsen, mert tropikus hőség és mocsárok közepette végzendő rizsültetésre fehér farmert ép oly kevésbé bírunk édesgetni, mint a gyapotarathoz vagy a czukornádnak kapálásához, sőt arra fehér munkás nem is adja magát; a volt négerekből pedig netán *bérlőt* nevelni, képzelhetlen valami; ezen lehetlenséggel boszulta meg magát utólag az egykori rabszolgaság, mely az egyénben csak a napról-napra szolgáló állati munkaeszközt ismerte, s annak biztosított állati ellátása mellett, — önálló keresetre, munkára, vállalkozásra azonban lehetőséget nem hagyott fenn. — Az Unió társadalmi és gazdasági tekintetben való árnyékoldala, sőt mondhatnám sötét reversje csakugyan a délen, a déli társadalomban és a déli agrarius viszonyokban fekszik, de mint mondám, ezeket személyesen nem ismerem, nem figyeltem meg, és azért e tárgyba továbbra mélyedni nem is látom indikálnak.

Ahol az itt jellemezett államok végre északi határai-
raikkal Virginia és Kentucky államok vonalát érintik, a

Cumberland, Alleghani és kék hegyek utolsó nyulványai által vannak átszelve. Ott részben már marhatenyésztés és majorgazdaság is létezik, miben a szomszédos Kentucky állam gyönyörű erdős téreivel és kitűnő legelőivel úgyszólván a vezérszerepet kezdi vinni az Unióban.

Texas végre, az Unió ezen legnagyobb állama (12,904 □ mfd.), mely a mexikói chaosból, melynek egyik tartományát képezte, kiválván, önként csatlakozott 1845-ben az Unióhoz, magában véve egy egész ország — mocsáros és lagunás tengerszegélyén túl a köztársaság legfelségesb prairieival bír — mintegy beláthatatlan, határ nélküli rét, gazdagon öntözve számos folyam által, később halk emelkedéssel a cereale-övbe megy át, míg végre északja és északnyugata, már a középmedenceze homokkővadonai által érintetik — ezen állam jelenleg is a marhatartás páratlan tanyája — még idővel nagy szerepre van hivatva, népessége azonban még felette csekély és a bevándorlók, leginkább déli fekvése miatt, minden előnyök mellett sem látszanak tájait kedvelni.

Ezen területcsoportok után ismét a közbenső medenczéhez térve, azt, mint mondva lön, az aszályosság, a teljes folyam-, sőt vízhiány, a savakkal túlterhelt, felette könnyű talaj, sőt vízgyüledékek és tavak, és egészen sajtós sivatag (opuntia, artemisia és kaktusz-fajok) flora jellemzik; itt csak évek hosszáig folytatott bő öntözés által előidézett kilugozása a fölösleg savaknak képesíti a talajt lassanként termésre; ilyen

fáradhatlan kitartás eredménye a mormon-telep a nagy sóstó mellékén; ugyancsak Utah territoriumában fekszik ama nagy térség is, mely az «amerikai sivatag», vagy amerikai Zahara név alatt ismeretes, melyet számos egyéb ily sivatag-öblözet és láncz, keskenyebb vagy szélesb terjedékben kísér Newadán és Arizónán át egész a Sierra Nevada lánczolatig, melytől nyugatnak veszi kezdetét az úgynevezett «Pacific-lejtő» (Pacific-slope); ezalatt a csendes tengerparti államok értetnek, Kalifornia, Oregon és Washington; Kalifornia déli részével már a sivatagzónába vág, a szoros értelemben vett termelő, földművelő Kalifornia alatt tehát csakis az állam közép és északi része értendő, északnak az egész terület javul; Kaliforniában a völgyek talaját nagyobb-részt kovacsos, homokvegyületű agyag képezi, a folyamok mentében pedig felette termékeny, mert korhany és könnyen oldható alkáliákban gazdag üledékrétegekből áll. A szt. franciskói öböl környékén és némely tengerparti vidékeken helylyel-közzel néhez fekete vályogföld is található, mely a nedvességet igen sokáig magában tartja. Leggazdagabb pedig maga a Sacramento völgye, melyben az említett gazdag üledékrétegek nagyobb kiterjedésben lépnek fel. Korántsem kell azonban Kaliforniát egyáltalában művelhetőnek feltételeznünk, mert az állam keleti és közép részeinek hegyes vidékét kivéve, a mint csak a rónára lépünk, a nyári esők teljes hiánya miatt, a földművelés csakis öntözés segélyével üzhető,

tehát a farmok szorosán a víz vagy folyam mentében sorakoznak, és igen gyakran az aszályos részekkel közvetlen határosak. Úgy tartják, hogy Kaliforniának csakis egy ötöde tekinthető földművelési glébának.

Oregon és Washington territoriumok gazdag évi és pedig a nyári havakra is kiterjedő csapadékkal bírván. kitünő földművelési vidékeknek tekintendők, de viszont a művelhető terület, a túlnyomólag hegyes konfiguráció által igen korlátozva van, és egészben véve csak a folyamvölgyekre és alacsonyabb hegynyúlványokra szorítkozik. A folyamok mentében ott is kitünő televénylerakodások léteznek, melyek az emeltebb fekvéseken sötét homokba mennek át, nehéz, víztartó agyagalréteggel; ezen homokréteg különben nem vastag, és sok helyen nagy terjedékben a szívós vörös agyag jó felszínre.

Az Egyesült-Államok keleti, délkeleti és a Golf mentében levő fele, melyet Amerikában rendszeren az «Unió nedves felének» szoktak — ellentétben az aszályos nyugattal — nevezni, e klimatikus sajátosságát egyrészt a kanadai nagy tavak roppant vízfelületének, másrészt pedig a tropikus övből eredő meleg és nedvtelt lég- és tengeráramlatnak (Golf-Strom) köszönheti; — ezen nedvtelt és meleg déli szelek alakjában fellépő időjárás a növényzetre általában véve kedvező ugyan — de másrészt emberre és állatra tikkasztólag hat, és nyár közepén egész kalamitássá emelkedhetik. Igen terhes és kártékony továbbá azon rögtönösség, melylyel egy-egy északról jövő légáramlat viszont

ezen tikkasztó idények közé csap, és képzelhetlen hőfokváltozásokat idéz elő rövid néhány óra alatt.

Nem hagyhatom még említés nélkül ama romboló forgó szeleket és iszonyú orkánokat, melyek nyaránként többnyire a Mississippi-völgy melletti államokban dühöngni szoktak, és melyek a pusztítás képzelhetlen mérvű nyomait hagyják maguk után. A tél végre hosszú és kemény állandó fagyokat és nagy hóesést hoz, a közép államok csatornáit és kisebb folyamait rendszeren öt hónapig alkalmatlanok a hajózásra. A felső északi államokban, mint például Minnezótában a tél szibériai és gyakran csakis június kezdetével szorítatik láttérbe az ismét hirtelen beálló meleg által.

Mi a légesapadékot illeti, az a nedvesnek jelezett területen magától érthetőleg elégséges a földművelés igényeihez képest. A Mississippi-öböl vidékén az évi csapadék 50 északnak, Memphis és Szt. Louis között 40, Yuwában, Illinois és Indiánában 35, a Mississippi-forrásvidékén még mindig 25 hüvelyket tesz, míg az atlanti partok átlaga 35 hüvelyket ér el; mindezen mennyiség a kedvező évszaki viszonylatok által is feltételezve, a földművelés normális szükségletét kielégítőleg fedezi; ezen csapadékatlagokat tartva szem előtt, leend csak fogalmunk az aszályos medence égalji és növényzeti viszonyairól, hol ugyanis évenként csakis 3-tól 7 hüvelykig terjedő esőzés észleltetett, — és Dél-Kalifornia is csak 9, Közép-Kalifornia 17 hüvelyre számíthat; csakis az állam hegyes és sűrű erdőkkel fődött északi részében áll ismét be a 40 hüvelyknyi

nedvmennyiség; — Dél-Oregon átlaga 35, míg a Kolumbia-folyamtorkolat vidéke 70 hüvelykkel egy egész elkülönített esős szigetet képez.

Felső- és Közép-Kaliforniának sajátságos szelíd-ségü és egyenletes égalja van, és kellemességben, szelidségben valamennyi más állam klimáját felülmúlja; ott a hirtelen időváltozások, melyek az Unió többi részeit annyira nyugtalanítják, ismeretlenek, a nyár hevét pedig a Csendes-oczeán hajszálig rendes paszszát-szelei mérsékelik, melyek nyáron át északnyugatról, a téli időny alatt pedig délnyugatról jönnek. Kalifornia ezen csodaszerű szelíd és egyenletes klimájához részben a Japántól érkező meleg tengerfolyam is nem csekély részben járul, mennyiben az Ázsia keletétől, elébb egyenest a Pacific-partoknak tart és ezen partvonal mentében halad észak felé. Nevezetes körülmény Kalifornia égaljánál még annak majdnem teljes ment volta ama rettenetes orkánoktól, melyek az Unió keleti felét nyáron át rettegésben szokták tartani. Zivatarok Kaliforniában majdnem ismeretlenek, egész éven át alig hallani dörgést, villám, jégzápor szintén a ritkaságok közé tartozik. Ezen égalji sajátságok az Amerikában páratlan tökélyvel, kiterjedésben és szervezet mellett kezelt állami meteorologiai szolgálat (Signal-Service) észlelései és évkönyvei nyomán matematikailag konstatálva vannak; konstatáltatott például, hogy orkánszerű gyorsaságnak megfelelő szél a csendes tengerpart mentében 25 év folytán csakis háromszor lett észlelve, holott

például az atlanti tengerparti államokban, Rhode-Island- és Connecticutban 30 hó lefolyása alatt négy ily vihar dühöngött, de tovább menve a Mississippi mentén levő államok közül Illinois, Michigan, Yowa és Wisconsinban 26 havi rövid időköz alatt 25, ilyes — és sok esetben végzetes pusztításokkal járó — vihar száguldott. Kaliforniának ezen felettrebb kiegyenlített éghajlata sok emberre, különösen európaira nem hat kellemesen és hamar unalmassá válik a fagyos havas telet szerető kedélyre; ezen mintegy örökön örökké tartó tavasz, melynek egyetlen változatoságát csak az óra és percz szerint megjelenő és megszűnő naponkinti Passzátok képezik.

A Kalifornia felett lebegő csapások legsúlyosabbika azonban az aszályosság; az állam déli része — mint említve lön — csatlakozik a nagy sivatagmedenczéhez, a középrészek pedig az aszálytól gyakran látogattnak különösen nyáron át észak felől megjelenő felette forró, az olasz sciroccóhoz hasonló szél aggasztja a gazdákat, melynek oka és eredete felett a meteorológok eddig teljes homályban vannak.

Ami aztán nyár idején az öntözött farmok határain túl fekszik, az rendesen tökéletesen kopasz, kiégett gyepnél nem egyéb; a fű lábon aszik el, és az egész lég felette finom, sárgás apró porral van túlterhelve, mi a vidéket félhomályos ködbe borítja az utazást fölötté kellemetlenné teszi, a tájnak és természetnek mondhatlan melancholikus színt kölcsönöz, és általában véve az ottaniak, de még inkább a még

nem akklimatizált európai kedélyét nehéz próbának veti alá, és tagadhatlan, hogy a californiai nyár az állam rónáin vagy lápos, mocsáros lapályain nem mondható kellemesnek!

Az Unió talajának és égaljának eme, bár csak igen kivonatos vázlatából felismerhető, hogy a fény- és árny-oldalak odaát is csak úgy meg vannak tarkázva és oly változatosan elosztva, valamint Európában, melynek területével a köztársaság különben is egyezik.

Hátrányosb az Uniónak mint egésznek tekintve, viszonya ama példátlan kiterjedésű, részben csakis fütermő és aszályos, részben pedig merőben sivatagszerű nagy medencze által, mely a keletet a csendes tengerparti államoktól elválasztja; ilyes formációhoz párhuzamosat csakis Közép-Ázsia fennsíkjain és az afrikai Zahara bizonyos szakaszaiban találunk, máshol nem, mert Dél-Amerika «Llanos» füves pusztái ezzel hasonlatba nem hozhatók, sivatagok pedig ily kiterjedésben és tarkázással Dél-Amerikában nem léteznek.

Az Unió fizikai sajátága e tekintetben igen nagy hátrányban áll Európához képest, *de viszont keleti felében és a csendes tengerparti vidékeken oly kiterjedésű tagadhatlan jeles földdel rendelkezik, minőt hason mérvben Európában hasztalan keresnénk, a külföld pedig éppen ez utóbbi előnyös oldalt közelebbi években mindig élénkebben tartotta szemmel, s egyre behatóbb figyelemmel mérlegelte. Európában viszont már évek óta rossz aratások voltak. Ezen esetet azonban mintegy természeti szabálylyá emelni akarni, nagy tévedés*

volna; mert az egész jelenség, valamint azon kezdetben említett szerep, melyet az Uniónak, a fél világ élelmezésére nézve vállalni kellett, csakis kivételes volt, és egy nemzedék, sőt emberkor határain belül aligha fog ismétlődni. Sőt egy alkalommal könnyen meg is fordulhat a koczka, és akkor ama tünemények, melyeknek utóbbi években tanui valánk, annál inkább kimutatandják epfemer voltukat.

De másrészt Európának tisztán csak ily véletlenekre alapítani jövő teendőit, számításait és szemléletét gyarló kezdeményezés volna, mert a mily kevésbé feltételezhető, hogy Európában a termés egy hajtásra az Uraltól egész a Tajó partjaig meghiusuland, ép oly kevésbé lehet ily esetet Amerikában feltételezni. Oly nagy területeken, minőkkel a köztársaságban dolgunk van, gazdasági kalamitás mindig csak korlátolt mérvben képzelendő; az általános veszélyt kizárja már magában véve azon igen különböző időszak, melyben az Unió egy államában, a másikhöz mérve, a gazdasági termények érnek; Dakotah vagy Wiscounsin, Michigan és Dél-Ohio, vagy Missouri, vagy Arkansas államok közt (a délieket nem is említve) a tavasz nyiltára, a műveletek megkezdhetésére, a vetés és érés idejére oly nagy különbség létezik, hogy ugyanegy időben fellépő ugyanegy ok bizonyára egyformán ezen államok aratását nem sujtandja; az egyik, lehet, már már kikerülte a veszélyt, a másiknak meg talán még csak a fejlődés kezdetén levő növényzetére nézve nem lesz halálos a csapás.

Tehát sem általános sikertelenség, sem általános bő termés nem várható az Uniónak per Excellentiam termelő vidékein sem — így például még 1880-ban, midőn pedig a búzakivitel az eddig ismert maximumot érte el, — egyes közbenső államokban oly szükség, sőt éhség uralkodott, minőről Európában nehezen volt még csak sejtelme is valakinek. Kansas volt ezen súlyosan meglátogatott állam, melyben mintegy 20,000 embert kellett állami költségen az éhhaláltól megmenteni. Ilyesmivel persze az Unióban lármát nem szoktak ütni, sőt magában az ekként sujtott államban is minél inkább rajta voltak, hogy a dolog elsimíttassék, miután épen Kansas állam tett utóbbi években számos messzeható és költséges intézkedést, hogy a bevándorlók folyamát maga felé terelhesse, mi a megelőző évek kedvezőbb aratáshíreinek behatása alatt sikerült is; az utóbbi csapás azonban eme kedvező kilátásokba váratlan és nagy rést ütött, és így a palástolás politikája egy állam részéről, melynek gyarapulása túlnyomólag a bevándorlástól feltételeztetik, könnyen megérthető.

Ismételve megjegyzem tehát, hogy ahol ily nagy és eltérő jellegű területekről van szó, jó vagy rossz termésekről, csakis egész általánosságban szabad szólni. Habár természetes, hogy miglen a köztársaság népessége aránylag gyér, termő talaja pedig oly terjedékekben áll rendelkezésül, még közep-aratás mellett is tetemes fölösleg marad. Öt év folyama alatt azonban a leghatalmasabb búzatermelő

középállamokban, valamint Kaliforniában *nem közön-
séges vagy közép, de rendkívül bő termés és minden irá-
nyú áldás mutatkozott*, minek hasznát a köztársaság
annál könnyebben teheté zsebre, mivel *ugyanakkor*
Európában, az egymást követő gyenge, közép, vagy
épen rossz termések következtében, nagy mennyiségű
behozatalra volt szükség, és így az amerikai farmer
— habár elég nehéz munka után — kielégítő jöve-
delemben is részesült.

A gazdaság általános helyzete Észak-Amerikában.

Hogy egy államra nézve, melyben az ujontelkesítés, irtás munkái még mindig nagy szerepet játszanak és még az évek szép során játszani is fognak, már magában ezen körülményben tagadhatlan előny fekszik, azt kétségbe vonni gyermekség volna.

A túlnépes államokra maga ezen körülmény már ellenállhatlan vonzerővel bír, mint azt a bevándorlás szakadatlan folyama eléggé bizonyítja, mely az Egyesült-Államokba annyi szívós, kitartó, nehéz munkához szokott kezet, annyi buzgó, jóakarató elmét, annyi erkölcsi erőt vezet már félszázadon túl és folyvást növekedő mérvben.

És ezen kitartásra, buzgalomra, szívós erkölcsi erőre, a telkesítés nehéz vállalata körül nagyon is szükség van; mert ezen telkesítés Európa jelenkori gazdasági állapotjaival hasonlításba sem tehető, és súlyos, nehéz és kockázatos életpályát feltételez. Érdekes, mit e tekintetben maga az angol farmer és munkás munkaképességéhez szokott Read parlamenti bizottsági tag mond jelentésében:

«Az angol munkásnak fogalma sincsen (!) azon foly-

tonos és nehéz munkáról, mely az amerikai farmernek szakadatlan és folytonos osztályrészét képezi, és az egy aratást kivéve, bizton mondhatom, hogy nálunk otthon, egyetlen munkás sem szoríttatik huzamosb időn át oly nehéz napi feladatokra, mint odaát, az oceánon túl. Az amerikai farmgazdaság megítélésénél épen ez okból, mindenekelőtt a farmer családja által végzett és általunk rendszerint számításba se vont temérdek munkát kell latba venni.»

A szűz földön, az érintetlen prairián vagy az őserdő közepette letelepedő, egy kis faviskóba húzódva, legnagyobb nélkülözések közt, irtja esetleg erdőparcelláját, tisztítja gyökeres, buja hajtásaival mindent elfojtó prairie talaját, vagy rendezi, szedi, gyűjti szesszióján a sok kötörmelékot, iparkodik azt az ingoványtól, a túlnedvességtől — úgy ahogy mentté tenni — az új talajon települő gyarmatosok élete tehát messze van amaz idilli állapotoktól, melyekkel még ifjú korunkban mi is eltöltöttük képzelő tehetőségünket, de mi több, minőknek a komolyabbnak látszani akaró utazók mérhetlen felületessége vagy egyoldalúsága telikürtölni jónak látta az európai világot és tévútra vezetni annak józan fölfogását.

Értelemmel és valósággal bírhattak, megengedem, ezen képek és állapotok hajdan, három, négy évtized előtt, a midőn még mérhetlenül nagyobb nyilvános terület állt rendelkezésre, vasút nyugotnak nem vezetett, az érc- és bányatelepek felfedezése óta létrejött földspekuláció még nem létezett, akkorá-

ban még feltételezhetjük, hogy — mint írva volt — a farmernek a pecsenyét a prairie vadja könnyű szerével biztosítá — sertése egy nyáj malaczczal jött őszszel vissza a tanyára, tehene kettőt borjazott, — de a kép megfordított oldala akkoron az volt, hogy a farmer sem sertésén, sem borján, sem tehenén, sem búzáján vagy tengerijén potom áron sem adhatott túl, amaz állapotok tehát csakis a pusztá megélhetést tevék eshetőleg könnyebbé mint a jelen, midőn a hasznavehető földművelési terület már biztos kézben van, minden szesszió bekerítve és kiki szorosán saját négyszögére és annak kútforrásaira utalva.

Van az amerikai birtokbeosztási rendszernek egy lényeges hibája, mely az állami nyilvános területeken mereven keresztül vezetett négyszögbeosztási rendszerben (rectangulár system) áll, ott a legkisebb eladás alá kerülő földművelési parcellától 40 holdtól kezdve fel egész a 36 angol \square mértföldet képező úgynevezett «Townshipp» (kerületi hatóság), de sőt azon túl, különösen az újabb államokban és territoriumokban egész a County- (megye, grófság) egységeig fel, minden matematikai vonalak közé zárt, és matematikailag egyformán haladó négyszögekbe osztatik és tüzetik ki az állam e célból szervezett telekzeti hivatalai (Landoffice) illetőleg az azok által ezen munkára szerződttetett mérnökök útján. Ezen schematikus beosztás persze aztán a helyszínén magán sok anomaliát szül, melynek részleteibe bocsájtkozni e helyt — a dolog nagy kiterjedésénél fogva —

feladatomban nem lehet, eléggé kézzel fogható anomalia azonban már magában véve azon világos tény, hogy ezen négyszögek egy esetben egyik, más esetben másik művelhetési kelléktől vannak teljesen megfosztva, a nélkül, hogy közös haszonvétel útján némileg legalább ezen bal körülményen segíteni lehetne. Feltéve, hogy ezen farmok vagy kisebb-nagyobb gazdasági egységek ősi termő képessége csökkenni kezd, csakhamar előállandó ama kérdés, mi teendő ezen egyoldalú, például kizárólag szántóföldből álló — kis szessziókkal, mindig szem előtt tartva, hogy az ily szessziók megszámlálhatlan sorozata zárkozik egymáshoz.

A sűrűn népesített keleti államok, hol különben ezen rektanguláris rendszer távolról sincs oly mereven végrehajtva (mert az eredeti megszálló lakosság, és később a függetlenné lett állam is, arra korábbi időben nyomtatékot helyezni kénytelen sem volt) már régen szemben állottak hasonló kérdésekkel, és e kérdéseken nagy tökékek segélyével eszközlött arrondirozás útján akként javítottak, hogy a kis farmok földművelési egyoldalúsága mellett sajt- és tejgazdasági szövetkezeteket és nemes, törzs állattenyésztést alapítottak, melyeknek virágzó telepei délnyugoti New-York, Pensilvánia és Nyugat-Kentucky államokban léteznek leginkább. Ezen kérdés kétségen kívül idővel a középmedencze és a termékeny nyugat vidékeire aktualissá váló, ez azonban még a távolabb eső késő kor gordiusi csomóját képezendi, és egyszersmind tűzpróbáját

annak is, valjon az Unió által eddigelé féltékenyen őrzött kisbirtok szerint való beosztás — azaz az egészséges birtok-democratia — a későbbi idők közepe akként kiállandja-e a sarat, mint kiállta mostanig, a midőn persze hozzá teszem, az úgyszólván még meg nem állapodott gazdasági foglалás, ezen democratikus négyszögrendszert legüdvösebbnek bizonyítá.

Jelenleg az amerikai farmerre nézve gazdaságának jövedelmezősége leginkább azon kérdés által föltételeztetik, mily távol van farmja valamely forgalmi vagy kereskedelmi gyúpontról, hol terményein túl adhat. Az amerikai kis farmer e tekintetben felette terhes körülményeknek van alávetve; a lokális árak és azon árak között, melyekhez Európában szokva vagyunk, roppant különbség létezik.

Legyen szabad ezen körülményt egy saját tapasztalatomból merített konkrét számítás útján világosságba helyezni.

A búzakivívő államok élén Kalifornia áll, melynek főkikötőjéből Szt. Franciskóból, a tengeri szállítás költségei Liverpólig — a szállítási árak ingadozása szerint — az eladási árak egy ötödét, egy negyedét, de sőt néha egy harmadát is teszik ki a mérvadó angol piacokon. De meg kell jegyeznünk, hogy ezen szállítás három negyedében *angol hajók által történik*, és ugyancsak a kaliforniai piacokon is angol házak eszközlik megbizottjaik útján a bevásárlást. Mely körülmény nemzetgazdasági tekintetben tetemesen

javítja Angolország mérlegét. Természetesen a helyi piaczi árba a szállítás, de még sok egyéb tényező is beszámíttatik, úgy hogy végre a kaliforniai farmer által elért árak messze azon alul maradnak, melyeket német gazdatársa kap, kivel mégis versenyre lép.

Egy előttem fekvő piaczi jelentés szerint például 1880. július havában közép minőségű búzáért Észak-Németországban pályához állítva, mázsánként 11 márkát (5 frt 50 krt. ezüstben) fizettek; ugyanazon időben pedig Szt. Franciskóban *első osztályú* búzáért, amerikai mázsa szerint 6 márka (3 frt. ezüstben), jegyeztetett, mi német mérték szerint 6 márka és 60 fillért (3 frt 30 kr. ezüstben) tenne. Ezen árért a farmer köteles az árút bérmentve állítani vagy Szt. Franciskóba, vagy pedig egyikébe a kisebb kikötőknek; a helybe állítás költségei természetesen a távolság szerint változnak. Egyikéből a legsűrűbben lakott grófságoknak, mérsékelt távolságra az öböltől egy alkalommal saját magam 50 fillért (25 kr. ezüstben) fizettem mázsánként, ez összeg mintegy középátlagnak tekinthető, mit a szoros értelemben vett búza-termő grófságokban, melyek az öböl körül fekszenek, felszámítani szokás. Távolabb eső helyekről pedig a szállítás olyan sokba kerül, hogy a farmer minden hasznát felemészti, minélfogva a szállítás ugyszólván lehetlenné válik; ha a költséget pedig csak ezen 50 fillér szerint vesszük is fel, azzal az eladási árt a rakodás helyén már 6 márka 10 fillérre nyomtuk le.

Továbbá a farmer buzáját zsákban köteles átadni, és a zsák mindig együttesen eladottnak tekintetik, egy-egy zsák 120—130 fontot tartalmaz, és darabonkint 50—60 pfenningbe kerül. Ez ismét oly kiadás, mely német mázsára számítva át 40 pfenninget tesz — az eladási ár ily formán 5 márka 70 pfenningre (ezüstben 2 frt 85 kr-ra) száll alá. Az éjszak németországi gazda tehát a buza minden mázsájáért 5 márka és 30 pfenninggel kap többet, mint a californiai, és ezen többlet a nálunk folytatandó intensiv elbánás nem egy kiadásának fedezésére elégséges. Természetesen ezen ár különbség az Amerikához viszonyíthatók között a farmerre nézve legkedvezőtlenebb, a mennyiben a szállítás Californiából az európai piacokra legtávolibb; az atlanti államokban létező árak a farmerre nézve érezhetőleg kedvezőbbek. Különben az Alleghani hegyláncz és az Atlanti-tenger közötti vidéknek kevés szállítani valója van, és itt túlnyomólag csak a Missziszippi felső szakasza, és a tó melléki államok jönnek tekintetbe, melyekre nézve ismét a chicágói árak mérvadók. Chicágóból Liverpoolba a jelenlegi szerfölött alacsony árak mellett egy mázsa 1 márka és 60 pfenninggel szállítható olcsóbban mint Californiából, sőt ha a biztosítási díj és a függő kamat is számbavétegetik, a különbség 1 márka 75 pfet is tehet; ha most a fennebbi 5 márka 30 pfból ezen tételeket is levonjuk akkor a német gazda javára még mindig 3 márka 55 pf. különbség marad mázsánként; való egyébiránt, hogy újabban a Missziszippi vidékéről buzát

zsáktalanul is kezdenek szállítani, miáltal ismét Európa hátrányára idéztetik elé olcsóbb szállítás, közvetve olcsóbb ár. Ez okozta, hogy a parlament elé egy bill terjesztetett, mely a küldemények zsákolását kötelezőleg kimondaná; a szabadon szállítás különben hamar eléri a távolság által korlátolt «ne továbbat», amin ismét csak érezhető árcsökkenés mellett volna a vasutak által segíthető, p. o. ha a szállítmány a nyugati államokból, Yowából, vagy Nebradából indítatnék útnak; általában véve távoli vidékekről, melyeknek még olcsó forgalmi vonalaik nincsenek, a szállítás csakis magasb piaczi árak mellett, minők például az 1879-iekiek voltak, fizeti ki magát, míg más esetben a farmerek gabnájukat inkább marhájuk által legeltetik le, mintsem annak továbbítását megkísérlenék, miután a vasúti díj maga felér a termény értékével, de sok esetben azt meg is haladja.

A legelőnyösebb helyzetben vannak azon idő óta, hogy a Missziszippi torkolata nagyobb hajókra nézve is practicabilissá vált, az ezen folyam alsó részén lakó termelők, mert ily módon részükre Liverpool felé a legolcsóbb út nyílt, mi természetesen a helyi árak megfelelő magasbodásában találja kifejezését. Ámde ezen kedvező ár-conjuncturák csak legritkább esetben élveztetnek maguk a termelők által, miután a közbenső nagy versenyző gabna-emporiumokon az általános conjuncturáktól független árak is szoktak időnként helyt foglalni — leginkább befolyásolva a tömeges szállítás könnyebb vagy nehezebb volta, és

a vasutak és csatornák verseny-tarifái által, a téli idényhez képest, mely a vasutaknak magasb díj követelését teszi lehetővé, és viszont a nyári idény szerint, midőn vasut és csatorna életre halálra vív egymással és gyakran hosszabb ideig mindkettő veszteséggel dolgozik.

Az efféle forgalmi szakok és phasisok persze a farmer látkörén rendszeren túlesnek, és azt közvetlen nem érintik — de igen is *a nemzetközi verseny lehetőségének, vagy ezen lehetőség alábbszállításának épen ezen közbenső forgalmi verseny képezi* egyik legbehatóbb tényezőjét, míg ellenben a hajózás az Atlanti tengeren kipróbált normális tarifák szerint jő számításba, és a roppant verseny, mely e tekintetben létezik, semmi önkénynek, túlfeszítésnek és váratlanságoknak nem enged helyt.

Ha a fennebb közlött piaczi árak felett itélni akarunk, nem szabad megfeledkeznünk, hogy azok aránylagos, sőt absolut olcsósága az amerikai gazdára nézve kétszerte érezhetőbb, egyrészt mivel minden munkaerő aránytalanul drágább mint nálunk, másrészt drágább minden néven nevezendő kézi- és gyári iparcikk is, melyre a farmernek szüksége van. A mint általában véve az érték-scála egészen más mint nálunk — sőt az állami fejlődést tekintve épen megfordított mint Európában, — amott az élelmi szereknek és földterményeknek ár-skálája mindig lefelé, a gyári czikkeké és minden nemesített terményé viszont fölfelé tart, míg Európában épen ellenkezőleg az élelmi

czikkek drágulnak, a gyártmányok pedig napról-napra olcsóbbakká válnak.

Mintegy önmagától támad itt továbbá azon kérdés, vajjon az Unióban az aránylag rossz gazdasági terményárak hátrányát nem egyenlíti e ki a talaj termő képessége, azaz a termés átlag magasra vehető kulcsa; mert világos, hogy ha az ottani gazda ugyan akkorra területről 5, vagy éppen 10^oo-al nagyobb aratást várhat, mint az európai gazda, a nélkül hogy földjét trágyázni lenne kénytelen, akkor terményeit is tetemesen olcsóbb áron adhatja, a nélkül, hogy mindemellett amazzal szemben hátrányban volna, mert ez esetben az árkülönbözet a bőségesebb termés által túlbőven fődöztetnék.

E tekintetben csakis azon adatokkal szolgálhatok, melyeket maga a földművelési departementum tett közzé az Egyesült-Allamok buzatermésének egész fő átlagára nézve — mely adat tehát bizonyára a lehető legmegbízhatóbb — a hivatal tehát az átlagot egy amerikai hold után (acre = 1128 □ öl) 13 bushelre teszi — mi 60 amerikai fontjával egy ily terime után 780 amerikai, vagyis 702 vámfontot ad, egy német morgen pedig a kis tört elhagyásával 1^{1/2} amerikai holdra vévén fel — egy ilyen morgen szemtermése 468 font átlagot mutatna — holott például a porosz kir. statisztikai hivatal 1878-ra nézve a Brandenburg, Pommern, Porosz-Posen, Slézia és porosz-szász tartományok, Sleswig Holstein, Hannover, Westfália Hasszia Nassau és a rajnai tartomány beszámításá-

val a szem termési átlagát 723 fontra számítá ki
morgenként, tehát 255 fonttal magasabbra, mint
mennyit az amerikai átlagnak fennebb, morgenre vont
eredménye felmutat.

Különben ezen számcsoportozatokra, a bevezetőleg mondottakra visszaemlékezve, nagy sulyt fektetni nem szabad, mert egyrészt az oly nagy és különböző jellegű területeket, minők az amerikaiak, fő átlagszámításnak alá sem szabad vetni, másrészt pedig a porosz statistikai hivatal átlagában épen a délnémetországi Bajorország és Würtenberg, Baaden Hasszia nagyhercegségek továbbá a szász királyság, a szász hercegségek, végre keleti Poroszország homokos, szegényes tartományai nem voltak befoglalva, és alig tagadható, hogy a mint Amerikában homogénebb és kisebbben tagozott területi egységek szerint felvett átlagok érezhetőleg vagy sokkal magasb, úgy viszont Németországnak épen ezen említett kevésbé termékeny részeinek beszámításával csekélyebb átlagok eredményeztettek volna. Igen természetes, hogy Amerikában helyenkint valóban szemkápáztató termékenység fordul elő, de ez tulajdonsága minden gazdag iszaplerakodásnak; azonban ily lerakódásokat csak szűken osztogat a természet, rendszerint keskeny szalagokban a folyamok mentén, mely szalagok aztán az egésznek termés-eredményeire határozó befolyással mennyiségileg nem szoktak lenni (?), például magában Californiában sincsenek, az ily alluviumok termése esetenként 80 bushelre is rug holdanként;

kevesbbé kedvező fekvés mellett azonban a 60 bushel átlagnál több el nem érhető; két, három év mulva ezen termés már is megcsökken (? ?!), habár még a folyton egymás után vetett buza a tizedik évben is megadja a 40 bushelt. Azt vélhetné ezek után az ember, hogy az ily ülledek-földek birtokosai irigylendő helyzetben vannak, de ez még sem úgy van, mert a helyi fekvés és természet egyéb kedvezőtlen tényezői ott is kiveszik a maguk részét; az ily területek ugyanis úgy a Missziszippi mint a Sacramento mentében csak költséges védművekkel hódíthatók meg, és ugyancsak költséges fentartási munkákat is igényelnek; évről-évre minden ilyen farm tehát csak tetemes tőkeberuházás mellett művelhető, azon kívül a gyakori vízárak következtében a gazdaság folytatása olyan helyen igen kockázatos; így például épen az annyira irigylett Sacramento-völgyben az utolsó években különösen pusztító áradások uralkodtak, melyektől csak kevés farmer maradt megkímélve. Mivel pedig Amerikában a vízi védművek általában véve nem állami, hanem magán vállalkozás útján készülnek, az érdekes oportozat vetéskölcsönökkel kénytelen birtokait terhelni. Az Unió egyéb folyamainak mentében fekvő alluvialis talajokon a művelés első évtizedében holdanként 20 bushel termés jónak tartatik (!?) és ugyan ez áll a termékeny prairie talajról is Illinois, Indiána, vagy egyéb hasonló jellegű államokban. Tapasztalatilag be van ugyan bizonyítva, hogy ily prima talajon 25 éven át szakadatlanul és trágyá-

zás nélkül lehet ugyan buzát vetni, de viszont az is constatálható, hogy a termés az utolsó 5 évben már oly silánynyá válik, hogy a betakarítást csakis különösen kedvező időjárás mellett érdemli meg; könnyebb talaj természetesen hamarabb is kimerül, a mint például a nagy elterjedettséggel bíró kavicsos homok, már 10 évi folyton egyenlő használat után felmond. Mélyebb szántás által ezen időpont valamivel későbbre halasztható, és csakugyan ezen eljárás is képezi az orvoslás legelső módját, mihez az Amerikai farmer nyul, és az eke itt, a kiválólag földműves kerületek legnagyobb részében, jó formán már oly mélyen is jár, mint Németországban, a mennyiben az amerikai jelenleg már észszerűbb mechanikai megműveltetésben is hajlandó földjét részesíteni.

Mig a 60-as évek végével Californiában 3 hüvelyknél mélyebben nem szántottak, jelenleg az eke már 10 hüvelykre is lehet. A mechanikai megműveltetésnek azonban meg van netovábbja, mely ha eléretik, a farmerek kénytelenek lesznek más kisegítő módok után látni, mindenekelőtt észszerűbb termelési rendszerre, azaz szorosabban fejezve ki a dolgot, észszerű váltó gazdaság megalapítására kell gondolniok.

Ilyesmihez, habár természetesen még egyelőre a legegyszerűbb alakban, már több állam gazdasági viszonyai utalnak; nevezetesen úgy a Missziszippi mint a Sacramento völgyében a buza minőségének hanyatlása az, a mi a termelőket foglalkoztatja — mulékony és pusztán egy-egy évbéli időjárásnak tulaj-

donítható-e ez a jelenség, vagy netán a talaj erőhanyatlására mutat, (!?) elhatározni nem merném; annyi bizonyos, hogy éppen az utóbbi években uralkodott kedvező ár-conjuncturák képezték a racionabilisabb gazdálkodási rendszer főbb akadályát, mert jó termés és melléje még magas buza-ár is, rendszerint a gazdát éppen nem szokta önbírálatra és megfontolt eljárásra indítani, Amerikában pedig legkevésbé indította; mindenféle buza egyaránt vevőre talált, és így az általános törekvés csakis mennél több szabad földnek eke alá vétele felé volt irányulva, túlnyomólag a termés mennyisége, nem pedig minősége lévén határozó. Ámde természetes, hogy a mint ezen conjuncturák megszűnnek, igen érzékeny visszahatásnak leszünk tanui, és legelőször is a gabnatermesztő farmer lesz az okszerű gazdálkodási módra utalva; ezen időpont fölismerhető előjelei pedig máris mutatkoznak. Az Európában, Délamerikában, és Ausztráliában 1881-re kedvező aratást jelző hírek a buzaárakat máris oly fokig nyomták le, minőre az utolsó évtized nem mutat példát, silányabb termék pedig legnagyobb áldozatok mellett is alig értékesíthető. Ily körülmények közt Amerikára nézve újból bő aratás nem igen kecsegtető perspectiva volna, miután már jelenleg (1880-ban) hallható volt ama panasz, hogy a fennforgó terményárakkal a termelés költségei sem lesznek fedezhetőek.

Sajátságos különben, és gyakori eset Amerikában, hogy a gabnanemű a távoli Európában, vagy a

keleti államok atlanti piaczaian *olcsóbb*, mint a termelés helyén, és a közbenső emporiumokban, vagy Chicágóban, mely mégis 80—100 mértföldel van belebb a continensen; ebből csak az következtethető, hogy ezen magasb árak a *speculatio* és tőke-erő, vagyis jobban mondva a nagy tőkebirtokosok szoros összetartásának és tervszerű közrejátszásának eredményei, nem pedig árúhiány vagy pedig nagyobb fogyasztás által a fő emporiumokon idéztetnek elő, mint azt a szokásos *theoria* szerint feltennünk kellene; magától értetik továbbá, hogy a mint ezen hatalmas szövetkezet (melyet az amerikai minden egyéb térre is alkalmazva röviden, de felette találóan «Ring»-nek, gyűrűnek, zárt körnek, nevez) egy alkalommal a *conjuncturák* által nem indokolt áremelést látott jónak installálni, máskor megfordítva az árcsökkenésre dolgozand — és aligha eredmény nélkül; ilyen Ring-határozat nyomán bocsáttatott 3 év előtt tömérdek petroleum egyenest a patakokba, a helyett, hogy hordókba öntetett volna; föladat volt t. i. a produkeziót megszorítani, az árakat emelni — és ezen taktika ama képzelhetlen tőkék mellett, melyek Amerikában az ily feladatok és vállalatok körül egyesülve vannak, és hasonló testületi határozatok végrehajtására készen állnak, sikerült is. Ez volt akkoron a petroleum-ár oly rögtöni felszökkenésének magyarázata.

A mi tüzetesebben magát a buza-speculációt illeti, az a mienktől vagy az angolországitól is egészen

eltérő amaz eljárási módok által felettébb előmozdítatják, melyek Amerikában a keleti államokban gyakorlatban vannak, és melyek az ottani forgalom óriási méreinek, és gyors váltakozásának fő titkát képezik. Míg t. i. az Európai termelő személyesen szokta a piacra kísérni terményét, és ott a naponkénti, vagyis az akkori árak szerint adja el: Amerikában az eljárás tökéletesen eltérő; ott a farmer kicsépelte gabonáját a legközelebbi vasuti állomáshoz, raktárhoz vagy elevátorhoz szállítja, hol egyik vagy másik nagy kereskedő ügynöke mindig jelen van, ki a farmerrel azonnal kész azon árak szerint megalkudni, melyeket a napi lapok — melyek természetesen ily helyen szintén nem hiányoznak — a nagy emporiumokban constatálnak; a napi lapok azonban ezen közléseket *nem amugy üres töltelökként és en bagatelle* szokták venni mint rendesen nálunk Európában, hanem épen ezen rovatra fordítanak legbehatóbb figyelmet, jól tudva, hogy versenytársuk szintén így cselekszik; *az első hanyagság vagy irrealitás, melyen a lap e téren rajt éretnek*, annak azonnal nyakát szegné; a hirlapok roppant elterjedtsége tehát a gabna-speculatio terén ugyszólván a távirati közléseket is fölöslegessé teszi.

Ha farmer és ügynök megegyeztek, a gabona ára azonnal kifizettetik és az áru megrostáltatván, pontosan osztályozva és megmérve lesz és az elevátorba megy, hol az a későbbi vevők rendelkezésére áll.

A termény további árát aztán a speculatio dönti el, mely speculatio azonban az elevatorbani kezelés

és az azzal kapcsolatos módozatok mellett sokkal könnyebben is üzhető.

A buza t. i., mely valamely nyilvános raktárba, vagy elevatorba hordatott, az ottani hivatalnok által megvizsgáltatott, megfelelő osztályzatot nyert, megmértetett, bushel mennyisége szerint jegyzékbe vétetett: azon percztől fogva *elveszti, hogy úgy mondjam külön individualitását provinciáját*; e helyett egyszerűen raktári bizonyítványt nyer, mely ezernyi és ezernyi mennyiségű ilyen meg ilyen typus szerinti buzáról szól- *azaz azon percztől fogva egy oly árút képez, mely a certifikátum forgatása által 10 tulajdonost is cserélhet, a nélkül, hogy egy szem is az elevátorból kiindítottatnék*; midőn végre az utolsó tulajdonos tetteleg átveszi, nagyon sokszor abban a becsületes farmer által behozott *eredeti magnak* már egy szeme sincs meg.

Már most úgy gondolom mindenki által fölfogható leend a forgalom ama mérhetlen könnyítése és élénkítése, mely ilyen intézmények és a kereskedelem ily mozgékonyasága által előidéztetik; az ily eljárásnak jótékony hatása van magára a farmerre nézve is, ki az európai szokás szerint való hosszszas piaczi időfecsérléstől és ezerféle alkalmatlanságtól megmentve, megkaphatja terményéért azt az árt, melyet nem valamely másod, harmadrendű piacz, hanem a mérvadó emporiumok árai szerint várhat és igényelhet.

Megjegyzem különben, hogy ezen elevátor-rendszer túlnyomólag a keleti termő medencze vidékén van sűrűn alkalmazásban és a legsimább és tökélete-

sebb kereskedési szokásokkal és eljárásokkal is kapcsolatba hozva. Californiára nézve azt a termő vidék keskenysége, a minden felé közeli tengerpart és közeli kikötő városok, végre a termő vidéket kielégítőleg átszelő vasutak oly szükségessé távolról sem teszik mint a keleten, hol a termelőket a tengerparttól roppant távolságok választják el.

Említém főlebb ama hanyatlást, mely Californiában a buza *minőségére* nézve utolsó években, nem tudni az uralkodó időjárás, vagy pedig a kezelés hanyagsága következtében, tapasztalható volt. S.-Francisko, mint világkikötő és különösen oly emporium, melynek híre neve épen buzája kitünő voltához volt kötve, nem vehette és vette a dolgot könnyedén; azonnal föllépett, hogy ha a farmerek önámítása vagy hanyagsága lett légyen a minőségi sülyedésnek oka, őket az álmukból felrázza, másrészt pedig kitelhető propagandát kezdjen eshetőleg jobb kezelés, jobb vetőmag, jobb gazdasági eljárás és földművelés érdekében. Különösen a s.-franciscói terménytőzsdét illeti azon érdem, hogy ezen irányban a leplezésnek és önámításnak első ízben, még pedig egész ridegen és határozottan véget vetett és a californiai farmerekhez egy 1880-ik évben tartott közgyűlésén egyhangulag elfogadott felhívást bocsájtott, melynek lényeges tartalma a következő volt :

A californiai buza minőségileg utolsó időben gyorsan hanyatlott és ezen hanyatlást nyomon érzékeny árcsökkenés is követte. Tény, hogy a califor-

niai buza még két évvel ezelőtt jobban fizettetett, mint a veres őszi, vagy pedig a délamerikai (Chili) buza; holott jelenleg már quarterenkint 4 schillinggel olcsóbb.

Minden farmer kötelességének tekintse az alább elősorolandó rendszabályok által újból kedvezőbb fordulást idézni elé piaczaikon. Nevezetesen :

1. A talaj szorgalmas, és figyelmesb művelése által.

2. Használjon legjobb minőségű szemet vetőmagul, tisztítsa azt lehető szorgalmasan és a rézgáliczsal való páczolást ne mulasztja el.

3. Fordítottassék gond a buzának szigorú megtisztítására a cséplés alkalmával és a bezsákolás előtt.

4. Szorítkozzék a farmer terményének osztályozásánál oly minőségű osztályokhoz, minők a piacon és szállítási forgalomban gyakorlatban vannak.

Ezen pontozatokon kívül kiemelte a terménytözsde, hogy 15—20 évvel ezelőtt még sok farmon 30—40 bushel síma, nehéz buza volt a holdankinti aratás, miglen a jelenlegi eredmény 12 bushel könnyű, aszott minőségű buzára apadt; hol elébb a kalászsűrűség 6—7 hüvelyk hosszúra nőtt, ott az jelenleg $2\frac{1}{2}$ —3 hüvelyknél nem hosszabb, ha tehát az állam buza-termelési és kiviteli felsőbbtségét, hírét, nevét fenntartani kívánja, szorgalmasb földművelésnek kell okvetlen helyt foglalnia. Tapasztalt és belátó farmerek ezen felszólításra adott válaszukban magát a szorgalmasb mechanikai megművelést elégségesnek nem

vélték, de mindenekelőtt okszerűbb vetésváltoztatást tartának szükségesnek. És ezen maxima már nemcsak Californiában kezd felszínre jutni, de szemlátomást terjed az egész Unióban és a szükségesség nyomása alatt kétségen kívül utat törend magának legszélesebb körökben is; természetesen halkabb lépéssel, ha a piaczi conjuncturák kedvezők találnak lenni, annál gyorsabban azonban, ha azok kedvezőtlenek maradnának, mert tudjuk, hogy ilyenkor a gazda gondolkozóbb szokott lenni, és a józan belátás által parancsolt reformok elfogadására hajlandóbb.

Úgy vélem tehát, hogy a fennebbiek által ama tézis, valjon az olcsó piaczi ár, az Unióban, a dús termés által kiegyenlített-e? Nemlegesen lett megoldva; de másrészt feltétlenül meg kell engedni, hogy ama szokásos rendszer, melyet Amerikában a talaj ősi ereje még nagy területeken üzni megenged, és az azzal összekapcsolható primitív eljárások, a kezelés oly mérvű egyszerűsítését teszik lehetővé, minővel egy mesterséges trágyázásra és nagy aránybani takarmányművelésre utalt európai gazdaság kezelésénél gondolni sem lehet; és ez ismét sokat, igen sokat ellensúlyoz az Unió javára, még pedig annál többet, *minél nagyobb területen* hozatik az ilyes primitív, de mellette technikailag jól végrehajtott eljárás alkalmazásba. Hogy az olvasó erről helyes fogalmat nyerhessen, a következőkben leirom p. o. egyikét a — Californiában létező — ilyen nagy buzafarmoknak; egyik minta aztán valamennyi ily specialitásra ráillik,

ráillik tehát az a Dakotah államban, a Redriver és továbbá az észak pacific-pálya mentében fekvő farmokra is, melyeknek ismertetése épen az angol parlament küldöttjeinek jelentése által Európában oly nagy zajt ütött, és melyeket később más ily telepek leírása is követett.

Az amerikai minden téren hajlandó vállalatait a monstruozitásig vinni; California különösen, melynek főterményét amugy is a buza képezi, oly annyira megszokta már figyelmét e téren csakis a rendkívüli arányokra irányozni, hogy ottan 100—300 holdas buzafarm alig vétetik tekintetbe, midőn a kivitelre termelőkről van szó, és a «buzafarmer» büszke elnevezésre csak az méltatik, a ki 1000—2000 összefüggő buzatermelő területet mondhat magáénak. Van azonban egy Glen nevezetű ember, ki másként California «buzakirálya»-nak is neveztetik, ez 100,000, mond egyszázezer amerikai holdat, (körülbelől 70,300 kis magyar hold, à 1200 □) vetetett be ott létem alkalmával buzával; és terményét aztán a maga költségén szállítja önmaga Liverpoolba, mely czélból egész kis hajónaszádot szokott fogadni; legnagyobb farmjai a Sacramento, és Joaquin mellékén fekszenek, felettébb egészségtelen völgyekben, hol 15—20 évvel ezelőtt még nevetséges árakon lehetett nagy területeket összevásárolni. Hogy ilyes birtokokon és az ottani viszonyok közt a buzatermesztés kifizesse magát, mindenekfelett a kezelésnek lehető legtakarékosabb berendezése mellözhetlen. A tulajdonos farmján épen

nem szokott lakni, hanem rendszeren S.-Franciskóban, vagy egy közelebb eső városban; kinn a birtokon csak egy intézőt tart, ki a majort aztán soha el nem hagyja; ha azonban majorról vagy gazdasági épületről szólok, valahogy otthoni, de általában véve európai állapotokra ne gondoljunk, mert az ily majorok Californiában rendszeren csak bemeszelt fa-, vagy deszkabódékból állnak, az intéző hajléka sem egyéb egy ily bódénál, mely eshetőleg némileg lakhatóbbá van téve. Az ottani szelid éghajlat mellett persze ezen hajlékok czéluknak türhetőleg megfelelnek, kényelmesnek vagy csak némileg kellemesnek azonban a bennük való lakás épen nem mondható.

Ha a vetés ideje beköszön, a mi közép Californiában a novemberrel beálló esőzések idejére esik, az intéző, vagy pedig maga a tulajdonos, a legközelebbi kis városba megy, hogy munkásokat szerződtessen, ha néha jobbnak nem látná e czélből egy s.-franciskói közvetítő intézethez fordulni; az általánosan elfogadott találkozási helyet úgy a munkát mint a munkást keresőkre nézve az alsóbb rangú fogadók képezik. Minden ilyen fogadó körül rendszeren találhatni várakozó csoportokat, mert Kaliforniában a mezei munka, a körülmények kényszerénél fogva, különösen az állam nagysága által föltételezett munka és aratási időszakok eltérése miatt, örökös vándorlásra van kényszerítve. Esetleg az ily munkát kereső csapatok úton útfélen foglaltatnak le a farmerek által, de az igazi találkozási és szerződési hely mégis, mint

mondám, főleg a fogadó. A munkabér — mindig élelmezés mellett — naponként 8—10 márkát tesz, és ha a szükséges erő biztosítva van, a rendszerint legkülönbözőbb nemzetiségekből egybe állított csapat, kiki a pokróczával vállán, mely gyakran egyedüli tulajdona, követi a gazdaság sáfárját, hogy oly hamar, mint csak lehet, munkába állhasson. A munkások számára a farmon rendszeren egy külön deszka alkotmány van felállítva, és abban iparkodik aztán kiki hamarjában úgy, a mint lehet, tanyát ütni. Néha a birtokos oly humánus, hogy munkásainak szalmazsákot is szolgáltat ki, takaróját azonban kiki, minden körülmények között, magával tartozik hozni, miért is farmer munkást, legyen az bár oly szegény is, gyapjú pokrócra nélkül soha sem találunk.

A munka rendszeren az őszevrek beterelésével veszi kezdetét, ezeket ugyanis a múlt aratás után egyszerűen a hegyekbe hajtották, hogy ott magukra hagyva legeljenek. Ezen eljárás azonban már csakis a nyugati államokban vagy territoriumokban gyakorolható, hol még sok gazdátlan, azaz még egyesek által meg nem vásárolt nyilvános terület létezik. Ezen őszev-összefogási munka különben nem csekélység, mert ezen ravasz, makacs és időközben korlátlan szabadsághoz szokott állat igen jól tudja miről van szó, és így a feladat végtelen futkosás és lárma közt megy végbe. Az őszev-csapatot a farmra érkezve felkantározzák és eke elé fogják.

Ezen úgynevezett járó amerikai ekék 6 vagy 8 vas-

sal dolgoznak egyszerre, hátulsó részükön rendszeren szórva vető szerkezettel vannak ellátva. Minden ekén ülőbak is van, melyről a kocsis 6 öszvérét kormányozza, szántván és vetvén egyszersmind, miglen másik fogat a boronálást végzi. Gondatlan farmerek, különösen ha talajuk könnyű és homokos, nem is boronáltatnak. Egy ily ekétől megkövetelik, hogy naponkint 12 holdat szántson és be is vessen. Mivel pedig a nagyobb birtokosok 15—20 ekével is dolgoztatnak, könnyű belátni, mily tetemes területek láttatnak el ily formán aránylag rövid idő alatt; és valóban a vetés még a legnagyobb farmokon is 4 hét alatt beszokott fejeztetni, a midőn is valamennyi munkás rögtön elbocsájtatik, az öszvérek ujból a hegyekbe veretnek, és csak az intéző maga marad remeteként a birtokon. Kietlen és elhagyott élet pedig, a mi ezen szánandó emberre vár, mert a beköszönő állandó esős időny a világgal való érintkezést majdnem lehetlenné teszi; táplálkozása e mellett felettébb szegényes, miután a birtok, a termelés túlságig vitt egyoldalúsága miatt, a kalászos terményen kívül semmit sem nyujthat, és így a sáfár minden élelmi szere, még a tejet sem kivéve, pénzen kénytelen beszerezni.

A napos május kezdetével a beláthatlan tengerenyi buzaterület zöldelni kezd, és ugyanakkor már az aratási előkészületekre is jó eleve gondolni kell. Miután ez tíz annyi erőt igényel, mint a vetés munkája. Ujolog kezdetét veszi tehát a munkások toborzása úton útfélen, ujolog átczirkáltatik minden fogadó,

korcsma és lebuji, munkások szerződtetése végett, mi azonban az aratási időny alkalmával már oly könnyen meg nem ejthető, és többnyire egy vagy más szent-franciskói közvetítő üzér igénybevétele teszi szükségessé. Ily esetben aztán az üzér végez minden intézkedést, mustra alá veszi az ajánlkozókat, lefoglalja őket, minden egyesnek kiszabja az utat, és el is indítja a csapatot akként, hogy az összetoborzás után egy vagy két nappal a legénység a farmon megjelenessen.

Felettébb tarka ethnograficus gyűjtemény aztán, mely ily formán létre jő. Német, olasz, benszülött amerikai, spanyol, mexicói, skandináv, skót, ir stb. mindannyi heterogén elem, mely között békés egyetértés bizony nem mindig uralkodik. Ezenfölül a birtokosok fukarsága nagyobb számú munkás kezét igénylő farmokon ritkán állít megfelelő tág épületet, és gyakran a munkások nagy része, de sőt olykor kivétel nélkül az egész csapat, szabad ég alatt kénytelen tanyázni; esőtől ott ugyan a nyári időny folytában teljességgel nem tarthatni, ellenben a szabadban való éjjelezést az éjek igen érezhető hűvössége kellemetlenné teszi.

Mint említve lön, a munkások táplálása magától érthető szerződési föltétel, és arról tehát a birtokosnak megfelelőleg gondoskodni kell; rendesen egy tisztos czopffal ellátott chinai szokott a szakács lenni, és készíti nagy katlanokban az étkeket, melyek azonban nagyon egyhangú sorozatból állanak. Naponkint 3

étkezés van, és sertés hús, burgonya, fehér kenyér, tejnélküli kávé képezi az egy-egy napra, mint az egész hétre érvényes, és soha sem változó étlapot. Természetes, hogy a munkások ezen hetenkint huszonegyszer ismétlődő sertéshús és burgonya irányában különös előszeretettel nem viseltetnek, sőt megfordítva, a táplálkozás ezen untató egyformasága, jól megjegyezve sör, bor és whisky nélkül, a munkásoknak, a nap égető heve és a nehéz munka mellett, mely tőlük követeltetik, sokszor felettébb terhesnek tűnhetik fel; eme kedvetlenség nem ritkán harsány kifakadásokra is ad alkalmat, a mik azonban rendesen nem jutnak a helyes adresszhez, mert a birtokos nincs jelen, a szintén verejtékben izzadó chivamann válasza pedig rendesen csakis egy stoicus «non sabe» (nem tudom) és semmi egyéb.

Az aratás megkezdése előtt az öszvéreket újból össze kell a hegyekben pányvázni, a közben az úgy nevezett «fejező» gépek (header) hozatnak rendbe, és a szerződött gőzcséplő is megjelenik. A «header» arató gépek, különösen Kalifornia szükségére szerkesztettek, mert csak oly vidéken használhatók, hol a szalmának semmi érték sem tulajdoníttatik. A gép egy széles szerkezetből áll és hátulsó részén erős faramával bír, melybe 5—8 ló vagy öszvér állítható egymás mellé, az arató szerkezet az ekként a rámán belül sorba fogott állatok előtt működik, míg a kocsis a ráma egyik gerezdjén áll, és a gép menetét egy kerék által kormányozza, körülbelől úgy, mint a

kormányos szokta a hajót. A kalász, a tetszés szerint beállítható metsző mű által, csak 3—4 hüvelyknyi hosszú szalmával metszetik el, és egy talapzatra hull, mely elevátor segélyével a lemetszett tömeget a gép mellett ovatosan párhuzamban haladó kocsiba emeli, mindaddig míg annak magas ládája egészen megtelik és a kocsi egy másik által váltatik fel. A megrakodott kocsi azután a cséplőgéphez siet, hol időközben a cséplés már szintén kezdetét vette, és szakadatlanul folytatatik.

A headerek különböző nagyságokban készülnek, egynapi munkaképességük 18—24 hold learatására terjedhet. Ez minden esetre roppant eredmény, de persze másrészt az ily kurtára metszés által tetemesen könnyített mechanikai munkában leli magyarázatát. Természetes, hogy itt a szalmával mitsem gondolnak és *azzal mitsem gondolni a körülmények meg is engedik*; más-hol, magától értőleg, nem. Különben újabb időben a kaliforniai farmerek a Header-gépek értékét beható discussióknak kezdik alávetni, és azok egy része, különösen a kisebb gazdák, a kévekötéssel egyesített arató gépeket nagyobbra becsülik. A cséplés rendszeren 15 lóerejű locomobilek által történik, a szelelő készülék természetesen a gép testéhez van kapcsolva, a zsákok pedig ottani szokás szerint a mint megtelnek, azonnal be is vonatnak. Egy elmés készülék egyszerűsmind a bezsákoltt bushelek számát is jelöli, miután a cséplőgép-tulajdonos a szerint díjaztatik. Ezen cséplők, ha nagyobb szerkezetűek, folytonos működé-

sükhöz 7 Header-gépet, 21 ládás kocsit, 56 munkást és 95 öszvért igényelnek; másrészt viszont a munka sebesen is halad, mert mondani sem kell, hogy ily segédeszközök és eljárás mellett a hol reggel még kalász tenger lengedezett, estére már szemes gabonával telt nagy zsákgarmadák láthatók, mik egy hét multával már Európa felé usznak, miután a kaliforniai lég specificus szárazsága mellett a szem izzadáásától, erjedésétől tartani nem kell.

Mondani sem szükséges, hogy a munkák végeztével az egész munkás gyarmat azonnal szélnek bocsájtatik, az öszvérek újból a hegyekbe hajtának, a farmon pedig beáll a halálos csend, és tart egész késő őszig, a midőn a szántás és vetés turnusa ismét előáll.

Az óriási buza-farmok ügyéről lévén szó, szenteljünk néhány szót az északi pacific pálya környékén létező ilyes farmoknak és Dakotah államban, különösen a cassetoni grófságban fekvő Dallsymple által kezelt farmnak, melyet, mint már említénk, az angol parlamenti küldöttek mutattak be első alkalommal a világnak.

A farmhoz 75,000 acre (49,220) kis holdnyi terület tartozik, mely rengeteg területet a vállalkozó társulat a bukott Northern Pacific pályától vett volt meg néhány év előtt angol holdját 40 centjével; állami adó ezen helyeken 1880-ban még nem létezett, a grófsági taksák, iskola és útjárulék holdanként 10 centnél többre nem rugott, az egész birtok után

pedig mindezen terhek czimén csakis 364 font sterling és nem több volt fizetendő.

Ezek a vállalat nyilvános pénzügyi körülményei; a mi most a kezelés módját illeti, az nagyban és egészben a Kaliforniában dívóval tökéletesen megegyez, mellőzve azt, hogy Cassetonban a munkás kéz távol sem oly drága, mint amott, és hogy az aratáshoz nem «Header», de Mack Kornick-féle arató gépek használatnak automotikus kévelerakással; hanem a kévék dróttal köttetnek.

A farm 5000 acre nagyságú tagokba van osztva egy-egy felvigyázóval, kinek keze alatt ismét két munkavezető áll; egy ily 5000 holdnak a felügyelője kerületét ismét két, 2500-as nyilba osztja és hasonlólag két subalternusról rendelkezik.

1879-ben 20,000 acre volt már művelet alatt, melyhez évenként új 5000 hold töretik.

A buzavetés áprilban veszi kezdetét, zab és árpa csakis takarmányképen vettetik, a gazdaság belsükségletéhez képest; a vetés rendszerint csak 3 hetet vesz igénybe; általában géppel vetnek, a fogatbéli szükségletekre pedig 400 darab ló és öszvér van a farmon. Az aratás augusztus 1-ével veszi kezdetét 115 Mack Kornick géppel, és 12 nap alatt rendesen a termés le is van aratva; időközben pedig a tagon felállított 21 gőzcséplő által csépelnek és zsákolnak; minden egyes gép munkája naponként 1000 bushel (60,000 font) szemre számíttatik. Egy-egy gép ellátása 25 embert és 20 lovat igényel, 10 rakódó sze-

kérrel; naponkint végre 50 tiszta szemmel rakott fogat jár a legközelebbi vasuti állomásra a farmról; a gabona aztán vasuton az említett Daluth városbeli (lake superior, délnyugati végén, a Northern Pacific vonal kezdő pontja) elevatorokba küldetik, és New-Yorkon át jut kivitelre; a szalmát tüzelőül használják, vagy helyben elégetik.

Az évenként újon foglalandó prairie-talaj feltörése május közepén veszi kezdetét, és tart június végéig, 3—4 hüvelyknyi mély szántás mellett; egyszeri boronálás után aztán a föld nyugton marad.

Ha azon helyen, mely őszi buzavetésre van szánva, kukoricza áll, miután a buzavetés okvetlenül a kukoriczatörés előtt eszközözlendő; szántani természetesen nem lehet, ekkor áll aztán elő a telivér amerikai eljárás; lóra ül t. i. a munkás, lova füleit vászonnal leköti, a vetőmagos zsacsót maga elé teszi a nyereg kápara, és a 4 láb szélességben ültetett kukoricza sorai között fel és le haladva *szórja el a tengeri szár felett*, nagy és erős lökésekkel a magot, a tag aztán így marad kukoriczatörésig, a cső leszedése után, és miután a szár is nagyjából le lett vagdalva, egy hosszú, két végén patkó-alakban meghajtott vas-sin elé erős fogatot állítanak, és végig törtetnek vele a tagon; ezzel végre van hajtva a buzaföld megmunkálása. A kukoriczaszár becses tüzelő anyag, de a marha etetésére is szolgál, minélfogva nagygyából összegyűjtetik.

Máshol, nevezetesen a közép és régiebb államok-

ban, a buza elé való szántást' a kukoriczatörés és kévészés közben szokás végezni, elgondolhatjuk persze, hogy nem európai, vagy különösen németországi fogalmaknak megfelelő módon és szabatosággal; máshol ismét a buzát egyszerűen a szántatlan kukoriczatarlóba vetik és csak egy két boronálást kap.

Az ily nagy farmokon szükségelt vonó erő bevásárlásánál, tekintettel amaz erőfeszítésre, mely a fogatoktól követeltetik, nagy óvatossággal jár el a tulajdonos, és mivel az amerikai az exact számoknak, vagy konkrét tényekbe öltöztethető fogalmaknak amugy is nagy barátja, a súly fogalmát és a mázsálás gyakorlását a legkülönfélébb eseteknél is szereti alkalmazni, és mint csalhatlan fogalmat nagyra becsüli.

A telivér amerikai életében nem csak saját maga áll gyakrabban mázsára, de ezt még család tagjaival, nejével, gyermekeivel is megtéteti; a kised szülött körül a legelső tenni valók közé tartozik a mázsára tétel, és szorgos feljegyzése a súlynak, melynek nagysága az apai büszkeség és öröm egyik tényezőjét képezi. Ezen szokásnak és észjárásnak aztán egy másik, még pedig fiziologicus tekintetben nem alapelküli folyománya az, hogy az Unióban minden vonó állat vásárlásánál annak súlya is behatólag tekintetbe vétetik és hosszú gyakorlat által igen pontosan meg is van állapítva ama súly, mely egy igás marhánál legkívánatosabb egyéb tényezőkön kívül.

A keleti államokban p. o. egy legjobb minőségű

farm-lónál 5 éves kor mellett 1400 font, egy pár öszvérnél 1200—1300 font követeltetik, és az ár is aztán ezen tényező latba vetése mellett jó számításba, p. o. a lónál 200—250, az öszvér darabjánál 250—300 dollárig. Megjegyzendő, hogy az öszvér sok tekintetben alkalmasabb igavonó és munkás állatnak tekintetik a lónál, mert nemcsak könnyebben állja ki a nagy hőséget, de lépése is sokkal nyugodtabb és egyformább.

Falusi állapotok társadalmi és gazdasági szempontból.

Midőn a fennebbieken az amerikai gazdasági állapotok egy igen jellemző specialitásával, a gyári vagy óriási buzafarmmal ismertetem meg az olvasót, egyúttal fel kell őt hívnom, hogy óvakodjék Kalifornia gazdaságainak netán többségét, vagy az állam túlnyomó részét képzelni maga elé az adott példák szerint, mert a közép és kisbirtok ott is túlnyomó zömét képezi a valósággal megszállott és művelt területnek, a nagy buzatermelő farmok csak elszórva fordulnak elő. Kalifornia különben nagy állam (7422 német □ mértföld kiterjedésű) és az Unió valamennyi államait felülmulja égalji és talajbeli sokféleségben; jókora darabja keskenyen elnyúlik délnek; szélesen kiterjedő északi és északkeleti részét erdős hegyek és sűrű hálózati folyamok borítják; közepének különben elég termékeny talaja vízhiány miatt mégsem művelhető, és túlnyomólag csak legelőül szolgál; az állam középmedenczéje, a Sierra Nevada és a tengerparti hegláncz közé helyezve, képezi a dúsgazdag termő vidéket, mely azonban csak mesterséges öntözés mellett művelhető; végre az állam déli és délkeleti részei majd-

nem teljesen sivatagjellegűek, minek magyarázatára, nem is említve e vidékek geológiai minőségét, elég felemlítnem ama körülményt, hogy e déli részek az algieri saharával teljesen egy égöv alatt fekszenek, azaz egész a 33-ik szélességi fokig hatnak le az egyenlítő felé.

A birtokelosztást illetőleg Kaliforniában bizonyos helyi csoportozatok észlelhetők, egyik völgyben például a nagybirtok túlnyomó, másokban a kisebb farm. A természetes tárgyát képező terménysorozat szintén vidékenként váltakozik; így helyenként túlnyomólag vagy kizárólag csak búzát termesztenek, máshol viszont a gyümölcs- és szőlőtermesztés vagy pedig a marhatenyésztés túlnyomó; míg végre városok szomszédságában a zöldségtermelést üzik nagy szorgalommal.

Mi a lakosság általános jólétének fokozatát illeti, meg kell jegyezmem, hogy az állam még fiatalabb, mintsem hogy a jólét a közép vagy kis farmerek körében erős gyökeret verhetett volna; a jelenség itt is csak az, mi máshol, t. i. hogy daczára a talaj és égalj kitünő voltának, töke nélkül nehéz a boldogulás; — a drága munkaerő, a terhes állami adók igen megnehezítik a vagyoni gyarapodást mindazoknál, kik ezen terhek fedezhetését és szükségéik kielégítését évről-évre csakis farmjok terméséből és az abba fektetett nehéz munka után várják, javításra és beruházásra igen keveset vagy semmit sem fordíthatnak; az aszályosság is amaz ostor, mely gyakrabban sújtja

a farmert Kalifornia közép és alsó részén, mint bármely más államban, a mesterséges öntözés elkerülhetlensége pedig költségességével, sokféle alkalmatlanságával és egyéb terheivel a kisebb birtokosra gyakran alig elviselhető terhet ró.

A kis farmer eszerint Kaliforniában is küzdelmes, nehéz életet él; ott lakik családjával egy könnyű deszkahajlékban, és a család kénytelen egyedül végezni 100—300 holdas telken minden munkát, sőt az év néhány hónapján kereset végett még mások számára is kénytelen dolgozni. Maga csakis vetés idején vállal egy-egy munkást körülbelül két hétre, aratáskor pedig 12—15 munkást 3—4 napra. Aratni valója buzánál egyéb nincs, helylyel-közzel némi árpa, minek szalmája takarmányul használtatik; tengeri, burgonya- és zöldségműveléssel a buzatermelő farmer vesződni nem szokott, azt rendszeren pénzen veszi; baromfi természetesen minden udvarban van, míg a szükséges tejet, vaját 3—4 tehén szolgáltatja, mely miglen az idő engedi és valami legelni való van, egy külön kerített szakaszon tartózkodik, az esetleg létező farmbeli lovakkal együtt.

Az Unió nyugatán a farmok foglalkozása körül bizonyos munkafelosztás van szokásban; így léteznek farmok, melyek csak sertést, szarvasmarhát, mások, melyek ismét juhot tenyésztenek, végre például kizárólag méhészettel foglalkozók. Helyenként ismét a gyümölcsstenyésztés, de sőt az atlanti államokban bizonyos gyümölcsfajnak termelése képezi a vidék

sajátságát; Pensylvániában, Delawareban és Jerseyben például az őszi barack, Déi-Kaliforniában, Floridában a narancs, a Hudson mellékén az alma, Oregonban szilva-farmok díszlenek, míg Közép-Kaliforniában a cseresznye, körte és eper a túlnyomó; egy farmon többféle gyümölcsöt ritkán termesztnek, habár a talaj és égalj meg is engedné. Aprómarhából közönségesen csak tyúkféle tenyésztetik, ritkán kácsa és pulyka; az utóbbiakra, melyek a függetlenségi ünnep alkalmával a nemzet általános pecsenyéjét képezik és az évnapon sok százezerszámra öletnek le, külön farmok léteznek.

Mi a déli államokat illeti, ott a rabszolgaviszony megszüntetése daczára is a gazdasági állapotokban kevés változás történt; a gyapot, cukornád, rizs és dohány csak úgy műveltetik mint hajdan, csak hogy más munka és szolgálati viszonyok közepette; ezen viszonyok tendenciája pedig apró bérletek parcellizálására irányul, a hajdani kizárólagos latifundiumok ellenében a vagyonállapotok azonban ott lenn igen szomorúak; a felszabadult néger nemzedék szabad munkához még nem szokott. A plantage-birtokos pedig munkásai elszéledtével magára maradt, és kénytelen bizonytalan bérletviszonyokba lépni azokkal, kikkel egy időben korlátlanul rendelkezett; nem tudhatni, hogy az ottani agrarius állapotok mivé fogják magukat kinőni, a tapasztalat eddigelé, igaz, még rövid, de csakis szomorú jelenségeket tár a szemlélő elé.

A marhatenyésztés terén ismét szoros elkülönítésre vagyis szereposztásra találunk. A csordatulajdonos, ki nyájait a legelőkön tartja, a teheneket soha sem fejti, az atlanti államokban viszont már az istállózás dívik, és ott helyenkint csakis ezzel és semmi egyébvel nem foglalkoznak.

A tejfarmok ismét olyanokba oszthatnak, melyek a tejet részint eladják, részint condensálják, vagy pedig vajnak és sajtnak dolgozzák fel. Vajat csakis sovány sajtot készítő telepeken köpülnek; szokásban van továbbá a sajtanyaghoz marhazsirt is adni. Minden tejjgazdaság mellőzhetlen függeléke a sertéstartás, a savó és más egyéb mellékezik és hulladék értékesítése végett. Hol tejjgazdaságbeli szövetkezetek léteznek, minden részes a tejmennyiség arányához képest, melyet szállít, savót kap, melyet aztán saját farmján használ fel sertéshizlalásra.

Az észak-amerikaiak ezen termelési szereposztásban talán nagyon messze is mennek, de másrészt nem tagadható, hogy az ily specializáció képezi a lehető olcsó termelés egyik sikeres eszközét, és azért ha általánosan véve nem volna is helyes ezen eljárást európai állapotainkra oly mérvben alkalmazni, mind a mellett gondolkozhatnánk felette, nem volna-e ott-hon is okadatolt, ha foglalkozásainkat kevésbbé forgácsolnók szét, ha figyelmünket kevesebbféle termények termelésére vagy specialisabb eljárás követésére fordítanók. Megjegyzem azonban, hogy a szereposztás eme rendszere Amerikában sem volna fogana-

tosítható, ha a farmert minden gazdasági vállalatánál birtokának tömören összezárt volta nem támogatná oly hathatósan. Mondhasson ugyanis egyik 10, másik 1000 holdat magáénak, birtoka mindig egyenszögű négyszöget képez, mely csak akkor válik egyik vagy másik oldalról szabálytalanná, ha a birtokot folyó keríti. Az épületek rendszeren a középben, hacsak lehet, emeltebb ponton fekszenek, és így habár esetleg a farmer birtokát házából egészben be sem láthatja, azt mégis hasonlíthatlanul kevesebb nehézséggel képes szemmel tartani és ellenőrizni. Ha az étkezés ideje itt van, ablakából kürtjelt ád vagy pedig egy harangot hűz meg, és biztos lehet benne, hogy az egész birtokon hallható lesz az. A szántóföldeket hasonlólag négyszögekbe szokás osztani, és így a szántás, vetés, boronálás megállás és külön forduló széleken való megállapodás nélkül teljesíthető, mindig a tag közepe felé; mindebből időnyerés háramlik a gazdaságra, az idő pedig pénz, nemcsak a nagyváros üzletemberére, de a magános farmerre nézve is.

Hasonlítsuk csak egyszer egybe ezen arrondirozott amerikai birtokokat a németországi eldarabolt-sággal és hihetetlennek fog feltűnni, hogy itten még a jelenben is csak ritkán emelkedett a népesség azon heroikus határozatig, hogy az eldarabolás roppant hátrányaival tagosítások vagy legalább is tömörítés, rendezés útján véget vessen. Túlnyomó még ezen életbevágó, fontos kérdés iránt az egykedvűség, sőt a különbnél különb balnézet és előítélet, és e tekintet-

ben nem hogy észrevehető javulás mutatkoznék, de sőt a baj egyre tovább folytatott eldarabolás által még növekedik. Mennyi idő és erő lesz elfecsérelve éven át csak ezen körülmény által Németországban, ki bírná azt számba venni! és mennyire drágul egyszersemind közvetve a gazdasági termelés is! mennyi per-patvar fakad továbbá épen ezen eldarabolással járó birtokviszonyokból?! Mennyi vagyon ment tönkre holmi jogos vagy nem jogos szolgálomak, gyalogutak, mezőségek, barázdák kieroszakolása végett, vagy egy arasznyi udvartelek miatt; mert épen nálunk otthon, legalább a mi déli és közép Németországot illeti, a helységek egy lánczolatban függnek össze, mint bármely nagyvárosi telep, és tehát ezen duodeczaproságok körüli felmelegedés és szenvedélyesség alig képzelhető mérvben rabolja az illetők idejét, vagyonát!

A dolog veszélyessége azonban abban áll, hogy a ki ily körülmények közt nőtt fel és ily kicsinyes kapkodásoknak úgyszólván napról-napra tanuja volt, mindezt egész természetesnek és önmagától értetendőnek véli lenni; és ezért tapasztaljuk is, hogy a községek részéről gyakran az összesítésre vagy tagosításra nyiló legjobb alkalmak figyelmen kívül hagyatnak. A német gazda általában véve még nem elég gyakorlati; előtte az üzlet, a napi foglalkozás, de sőt a munka egyes fogásai körül elérhető apró előnyök mitsem nyomnak; a német gazdánál az idő bece még kellő tudatig nem emelkedett; és e téren, valljuk be, még sok pótolni valónk van.

Erre persze azt a választ kaphatnám, hogy a német gazdát eddigelé idővesztegetőnek nevezni még senkinek sem jutott eszébe, sőt hogy a szorgalmas foglalkozás és minden óra számbavétele elismert tulajdonait képezi. Német fogalmak szerint ez, igaz, úgy van. Magam sem tudtam és hittem azt máskép, a míg Amerikában nem voltam és alkalmam nem nyílt e tekintetben az *ottani* szellemet megismerni és abból vonni párhuzamot; akkor persze éreztem, mily lényeges különbségek léteznek e tekintetben a mi hagyományaink és az amerikai eljárás, életmód, fogalmak és gyakorlatiasság között. Akkor láttam be a többek között, hogy már maga a birtokeldarabolás mily hátrányosan hat a német gazda termelési képességére, kezelésének olcsóságára, munkájának, fáradozásának eredményeire szemben Amerikával! és áttérve az egyéni sajátságokra, csakis Amerika földjén állva vettem észre, mennyi idő és erő fecséreltetik el nálunk az ottani visszás, téves, ósdi szokások által naponkint és évenkint gazdaságainkban! mily kevésbé gyakorlatilag rendezzük be kisebb-nagyobb dolgainkat! és pedig nem azért ám, mintha az amerikai szorgalmas volna a németnél, sőt megfordítva, a német saját magának sokkal sanyarúbbá teszi az életet; de az amerikai *bizonyos meghatározott idő alatt* mégis határozottan többet alkothat és teremt, mivel előtte szakadatlanul ama kérdés lebeg: «miként takaríthatsz meg erőt, időt, munkát?» és mivel mohón kap minden olyan mód után, a mi e tekintetben célhoz vezethet. Esz-

köze, szerszáma nincsen hagyományszerűleg a kezéhez forrva, mint a túlkonservatív német földművesnek; sőt lépten-nyomon azon töri fejét, miként tehetné az egyiket vagy másikat jobbá, miként emelhetné azokat a tökély és czélszerűség nagyobb fokára. Amely javítás megállta a sarat, azonnal széles körökben kicsiny és nagy által acceptáltatik, és így Amerikában az ember oly ódonszerű és még hozzá pietással őrzött muzeumbeli eszközdarabokkal bizony keresve sem találkozik, minőkre Németországban még jelenleg is bukkanunk csak némileg is félreeső vidékeken.

Legyen még ép e helyen kiemelve, hogy az amerikai gazdaosztály keretén belől oly kirívó hézagok és különbségek mint a műveltebb német gazda és a német paraszt között nem léteznek. Ebből pedig a következő párhuzamot volnék hajlandó húzni: a német gazda alapos szakismeretben messzire felülhaladja amerikai szaktársát; egy rangban áll vele továbbá, ha arról van szó, hogy a gazdasági géptechnika kellőleg alkalmazva legyen és kellőleg hasznosíttassék a földművelés terén, de viszont nem üti meg amannak mértékét az ügyvitel terén és az idő kimérésében sem, nem oly gyakorlati továbbá az életmaximum terén és a kisebb szabású dolgok körül, végre nem oly kész próbák és kísérletek megtételére, és a gyors vállalkozás kérdésével szemben. Számra és a földbirtoklás arányára nézve Németországban a parasztosztály a messzi túlnyomó, ezen becsülni való, frugális, nehéz munkát végző, egyszersmind túlkonserva-

tiv és szellemileg nehezen mozgásba hozható osztály, épen ez utóbbi sajátságainál fogva mintegy antipóde az amerikai farmernek, és messzi mögötte marad, ha köztük párhuzam vonatik. Mert például vegyük csak a gépek és eszközök kérdését; míg ez utóbbiak újabb szerkezetei Európában főleg csak a nagyobb birtokosok és művelt gazdák által kezelt bérleteken alkalmaztatnak, azalatt Amerikában minden farmon, legyen az kicsiny vagy nagy, el vannak terjedve. — Már most megengedem ugyan, hogy a hol az emberi erő ritka, keresett és drága, ottan ösztönszerű az utalás ily embert kímélő gépek és javított eszközök használatára, de megvan eziránt az amerikai emberben mintegy a «fajhajlam», a mi ismét a nemzet túlnyomó gyakorlati habitusából magyarázható. A kis farmerek a drágább gépeket meg nem vásárolhatják ugyan, de igen is bérbe veszik azokat, mire nézve már egész Észak-Amerika kellőleg be van rendezve; mindenfelé találkozunk ottan vállalkozókkal, kik cséplő, arató vagy szénasajtoló gépeikkel messze vidékeket járnak be embereik kíséretében, és az ily vándor gép aztán rendes vendége annak idején a kisebb farmernek; a mi pedig a kisebb, mindennapi szükségre szolgáló eszközöket illeti, azokból, igen helyes számítással, még a legszegényebb farmer *is csak a legjobb minőségű példányt* vásárolja.

Oly eszközök, melyek Európában már nemzedékek óta változatlan és hajdani ódon alakjukban készülnek és használtatnak, mivel senki sem tartotta

méltónak javításuk felett gondolkozni, vagy pedig mivel ily csekélységtől, magának valami fogható előnyt senki sem ígér: Amerikában folytonos fejlődésen mennek keresztül, mindegyike bizonyára számos javításoknak vettetett volt már alá, és ily javítás gyakran oly kézzelfoghatólag gyakorlati és szembetünő, hogy valóban csodálkozni lehet, mért nem tört az magának már régen utat Európába is.

Ennek oka amaz európai sajtóságban rejlik, hogy új és nagyobb gépek iránt mindenkiben megvan az érdeklődés, ellenben senkinek eszeágában sincs egy trivialis, közkezen forgó, mindennapi szerszám javításán törni fejét, vagy ilyen kérdésnél csak meg is állapodni.

Mint általában minden műszernél és eszköznél, vagy gépnél, úgy a gazdaságiaknál is Amerikában az első, irányadó maxima a *«könnyűség és olcsóság»*, más szóval: az eszköz súlya minél csekélyebb legyen, hogy az ember vagy állat izomereje a szükségességen túl ne vétessék igénybe; e mellett az anyagtól, melyből az eszköz készült, a legjobb minőség követeltetik; az első tulajdonra, a könnyűségre azonban az amerikai mégis legnagyobb súlyt fektet, olyannyira, hogy azzal szemben előtte a tartósság is másodrendű. E mellett azon elvből indul ki, hogy mindig előnyösebb rá nézve időről-időre egy új eszközt szerezni be, mintsem a nagyobb szoliditást egyszersmind nagyobb súly által vásárolni meg, mely nézete szerint a drága munkaerőnek nem okadatolt fecsérlésével ugyanegy.

Mind a mellett az anyagjóság tekintetében sincs Amerikában panaszra ok, a mennyiben szerteszét a legjelesb fanemek állnak rendelkezésre; a fehér tölgy (*quercus alba*), a hickory (*aria alba*) és az amerikai szil oly kitünő szívóssággal, ruganyossággal és mellé tömörséggel bír, hogy az amerikai nézete szerint gazdasági gépeik már ezen tulajdonok következtében is versenyképesekké válnak Európában. Álljon a dolog bár miként, ezen három fanem mindenesetre a legkitünőbb szerszámfát szolgáltatja, és a mi különösen a Hickoryt illeti, a német erdei flora még távolról sem bír ahhoz hasonlót szolgáltatni. A ki ezen fanem kitünőségéről meg akar győződni, tekintsen meg egy amerikai könnyű kocsit $1\frac{1}{4}$, legfőlebb $1\frac{1}{2}$ hüvelyknyi keréktalpaival; az ilyen kocsik oly finom méreteket mutatnak fel úgy a küllőkre mint a talpra, a kerékágyakra és a kocsi testére nézve, hogy az ember önkénytelenül aggódik egy ily jármű felett, midőn az a gyakran egész primitiv amerikai mezei utaknak indul, és azt gondolná, hogy mindennek az első zökkenésnél széjjel kell mennie; de ellenkezőleg, alig képzelhető kitartással és szívóssággal bír ezen csodakönnyűségű jármű.

Részemről egy külön kis műben vettem magamnak alkalmat honfitársaimat a becsesb amerikai erdei fák meghonosítására buzdítani, és épen a fennebbi három legjelesbiket állítám előtérbe; e helyt a dolgot futólag ismét érintem, mert ezzel újból egy nem épen megvetendő tényezőt kerítenénk kezünkre azon tár-

gyak közül, melyekkel Amerika saját piacainkon bennünket keres fel. A hol tehát oly jeles faanyag áll rendelkezésre, a hol továbbá vas helyett nagy mérvben aczél használtatik, végre hol a mechanikai talentum úgyszólván mindenkivel vele születik: ott bizonyára csakis mintaszerű gép, eszköz és szerszám forog kézen, és ez csakugyan úgy is van.

Ezen tárgy tovább elemzése messze vezetne, de legyen szabad mégis néhány példával illusztrálni a mondottakat.

A gazda legfontosb házi és napi eszközével, a szekerrel, kezdem a dolgot. Ismét érdekes az angol parlamenti kiküldötteknek nyilatkozata e tekintetben «a körütekintés, ugymond, és ügyesség, melylyel az amerikai farmer vagy munkás a gépeket vagy complicáltabb eszközöket kezeli, bennünket, európaiakat önkénytelenül csodálattal tölt el, és ugyanez áll a gyárakban vagy iparvállalatoknál alkalmazásba jövő gépezéseknél is; e tulajdon pedig kétszeresen nagyra becsülendő egy államban, hol minden kigondolható cselekvésnél az emberi erő kimélése legelől áll — és a földművelés terén is — a legkisebb farmerre nézve is mellözhetlenül szükséges tényezőt képez.

Másrészt viszont be kell ismernünk, hogy a gépek elterjedt alkalmazását oda át, felettébb előmozdítja a róna talaj, tartósságukat pedig az ismeretes légszárazság, mely az észak-amerikai övnek oly határozottan jelentkező sajátsága, ez és a folytonos tiszta napfény a gépeket hasonlíthatlanul jobban kiméli,

mint a mi égaljunk Európában, és akkora gond ráfordítását nem is teszi szükségessé.

Mind a mellett megmagyarázhatlan ama csekély figyelem, melyben Amerikában a gépek és eszközök részesülnek, amint feladatukat végezték; és ez áll, nemcsak netán a közönségesb, trivialisabb eszközök-nél, de a legfontosabb gazdasági gépekre nézve is. Négy primitív karó, szalmával vagy tengeriszárral befödve, ez az asylum, melyben a gépek mindössze részesíttetnek, amint sikeres és hasznos munkájukat befejezték. Ott látjuk aztán a komplikált arató- és vetőgépeket, szanaszét heverő lim-lom és tüzelésre való szalma között; e gondatlan eljárástól eltérő példákra egész körútunk folyamában csak legritkább helyen akadunk. Ezért, ha az amerikai gépek állítólagos gyors elhasználásáról hallunk beszélni, meg lehetünk eleve is győződve, hogy annak oka először is azok hanyag gondviselésében keresendő, de korántsem a gép netáni gyarlóságában. Bizonyos, hogy az amerikai farmokon jó eszközök és gépek használata sokkal közönségesebb mint nálunk Németországban; azonfölül az amerikainak minden eszköze és gépe minden bizonnyal könnyebb, de emellett még jobb minták szerint is készült és munkára nézve is jobb.

A farmszekér Amerikában sokkal könnyebben, de nagyobb csínnal is van készítve, mint a németországi. Nálunk, és különösen ez ország déli részeiben a gazdasági szekerek oly súlyosak és otrombák, hogy magát az üres járművet is csak erőlködve bírja odább moz-

dítani a marha, — mentségül pedig ezen hajmeresztő szerkezetnél rendesen a vidék hegyes volta hozatik fel; de Észak-Amerikában nem egy vidék létezik, mely még sokkal vadabb, hegyesebb, mint a délnémetországi, és ott mind a mellett csak igen könnyű szekerek használtatnak, pedig valóban kézzelfogható, hogy épen hegyes vidéken nem nehezebb, de könnyebb járművek volnának rendjén, hogy a terep nehézségeit a jármű könnyű volta is ellensúlyozza; ámde ilyen könnyű szerkezethez tagadhatlanul a legjobb faanyag és a vas helyett lehetőségig aczél szükséges. Azt hiszem, hogy egy jól készült amerikai farmszekér a szokásos német aratószekérnek csak fél súlyával bír; ott azonban az egyes farészek szilárdítása körül még a kerékgyártó munkáknál is előttünk egészen szokatlan eljárások jönnek alkalmazásba; így p. o. a keréktalpakat *forró vízben, legujabban pedig még forró olajban főzik ki és ily állapotban hajlítják meg*. Az ily talpak azután tölgy vagy Hikory-fából készítve, képzelhetlen teherképességgel bírnak. Újabb időben a járművek kerekei egy darabban kemény öntetű vasból is készülnek, milyenek t. i. eddigelé csak a finomabb gépszerkezeteknél vagy a kisebb kézi taligáknál alkalmaztattak. Mint hallám, ezen vasöntetű kerekék a czélnak szintén igen jól felelnek meg; a farmerkocsin 3 láb magasságú faráma van, csakis fél hüvelyknyi vastagságú, de jól megvasalt deszkából készítve; ezen ráma vagy láda hátulsó része rakodás alkalmával lefelé fordíttatik, rakodás után pedig charnierok

és reteszek segélyével ismét könnyen megerősíthető előbbi helyzetében. Mindezek ugyan csak apróságok, de mind csökkentik a szükséges kézfogások számát, egybevétel tehát mégis érezhető időkiméltést okoznak. Midőn gabona- vagy szénaszállításról van szó, a láda a szekér talapzatáról levételük és helyük a rakodó szekéroltalak foglalják el, melyek sokkal magasabbak ugyan a nálunk dívóknál, de ennek dacára az itteniék fél súlyát is alig érik el. — Nálunk továbbá azon balzokás uralkodik, hogy a rakodó szekéroltalak egy római ötös formájához hasonlító módon, azaz alul igen keskenyen állítatnak be, ennek következtében természetesen a rakodás bármely tárgyból is aránylag csak kismérvű lehet; emellett a megrakodott szekér összsúlya is nem mint helyesen kellene, a talapzat és föld felé, de a széles felső rész mellett attól el és kifelé gravitál. De e mód ezenkívül még a rakodáshoz igen ügyes kezeket is kíván, a minthogy valamennyien tudjuk és tapasztaltuk is, hogy nálunk otthon egy-egy szénás szekér inkább építetik mintsem rakatják, és mérhetlen időbe kerül, míg aztán egy ilyen megrakodott kolosszus, minden oldalról számtalanszor körülfutkosva, megnézve, megbírálva lesz s végre szabályszerűnek találhatják és útnak indulhat. Amerikában tehát a rakodó szekéroltalak függélyesen állítatnak fel, és miután a mennyire csak lehet, a kerékagyak fölé helyeztetnek, annyi hely nyeretik, hogy azok magasságán fölül rakodni nem is szükséges. Azért látja is aztán az ember gyakran, hogyan rakodik p. o.

szénával a farmer maga egyes-egyedül, minden segítség nélkül, és hozza szerencsésen haza rakományát. Nagyobb farmokon rendszeren három munkás rakodik. Kaliforniában a takarmányt bálókba szokták sajtolni, mi egyrészt az ottani égalj miatt lehetséges, mely hihetetlen hamar szárítja meg a fű- vagy takarmányneműeket, és a szorosán sajtolt tömegben sem idéz elő megmelegedést vagy fülledést, mely ezen elbánás mellett aggályra szolgáltatna okot.

Kézi gereblét az amerikai gazda már nem ismer, hanem fa- vagy vasgyűjtőket használ, melyek mind-egyike 6—8 munkáskezet pótol; a sarló pedig, melylyel megfoghatatlanul az európai arató még mindig kinlódik, az oczeánon túl soha sem is volt gyakorlatban. Sőt már a kasza is csak apró és szegény farmerek kezeiben található vagy pedig a nagyok lomtárában. Az arató gép végzi ottan már régibb időtől ezen munkákat; jelenleg pedig a gépkaszálás az alacsony here- és fűneműeknél is mindinkább alkalmazásba jő, nyomon követve természetesen a forgató és gyűjtőgép által. Sok tünődés és tusakodás tárgyát képezi ujabban azon kérdés is, hogyan lehetne a szekérre való fel-, és az arról való lerakodásnál a csűrben bizonyos mechanismusnak a szekérhez kapcsolása által időnyerést és több munkaeredményt érni el, de e részben valami kielégítő és gyakorlati combinatio eddigelé nem jött létre. Ami továbbá például a lovak felkantározását és befogásmódozatait illeti, igen helyesnek tartom azon eljárást, hogy p. o. a homontok nem

csatoltatnak a rúd végéhez lánczczal, és így a ló, rossz úton a minduntalan más irányból jövő erős és kínzó rángatásoknak, sőt rúdütéseknek kitéve nincsen, ami különben kikerülhetlenné lesz. Az amerikai ezen körülménynek úgy veszi elejét, hogy egy fából készült súlylapot akaszt fel a rúd végére. Ez által a homontnak elferdülése kikerültetik. Nehéz teherkocsikon a súlylaphoz még egy vas mérlegdarab is van erősítve, és a homont ez esetben két lánczczal erősítettik meg, melyek egyike a jobb-, másika a baloldalra szolgál. Ezen súlylap nem csak igen gyakorlati, de a szerzőmozást még díszesebbé is teszi, miért is az a leg-elegánsabb járműveken sem hiányzik.

Mindenekfelett azonban hangsúlyozom a német és amerikai homontok közt létező különbséget. Az európai fuvaros előtt szent dogma, hogy a ló csak nehéz homonttal vonhat nehéz terhet, ez okból is bírnak azután ezen készülékek oly óriási mérvekkel, de mi több, ezen méret már amugy is nehéz súlyát a tömérdek obligát diszítmény, mely arra alkalmaztatik, még nehezebbé teszi. Egy európai fuvaros vagy gazda patriczius nem is tartaná lovainak homontjait magához illőknek, ha azon a mellőzhetlen borztakarón kívül a réztányérok, fésük, csattok egész fegyvertára és a megszámlálhatlan szíjfonatok egész labirintje nem díszlenék! A ló természetesen már az ily szerzőmdarab hordásába magába is belefárad, mi természetesen ismét csak a vonó erő és munkaképesség csorbításával jár; de ilyesmire nálunk sokat gondolni

nem szokás; a ló beszélni nem tud, és így a hagyományos ismert slendriánnymon akadálytalanul tovább halad. Ezenfölül az európai homont legtöbb esetben hibásan is van szabva, és ha a ló nehéz terhet húz, annak egyenesen lélegző szerveit szorítja. Az amerikai viszont mintája a gyakorlatiságnak, a két tenyér szélességü puhán töltött bőrvánkus az állat nyakára alkalmazva fent nem egy merev darabból áll, mint nálunk, hanem a villa két vége szétáll és szijakkal szűkebbre vonható vagy tágabbra ereszthető; az egész pedig csak mintegy negyedrészt súlylyal bír, mint a német, és mind a mellett kézzelfoghatólag czélszerűbb.

A német fuvaros lovai mellett lépdel, és ezzel mérsékli netán igen is gyors lépésüket, az amerikai viszont nevelésnek találná magát ezen futkározás által fárasztani, mert ezen erővesztéséget számításba veszi; úgy véli ugyanis, hogy erőkifejtésre majd a munka közben lesz szüksége, tehát jobbnak tartja a szekéren való maradást; viszont általános szokás, üres szekérral mindig ügetve haladni, sőt rakodott kocsi előtt is eleven lépés kivántatik az állattól; a kocsis kényelmes bakján ül, mely aratás idején még a gabonával megrakott kocsikon sem hiányzik, és le nem száll, bármily meredeken vezessen is az út fel- vagy lefelé. Hajtásban az amerikai felülmúlhatlan mester, míg nyeregben komikus elakot mutat; a kocsik fékezése mindig az ülőhelyből történik, még pedig nem csavar által, hanem függélyes vasrúd-emeltyü segítségével, mihez egyetlen kézfogas elegendő mind a négy

kerék lekötésére vagy szabaddá tételére. Nálunk, ha a fuvaros kocsijától egy pillanatra távozik, mindannyiszor kénytelen le is istrángolni és újból befogni. Az amerikai ilyesmit vesződésesnek tartana; mielőtt tehát bakjáról leszáll, a fékrúdnak egy gyors előrenyomása által mind a négy kereket megköti, és így nyugodt lehet, hogy lovai el nem szaladnak.

Azon szokás, hogy Amerikában a tulajdonos vagy munkás minden gépen egyszersmind rajt is ül, ott még az ekékre, de sőt még a szántásra is kiterjesztetik; ujabban ugyanis mindinkább terjed az olyan eke, mely négy ló után két barázdát húz s a hajtó részén üléssel van ellátva. Ezen eke szaporább lépés és ketős szélesség mellett a közönséges egyvasu eke háromszoros munkáját végzi, és mellette még az alkalmazandó munkás két harmadát is megkiméli.

Az eke járása az ülőhelyből szintén tetszés szerint szabályozható, és ha nem kemény talajban dolgozik, naponkint képes 7—8 holdat *feltúrni*. Egyes vas után átlag csak 2 holdnyi napi munka vétetik fel. Tovább menve a kézi eszközök során, az amerikai, ha élő fát levágni vagy bokrot irtani vállalkozik, nemcsak szoros értelemben vett baltát használ, de oly műszert, mely az ortó és a balta szolgálatát együttesen képes teljesíteni. A vas t. i. egyik szélén balta, a másikon pedig ortó; ez által ismét az ortónak meg a baltának gyakori cserélgése és kézbevétele kerülni el. Mert az ottani időfukarkodási paroxizmus mellett, már ezen műtétek is időt rablók és a kerülendők közé tartoz-

nak. Ugyanerre gondoltak akkor is, midőn a balták hátulsó fokának oly alakot adtak, hogy az kalapács és szeghúzóként is szerepelhessen. Így a munkás aztán nem is 3—4-féle külön eszközzel karján megy dolgozóra, hanem csak egy ilyen többféle használatra való szerszámot visz magával.

Különös nyomatékokot fektet — mint mondva lőn — az amerikai szerszámainak könnyűségére; így baltája sokkal könnyebb a németországbelinél, és mégis többet lehet azzal végezni, mert úgy vasa mint nyele egészen eltér a nálunk divótól; a vas ék sokkal magasb és szélesb, inkább bárdalakú, de igen finom arányban vékonyul az agytól az él felé, a nyél pedig hajlott formájú, mi rendkívüli súlyt kölesönöz minden vágásnak, mert az erő pontja egészen az eszköz fokával esik össze, nem úgy, mint egyenes nyelű, kis és keskeny fejű baltáinknál. Igen hiányos hagyomány továbbá Európában, hogy kézi eszközeink majdnem kivétel nélkül rövid nyelekkel vannak ellátva, és így a munkás oly esetben is, a midőn a szem közelebb léte a tárgyhoz vagy talajhoz épen nem szükséges, görbült derékka kénytelen dolgozni. Az amerikai minden ily esetekben hosszú nyelet használ, mely aránytalanul kiméli a munkást, és nem is kényszeríti ama gyakori felemelkedésre és pihenésre, melyen mi otthon, mint valami egészen természetes dolgon fel sem akadunk; a hosszú nyélen kívül minden metsző, kapáló vagy emelő kézi szerszámnak vasa is sokkal könnyebb és finomabb mint nálunk; három vagy két

ágú villáikat mi itten — ebbeli eszközeink tömör nehézkességéhez levén szokva — merő csecsebecsének tartanánk, oly vékonyak fogaik, oly nevetséges könnyű mindenük; de ez a díszműárúhoz hasonló 3 ágú villa képzelhetlen erővel és ruganyossággal bír; különösen ez utóbbit illetőleg tréfából gyakran egész súlylyal hirtelen egymás után ugrottunk ilyen földnek fordított villákra, melyeknek fogai tövükben is alig valának egy jókora irónnál vastagabbak, és nemcsak hogy az ilyen salto mortálék — melyeknek ellenállani az eszköz hivatásához nem tartozik — semmi észrevehető nyomot nem hagytak maguk után, hanem a fogak — mint valami guttapercha ruganyossággal bíró test — löktek el maguktól.

Fontosabbakhoz térve, kiemelem még a gazdasági épületeknél dívó berendezést.

Nálunk a csűröket mennél távolabb szokás a belső majortól építeni; a takarmánypajták meg rendesen a marhaistállóktól vannak távol; ott viszont mindent minél közelebb szeretnek egyesíteni, azonkívül Kaliforniában igen szokásos nagyon kevésbe kerülő szélmozdonyszerkezetet alkalmazni az illető épület tetejére, mely aztán p. o. a szecska- vagy répavágó gépekkel kapcsolatba hozva, ezek munkáját tetemes emberi erő kimélése mellett végezheti; oly helyen, hol a háztartásban fa, kőszén vagy eleség, a majorban takarmány, répa vagy szecska esetleg földszintről magasb helyre, vagy az emeleti istállókba szállítandó: rendszerint kis paternoster-rendszerre készült elevá-

torok vannak használatban, melylyel természetesen egy ember annyit végez mint hat más, a grádicon vagy rézsut járón fel- és lelépdelve. Végzek most ezen apróságokkal, de végre szabad legyen még egyszer kiemelnem, hogy ezen apró idő- és erőmegtakarításból egybeálló componensek is járulnak egyrészt az amerikai versenyképesség oly sokszor csodált és oly sokféleképen magyarázgatott titkához, és ezt azon kevés számú amerikai is konstatalta, ki Európát tapasztalás és reális okulás céljából bejárta; kevés számú, mondom, és még hozzá kellett volna tennem, előítéletmentes, mert az amerikai ítéletet Európára nézve csakis «cum grano salis» lehet venni, mivel ezen nemzet izolációja és typicus főnhéjazása mellett, idegen állapotokról tárgyilagos ítéletet hozni csak ritka esetben képes; ugyanis bárhol találja is magát a telivér amerikai e föld kerekiségén, a nap sehol sem oly éltető, az ég sehol sem oly kék, a csillagboltozat sehol sem oly ragyogó, és a virág sehol sem oly illatos, a nő oly elragadó, a férfi pedig oly tehetségekkel megáldott előtte, mint épen Amerikában. Persze, kik ily superlativusok közt jól érzik magukat, azok más népnek igazságot szolgáltatni alig lehetnek képesek, és ezért ítéletüket legjobb egyszerűen mellőzni. Mindazáltal fehér holló köztük is találkozók, és így volt amerikai utas is, ki ama becses igazságnak híve maradt, mely szerint nincs nép, melytől valamit tanulni nem lehetne.

Mit aztán ilyen tárgyilagos elme Európáról ír és

ítél, ép oly érdekes, mint figyelemre méltó lehet; abban azonban valamennyi egyetért, hogy nálunk a kereső a szakfoglalkozások terén még mindenféle idő-és erőpazarlást észlelhet, sőt szerintük az innenső világnak egyik fő characteristiconját épen ezen körülmény képezné, még pedig amerikai szemmel tekintve, Angolországot sem véve ki. Részemről ezen ítéletet aláírom ugyan, de megjegyzem, hogy az élet nem egy oldala van mégis, melyre nézve ugy az angol, mint az amerikai hozzánk jöhetne tanulni; különös persze nekünk hallani, hogy az amerikai a brittel nincs megelégedve, holott mi azt a gyakorlatiasság ideáljának szoktuk tekinteni; és ez ítélet mindamelllett, mi a földművelést illeti, nem túlzott, részemről például néhány-szor megfordultam Angol- és Irországban, habár megvallom, mindig csak futólag, de a külbnyomás, melyet ottan nyerek, az volt, hogy az angol és ir a kalászosok művelésében a német gazdát felül nem mulja; ezen nézetet mások is megerősíték. Különösen felötlő minden elfogulatlan emberre, de főleg arra nézve, ki Amerikából jő, ama túlnyomólag súlyos komplikált és azért nem gyakorlati földművelési eljárás, melyet az angol gazdákknál talál, és melyről az angolt majmolni szerető európai gazda is sok szépet tudna beszélni, ha ehhez t. i. elég őszinteséggel bírna, ha egyszer már az angol áramlatba belejutott!

Az amerikai, ha az Európában látottakra kerül a szó, rendesen előrántja ama bizonyos specifikus idő-és erőpazarlási thémát és azt széles jó kedvvel

variálja; így p. o. csakis a felesleg embererő mellett képes magának ama tényt megmagyarázni, hogy nálunk egy ló patkolásához három egyén kell, holott Amerikában arra egy elegendő; a másik azon szörnyükdik, hogy egy nagy városban az utczák öntözésénél minden kocsi mellett két embert látott, egyik a lovakat hajtotta, másik hátul a tömlőt kezelte; és így megy ez tovább az európai városi és falusi élet számos jelenségein; mindannyiból azon konkluzióhoz vezetvén, hogy nálunk *az időt* még mindig semmibe sem veszik, és számtalan oly eljárásnál mintegy megkövesülve vagyunk, mik szembetünő idő- és erőpazarlással vannak összekapcsolva. Csodálkozik például Lipszében létekor, hogy ottan a lakosság sok lovat tart ugyan, de azért ügyeit lóháton végezni, barátait lóháton felkeresni senkinek eszébe nem jut, — és miért? Nos, hallá válaszul adni, hova kötném lovamat, ha egy házba megyek? tehát vagy gyalog járok, vagy caroszszeret kell tartanom, még pedig meglehetősen nehéz és ódonszerűt, mert az elegáns és tollkönnyű amerikai jármű persze az oceánon innen még nem ismeretes. Az amerikai továbbá mindig maga hajt, a német ember viszont kocsis nélkül mozdulni sem tud, mert ha kiszáll, ismét hova kötné lovait és mitevő lenne velük.

Mindezt azonban józanul kell megítélni, és az amerikai szokások is nem mint ideálok, hanem mint a körülmények következtében a népnek habitusába átment tények tekintendők. Ottan a társadalom más

kifejlés és más természeti körülmények között támadt, gyarapodott és kénytelenített fönnállását kiküzdeni; az általános életmód, a társas szokások ezen körülményeknek kicsiben, nagyban reflexusát képezik; így például mivel ottan már «ab ovo» sokkal több ember járt és sokkal többnek is kellett és kell jelenleg is lovon járni, a gyalogjárók szélén a legtöbb utcában oszlopok vannak épen a háttas lovak megköthetése végett, ha gazdájuk valamely házba megy. Gyalogolni az amerikai farmer általában véve nem szeret, gyorsabban akar haladni és végezni, azért vagy nyeregbe veti magát, vagy az úgynevezett «buggy» kis járművet rántja elő; ezen buggyk — apró kis kocsik — egytől négy ülésig, tollakra készítvék; sok ügyletet tehát, mit a német elég időt vesztegetve gyalog járatokkal, az amerikai viszont kis kocsiján gyorsan ide s tova haladva végez, természetesen sokkal rövidebb idő alatt. Faluhelyen pedig egészen hallatlan volna, hogy egy farmer másik barátját gyalog látogatná vagy a magálában zarándokolna a városba. Kit az országúton gyalogolni látunk, az magának ezzel a szegénységi bizonyítványát már eo ipso kiállította. A vagyonos farmer marháit vagy munkásait per buggy szemléli, ha pedig szegényebb, legalább is lóhátról; általános szokás továbbá az unióbeli városokban, hogy az élelmi szerekek kereskedő iparos, mészáros, hentes, fűszeres, zöldségkereskedő az ismerős háztartásokat kocsijával járja végig, és így természetesen két annyit képes ugyanazon idő alatt végezni. Mivel pedig egy vagy más

helyen az utcák mentében oszlop a lovak megkötésére nem létezik, kiki már eleve egy súlyosb kőnehézéket hord kocsijában, melyet szükség esetén a ló zablájához kötve, annak eléje tesz. Hogy a kocsisnak csakis a lóra kelljen vigyázni, és ennél egyéb teendője ne legyen, Amerikában megfoghatlan, sőt inkább urának többrendű megbízását mindig rendesen teljesíti és azt — lovát nehezékkal biztosítva, kocsiját pedig fékkel megkötve — egész nyugodtan teljesítheti is.

Az amerikai, Európában utazva, rendesen az ily apró mozzanatok mellett állapodik meg, mert a társadalmi vagy politikai állapotokhoz közeledni, azok nagyobb problémák levén, nem mer, mert nem bír a képzettség kellő fokával; ellenben a külső élet fenébiekhez hasonló mozzanataival úton útfélen találkozik, és azok szemlélete az amerikai és európai felfogás közt való különbséget szembeötlővé teszi előtte; ama lanyha egykedvűség, lassúság, halogatás, szünetelés, bőbeszédűség, fölösleges tanácskozás, mit nálunk p. o. mesterembereinknél és munkásainknál csak úgy látomás után is tapasztal, borzadalommal töltik el, és túlzásra hajlandó ítélete, már ezen jelenségek után indulva is kész nemcsak a legélesebb kritikára, de egyszersmind nagyban vont szomorú prognózisokra is az egész nemzetet illetőleg.

A családi háztartásra térve át, az amerikai úgy vélekedik, hogy háziasszonyaink felettébb szorgalmasak ugyan, de fölösleges sürgölődésükkel saját magu-

kat kínozzák — munkásságuk amerikai fölfogás szerint rendszertelen és sokkal nyugtalanabb, mint azt épen a házi föladatak síma lefejlése megkívánná. Kellemetlenül érinti az amerikaiakat, hogy a konyha nálunk rendesen elhanyagolt, sötét, barátságtalan helyiség; hogy attól a házi éléskamra többnyire távol is esik, de legkínosabb rá nézve mégis a nálunk uralkodni szokott nesz, lárma és officiozus korholás, mik közt a házi teendők végeztetni szoktak, és az igazi háziasságnak mintegy legfontosb ismervét képező örökös pörlés és megrovás, mely a cseléd irányában alkalmaztatik. Odaát ugyanis változhatlan házi napirend, hogy a munkák mechanizmusa síri csend és nyugalom közepette teljesíttessék, ami felett egy hirtelenében átjött európai — ki a maga otthonját az «erélyes háziasszony» stentorja nélkül képzelni sem bírja, — köszoborra mered. Fölöttébb visszásan hat az amerikaiakra a nálunk dívó étkezési rend, mely a házat reggeltől estig foglalkoztatja egymást váltakozó főzésekkel és tálalásokkal; ezen német specificum — értem a szokásos ötszöri meleg étkezést — valóban oly hibás sajátsága életmódunknak, minek ellenében a legerélyesb propaganda lenne helyén. Mi a német gazdák szakművelődésének irányát illeti, azzal a gyakorlatiasságtól annyira impregnált egyéniség, minő az amerikai, megelégedve csak kevéssé lehet. De tehet arra megjegyzést maga az európai is, és magamnak is úgy tetszik, hogy bár mekkora legyen is a német áramlatnak érdeme a gazdasági és állattenyésztési

elmélet és ennek tudományos kifejtése körül: azáltal, hogy mindennek súlypontja nagyon is a theoretikai irányra fektettetik, mégis túllöttünk a czélon és mellőztük gazdasági üzletünknek párhuzamban tartandó gyakorlati igényeit. Ugyanezen benyomás tükröződik vissza otthoni gazdasági egyleteink és szövetkezeteink gyűléstermeiből is. Végtelen ottan az elmés, beható, subtilis theoria, de viszont minél ritkábban hozatnak oly határozatok és jönnek oly megállapodások létre, melyeknek következménye aztán valamely tetteleg *létesíthető cselekmény, intézkedés* vagy *munkamódozat lehetne*. A munkásra, ama kézre, mely utolsó instantiában földünket műveli, marhánkkal elbánik, — arra rendszeren senki sem gondol — hanem azért egyre füleinkbe harsog ezen elhanyagolt osztály indolentiája, mellőzés-szülte tunyasága és tudatlansága feletti panasz; ez ama bizonyos európai szellem, mely amint az alsó osztályok emeléséről, műveltetéséről, öntudatosb színvonalra állításáról volna szó, mindebben azonnal a szocialismus és communismus megszólalását véli hallani és az érintett szándéklatok veszélyességét hangoztatva, nem az alsó osztály művelésén töri a fejét, hanem mielőbb rendőri védelmet reklamál! Már pedig épen azon tapasztalatok nyomán, melyeket Amerikában tevék, és azon benyomások alatt, melyek ott a lelkembe vésődtek, mondhatom, hogy hazánkra nézve, ha szünet nélkül az oczeánon túli verseny fölött panaszkodunk, egyebek között alig lehet sürgősebb reform a földművelés terén, mint

épen *fabusi munkásosztályunk nevelése*. Ez azon seb, melynek orvoslásáról gondoskodnunk kell, és azon föladat, melynek megoldására minden erőnkkel törekednünk kell, hogy földművelésünk Amerika irányában versenyképes lehessen és maradhasson. Nem kell magunkat kedvező jelenségek által, melyek az Unióban már néhány éve mutatkoztak, tévútra vezetgetnünk, és nem kell versenyképességüket téves forrásoknak tulajdonítani, mert tény az (és e tény mindenkinek, ki az ottani állapotokat nyílt szemmel és kellő fogékonysággal szemlélni képes, önkénytelen szemébe ötlük), hogy ezen versenyképességet nagyobb-részt *önmaguk által létrehozott* állapotoknak köszönhetik, miután a természet által nyújtott előnyök nem bírnak oly súlylyal, mint azt Európában közönségesen hinni szokás.

Ezen önalkotta előnyöket pedig minden nép a maga sajátjává teheti, sőt sajátjává tenni kényszerítve is volna, ha a versenyküzdelemben helytállni akar.

Mindenekelőtt gazdasági üzletünk Európában még igen drága, és az ebbeli költségek csökkentése fölött kellene a fejünket törnünk. Németország számos külön vidékéről nyert pontos számítás fekszik előttem és mindezen adat csak megerősít ama régi nézetemben, hogy termelésünk költséges volta gazdaságaink hasznát fölemészti; fölemlíthetné ugyan valaki, hogy e tekintetben különösen az erőt és időt kimélő és nagyobb munkaeredményt biztosító gépek meghonosodása által már jelentékeny lépés történt előre,

a mit általában véve magam is megengedek, de azonnal azt kérdem: hogyan áll a dolog a már említett arrondirozási kívánatosságokra, továbbá ezek kapcsán épületeink elhelyezése és berendezésének kérdésére nézve; hogyan a mindennapi használat tárgyát képező számos kézi vagy kisebb gazdasági eszköz kérdése; mit nyom a munkajelleg, melyhez szokva vagyunk; és minők a munkaeredmények, melyeket flegmával és fatalizmussal veszünk tudomásul gazdaságunkban, mert úgy véljük, hogy ez másképen mint van nem is lehet?!

Hallom mondani: «munkáskezzeink sokkal olcsóbbak mint odaát;» továbbá: «a német szorgalmas munkás is». — Megengedem, a munkabér Európában csakugyan alacsonyabb, mert hiszen ezt a helyenként beállott túlnépesedés hozza magával; de hogy a *teljesített* munka még ezen ár mellett is olcsóbb-e? ez más kérdés, és ezt aligha tagadnom nem kellene azon okból, mivel az amerikai ugyanannyi időben határozottan többet végez, és az alapos számítás kimutathatja, hogy a német napszámos munkájának költségei, az eredmény csekélyebb volta miatt, végre mégis magasabbak amazénál. Épen mivel az emberi erővel való fukarkodás az amerikai gazdaságok oly éles jellegét képezi, válik a mérleg ránk nézve kedvezőtlené.

A német munkás tagadhatlanul szorgalmas, sokszor kora hajnaltól késő alkonyatig dolgozik, de épen mivel munkaidejét oly kelletén hosszúra véli kiterjesztendőnek lenni, időközben könnyen és gyakran

ellanyhul, nem áll munkába kellő erélylyel, különösen a napszámos azonnal kirúg a hámból, amint csak urát vagy a felvigyázót nem érzi háta mögött, hozzá járul aztán a már említett 5—6-szori étkezés balszokása. Nem csoda tehát, ha ezen életvonások az amerikaiat satirához és azon következtetéshez vezetik, hogy míg Európában ily állapotok léteznek, nem szükséges attól tartani, hogy Amerika az ottani piacokról leszoríttassék.

Azt lehetne talán mondani, hogy e téren reform nem idézhető elő, amennyiben átalán véve németből amerikaiat formálni nem lehet; de ily ellenvetésnek az egyszerű munkateljesítés terén helyt nem adok; nem kezdeményezhet e téren reformot egy vagy más gazda, az igaz, de kisértse meg például egy vidék gazdáinak túlnyomó része az ügyet kezébe venni, és az eredmény bizonyára eléretik. Mi pedig az amerikai munkást illeti, hogy azt a német elérni képes, arról magán a helyszínén könnyen meggyőződhetünk, mert kérdem, ugyan kik hát ezen amerikai munkások? Talán bizony nagyobb részt bennszülöttek? korántsem! azokhoz, mint már a kaliforniai búza-farmnál említém, minden kigondolható nemzet ad kontingenst, *a bennszülött* pedig, a földművelési munkát értve, legtöbb vidéken kisebbségben van. De viszont igaz, hogy minden bevándorlott, a mint az Unió földjére lép, kénytelen egyszersmind az ottani szokásokhoz és igényekhez alkalmazkodni és mindannyit csakhamar eltölti az amerikai élet gyakorlati és öntudatos

szelleme, és különösen épen a németek jóakaratu és fogékony tanulóik, és az assimiláció iránt hajlammal bírnak. És ez épen úgy áll a független farmerre nézve, ki tiz eset közül kilenczben egyszerű paraszt volt hajdani honában; ez áll az egyszerű napszámosra nézve is. Elsőbbek néhány év leforgásával ép oly fürgékké és szemesekké válnak, minők amerikai kollégáik; életmódjukat, munkarendjüket az ottani szokáshoz alkalmazzák; később kissé a közelet iránt is kezdenek érdeklődni, idővel pedig úgy a kerületi politikai, mint a vidéki gazdasági gyűlésekben is részt vesznek. A német bevándorló az ottlakó amerikainak fortélyait csakhamar kiismeri, emellett azonban a szorosan vett földművelésben és tanyájának tisztán tartása, sőt lehető tetszetős színbe öltöztetése körül amazt felülmulja. Ezen két utóbbi tulajdon különösen a Pacific-tengerpart vidékén oly élesen jelentkezik, hogy Kaliforniában, Oregonban vagy Washingtonban tett vándorlásaim alkalmával, a farmnak pusztán külseje után, megmondhatám, vajon német lakja-e azt vagy nem, és csak igen ritka esetben csalatkoztam. Végre a német napszámos egész Észak-Amerikában keresett; a farmerek, mint arról a közvetítő irodákban meggyőződtem, a német és skandináv munkást kedvelik, ellenben az irországit, ha csak lehetséges, mellőzni iparkodnak. A német tehát eléggé bebizonyíthatja, hogy az amerikaival munkaeredményt illetőleg egy fokra bír emelkedni, de hozzá teszem, hogy *alsó osztályainknak neveltetnie kell*, és a kérdés lényege gaz-

dáinkra nézve első sorban az, hogy a birtokos osztály szakítson az amerikai horizonttal egybe nem férő, mert nem gyakorlati életnézetekkel és megkedvelt szokásokkal, aztán pedig gondoljon munkásosztálynak intellectualis és erkölcsi emelésére, nevelje kissé munkásosztályát és ne csak saját gyermekeit, még pedig szigorúan bár, de jóakarattól vezéreltetve.

A teendők közt első volna ama fatális ötszöri étkezésnek háromra leszállítása, *természetesen a minőség javításával*; emellett nem is kellene aztán az amerikai étlapot tartani szem előtt, mert az bizonyos irányban pazarló, de másrészt az emésztő szervekre is hátrányos. Az amerikai nemzeti kórt csakugyan a gyomor bajok képezik, melyekhez, a közönségesen elterjedt nézet szerint a sok haszontalan édesség nem csekély mérvben járul, ezekhez pedig az amerikai szokva van. A legheterogénebb módon pusztítottatik ott étkezés közben és étkezés után, amint jó, czukor és fűszernemű; és bármi étel is legyen az asztalon, az amerikai minduntalan szeret odanyulni obligát befőtt, szárított, túlédés gyümölcseihez; a mi pedig az italt illeti, kávé helyett általánosan a thea szerepel.

Szerényebb módu farmer munkásaival együtt étkezik; a vagyonosabb külön asztalt tart ugyan, de a minimum, mely a munkásoknak is nyújtatik, okvetlen húsból és burgonyából áll, kenyérrrel és kávéval minden étkezéshez.

Mit különösen hangoztatok, *szeszes italok soha sem*

osztatnak. Az észak-amerikai magában véve valami mértékletesnek a szeszes italok terén nem mondható, és a temperanz-egyletek működésének még tág mező áll nyitva, de a túlhajtás e tekintetben csakis a városok kebelében, nem pedig faluhelyen észlelhető. De még a városi nép is tartózkodik a korcsma- vagy sörházbeli naplopástól, a mi nálunk a tökély oly magas fokára van emelve; az amerikai kiissza lábon állva a sorompó mellett poharát, és aztán siet vissza dolgára. A farmer pedig korcsmába, már elszigetelt lakásánál fogva is, ritkán megy; egy kis készlete van ugyan spirituózákából házi szekrényében, valamint saját gyártmányú gyümölcsbor is, de csak hogy előforduló különös alkalmakkal valakinek szolgálhasson. A szeszes italoknak rendszeres használata azonban egészen kívül esik ugy saját, mint munkásainak életszokásán. A ki pedig — mint magam is több alkalommal — fizikailag nehéz munkát volt kénytelen végezni, és ki egyszersmind önmagát is megfigyelte és elfogulatlan, az egyetértend velem, ha mondom, hogy a szeszes italoktól való tartózkodás ismét egyik, még pedig bizonyára nyomós tényezője az amerikai magas munkaképességének. Európában még folyvást fennáll azon babonás hit, nemzedékről nemzedékre száll át azon előítélet, *hogy a szeszes ital a munkaképességet növeli,* és itt főleg a pálinkát értem, mert hiszen a jó bort vagy tiszta sört a kártékony italok közé csakis elfogult vagy pedig tulzó elme sorolhatja. Pálinkaital azonban és eredményes munka — ezen két tény össze nem fér — ez

kizárja egymást; kik pedig az ellenkező mellett kardoskodnak, azoknak egyszerűen csak azt felelem, hogy saját maguk ezen jó urak alig ittak valaha pálinkát, és alig voltak e mellett kénytelenek *«nehéz munkát is végezni;»* nézetem szerint a pálinka ép oly kevésbé kölcsönözhet a pillanatnyi fölmelegedésen túl erőt, mint a fáradt lónak az ostor. Részemről némi joggal szólhatok ekként, mert az amerikai nyugat legvadabb részeinek bebarangolása közben gyakran állottam megoldhatatlannak vélt feladatok előtt, nos és utóvégre mégis emberül megálltam a sarat, a nélkül, hogy a whisky-flaskóhoz folyamodtam volna. Mindenkorra emlékezetes marad előttem e részben egy öreg, tizenhat próbás trapper tanácsa és életmaximája, mert habár rubintban fénylő arcza eléggé is tanuskodék, hogy annak idején és kellő helyen nem tartozik a whisky-gyülölökhöz, számtalanszor verte fejembe azon tanácsot, hogyha rendkívül fáradságos munka vár rám, soha egy csepp alkoholt ne vegyek **bárm**i néven és czímen nyelvemre. Thea legyen, ugymond, a stimulans, más nem, még dohány sem! Hanem aztán, mint sokat jelentő mosolylyal a jó öreg hozzá tenni szokta, ha célunkat elértük, egy jó napot önmagunktól megvonni szívtelenség lenne, de általános életszabályként a fennebbi lebegjen szemünk előtt, mert ezen szabálylyal sikerült bejárnia a Sierra Nevada és Washington végtelen magányait és rengettegeit, mindig kellő erőben, mindig jó kedvvel és egészségben.

Magam ezen bölcsek tanácsokhoz szintén — még pedig évekre terjedő tapasztalatok után — csak áment mondhatok és azért méltán csodálkozom, hogy éppen Németországban, hol a pálinkaivás korlátozására már a meglevő állami intézményeknél fogva is sokkal több mód és eszköz léteznék, e részben semmi sem történik, sőt megfordítva, a pálinka nélkülözhetlenségének hite jelenleg is dogmaként szerepel.

Valóban nincs szükség megmerevült doctrinarizmusra, hogy bevalljuk, miként munkásosztályaink iszákossága által az ipar és a gazdaság nagy hiányokat szenved és minél hamarabb eszmélend e tekintetben a törvényhozás, és megteendő azt, mit józanul tehet, és mit gyakorlatilag tőle e téren követelhetünk, annál jobb és üdvösebb lesz az nemzeti jólétünkre nézve. És nem is kell erre döntőbb bizonyítvány, mint az amerikai német munkások *önvallomása*. Sokat érintkeztem velük és különösen érdekelt nézetüket otthon volt és jelenlegi amerikai viszonyaik felől hallhatnom. Nos, mondhatom, hogy habár egyben másban nézeteik természet szerint eltérők voltak is, abban valamenynyien kivétel nélkül megegyeztek, hogy sem maguk, sem pajtásaik nem valának otthon oly munkaképesek mint Amerikában és ennek okait is egész őszinteséggel bevallák. Az ok, röviden egybefoglalva, az ottani korcsmázásban («Kneip»-Cultus) és az azzal kapcsolatos utókövetkezményekben keresendők. De másrészt, szintén saját bevallásuk szerint, itteni munkájuk azért belterjesb, sikeresebb és több is, mert az

amerikai birtokos tőlük — elbocsájtás terhe alatt — mindig *a legmagasb eredményt is követeli*; ezen követelést ők eleintén nagyba nem is vették volna, ha az nem lett volna minden munkaadó által egyaránt ismételve; így aztán látták, hogy kibúvásnak és tréfának helye nincs, tehát lettek maguk is amerikai módorban dolgozókká.

Hozzá kell azonban saját tapasztalataim után tennem, hogy ezen fokozott munkaképesség a munkás ottani magasabb társadalmi helyzetének is kifolyása. Tudom, ez igen kényes pont a kontinensre nézve, mert ottan ezen thézis a legkényesb állapotokat érinti; részemről nem rajongok demokratikus egyenlőség után, sőt nagyon is tudom, hogy az merő utópia és lehetetlenség, mert utóvégre a társas körök *csak egyforma műveltségi keret szerint* alakulhatnak, de mind ezt meg is engedve, nem ismerem el, hogy a művelt és vagyonos osztálynak épen szüksége volna a munkással szemben magát jéghideg megközelíthetlenséggel vértetni körül. Német hazám specziális hibája az élesen kifejezett kaszt gög, melyet valódi nemzeti szerencsétlenségnek nevezhetünk, meggondolva, mily súlyos akadályát képezi az nemcsak a nemzet anyagi és szellemi kifejlődésének, de e mellett az egyöntetű nemzeti egybetartozandóság érzetének is, melyre pedig örökösen fegyverben álló Európánk államélete mily sokszor apellál!

Tekintsük ama két egyetlen államot, hol ezen káros körülmény nem létezik, tekintsük Francia-

országot és az Egyesült-Államokat, és be kell vallanunk, hogy mindkettő fejlődése, vagyonosodása minden más nemzetekét fölülmulja.

És ezt nem is nehéz megmagyarázni; a versenyharcz, mely a népek és államok között évről-évre élesebb és behatóbb, nem folytatható többé ama szűkebb körök által, melyeket az u. n. művelt osztályok mindenütt alkotnak; ebben már a nemzet zömének is részt kell venni. Azon nép pedig, mely legtömegesebben működik egybe, azaz, melynek osztályait kasztszerű idegenkedés szét nem választja, egyszersmind legelől is járand, mint azt épen Amerika példája bizonyítja. De e példa még mást is bizonyít, azt t. i., hogy a merő elméleti képezés, iskolázás, a gazdaság gyakorlati föladatainak elérésére még nem elégséges, ennek bizonyossága épen Németország, mely másként a legelőrehaladottabb és virágzóbb volna gazdasági tekintetben a föld kerekéségén; bizonyára a német iskolák messzire túlhaladják az amerikaiakat, melyek korántsem olyanok, milyeneknek azokat az amerikai dicsekvés kereszteli. Való ugyan, hogy odaát nagy iskolaházakat építenek, azokat fényűzéssel is szerelik fel, a mit aztán ezen tanintézetek nyújtanak, az e fényes fölszerelésnek nem felel meg. A tanrendszer (itt csak népiskolákról beszélek) elmeölő katekizációból áll, és oly tanárok által vezetetik, kiknek, itteni fogalmaink szerint, kellő szakképzettsége nincsen. Sok tanszék hiányos előképzettségű nők által töltetik be, legelső kínálkozó alkalommal

férjhez menvén, pályájuknak valetet mondanak. A tanítók továbbá állásukat csakis átmenetinek tekintik valamely jövedelmezőbb foglalkozáshoz, és ezen nincs is okunk csodálkozni, miután a néptanítók az *ottani értékskálához képest* rosszul vannak fizetve; e mellett pedig tökéletesen a kerületi vagy grófsági iskola-tanács szeszélyétől is függnek; minden tanító ugyanis ki ma hivatalba lép, valamely intrigua következtében már holnap elbocsájtathatik; az iskolatanács t. i. egyszerűen és rögtön felfüggeszti, és azzal a dolognak vége szakad. Nyugdíjigényekről odaát természetesen szó sincsen. Faluhelyen az iskolák 3—4 hónapig zárva vannak, és a rendes iskolázási szak folyamában is hetenkint csak ötször van oktatás. Mi pedig az iskolalátogatás kérdését illeti, az — miután Amerikában az iskoláztatásra nézve kényszer nem létezik — fölötte hiányos, mint azt a belügyi tárczához tartozó népoktatási tanács «Bureau of Education» legujabb jelentéséből is tapasztalhatjuk. E szerint 100 iskolaköteles gyermek közül Arizona és Louisiánában csak 20, Floridában 22, Virginiában 24, Missouriban 25, Észak-Karolinában 26, Marylandban 27, Alabamában 28, Georgiában 29 és így tovább látogatja az iskolát; a legmagasb számot adják az iskolába járókról az atlanti új angol államok 55, 65 és 75 százalékkal; váratlanul kitűnik az újabb államok között Kalifornia 45-el, és mi több, Oregon 65-el, mely utóbbi tétel azonban csakis a sűrűbben népesített countik gyermekszámához van alkalmazva.

Ugyanazon jelentés szerint egy tanító havi fizetése a távolabb, gyér népességű államokban és territoriumokban magasabb, mint a már régebben megszállottakban, így p. o. Newadában 113 dollár, Arizonában 100, Kaliforniában 84; míg viszont a közép Missisippi mentén Yowa, Nebraska vagy nyugati Virginiában csak 35, a creek indián telepeken, Kentuckyban, Wiscounsiban 40, és mi feltűnő, Maine és Maryland régi államokban 42 dollár.

Ezen díjazás, az új államokat ide nem értve, hol a munkakeresők első rohama rendesen a béreket igen lenyomja, az egyszerű munkások keresményéhez arányozva, valóban szegényesnek mondható, és hozzávéve még az állomás bizonytalan, kockázatos voltát, könnyű felfogni, hogy ilyenformán a tanítószemélyzet qualificatiója odaát még sok kívánni valót hagy hátra.

Visszatérve a kiindulás témájához, az amerikai iskolázás ezen rövid vázolását szükségesnek tartám, nem annyira hogy az e tekintetben szélnek bocsájtott vakító hánykodásoknak útját álljam, hanem hogy *a viszont egyéb túlságokra hajlandó honfitársaimnak* eszébe juttassam, miszerint egy nemzet gazdasági előhaladása nem függ szükségkép, elkerülhetlenül és oly mérvben az elméleti kiképeztetéstől, mint azt másféle szakmák analogiájából következtetni szokták, és hogy eszerint Németország is, mely jelenleg Amerika versenyzését oly aggodalmasan foglalja ugyszólván mindennapi tünődései közé, merőben jeles tanrendszerétől, kifejtett és jól berendezett oktatásától és

rendén túl ápolt magasb művelődésétől ne várja és nem is várhatja az e versenynyel szemben kívánatos panaceát, mert ez, szerény nézetem szerint, legalább is ugyanoly mérvben (de lehet, még nagyobbban) *a személyes, az egyéni tulajdonoknak eredménye*, miket a tanulás fokozni igenis, de ha nem léteznek, előidézni vagy pótolni nem képes; erre sokkal hivatottabbak lehetnek a gyakorlati élet kényszerítő követelése, valamint oly egyleti és oly kooperatív működések, melyek az elmélettel az egyéneket minél kevesbé fárasztanak, de másrészt minden nap, ha még oly parányi, ha csak egy jobb villa vagy balta, egy helyesebben konstruált járom vagy kerékagy előállításából álló gyakorlati eredményt idéznének elő, vagy bizonyos konkrét teendőket, czélokat tűznének tagjaik elé hazatértük alkalmával, mintegy útravalóként.

Mi nálunk megfordítva, az egybejövetelek, eszmecserék és felolvasások, mint jól tudjuk, fölötte ritkán szállanak le a magas elmélet nimbusától ilyenmő apróságokhoz; teli beszéljük ámulattal hallgató szak társaink agyát holmi absztrakt vegyész, statisztikai és fizikai törvényekkel, számításokkal, kombinációkkal; és miután az órákig tartó előadásba minden elme belefáradt, örül is kiki, mikor a dolognak vége szakad és készséggel megadja az obligát tapsot, étkezni siet lélekfölderítésül, és ha magához vagy tagtársához azon kérdést intézi, hogy szorosán véve tehát miben is kulminál a mai nap eredménye, egészen őszintén kénytelen bevallani, hogy azt vagy nem tudja, vagy

pedig, hogy az általában semmiben sem kulminál, a borostyánozott tanár örömtől büszke arczán kívül.

Ne higyjük, hogy az amerikai nem ismerné néptanodáinak hiányait, de úgy vélekedik, hogy egy állam, mely elé még ezer □-mértföldjével számítható területnek művelésre való meghódítása van a gondviseléstől czélul kitüzve, hogy ily állam tehát izmos karokkal, törhetlen tetterővel, és a körülmények szülte szerves, talpra esett, gyakorlati életbölcseiséggel működő polgárokkal fejlődhetik kevésbé kifejtett elméleti művelődés mellett is; sőt, hogy ilyen államnak épen a fennebbi *egyéni tulajdonokra* kell a fősulyt fektetnie mindaddig, míg legalább nagy vonásokban a fennebbi hivatás, mintegy időt és lélekzetet nyujtand a nemzetnek a művelődés elméleti részére is gondolni.

Ezen nézet uralkodik az amerikai fogalmak fölött in puncto iskola; még pedig nemcsak a gazdaság terén, de a többi, például technikus foglalkozások es pályák terén is; és nem lehet meg nem döbbsenni az amerikai ember észjárása fölött, amint arra utal, hogy nemzete habár elméletileg messze is van az európai művelődés fokától, mindamelllett inhærens egyéni tulajdona által boldogítja az emberiséget egyik gyakorlati vívmány- és találmánynyal a másik után, és a theoretikailag hiányosan iskolázott nép ime ott van, hogy minden találmány és konstrukció, mely jelenleg már az egész világ sajátját képezi, vagy legelső ízben is az ő agyában szülemlett, vagy pedig általa öntetett azon alakba, mely annak általános elterjedé-

sét lehetővé tette; s hogy népe, mely a gőzgép bölcsője és keresztelője mellett állt, egyszersmind a technika jelenkori csodáinak: a hajó, a vasút, a mozdony, az emelő konstrukciók terén non plus ultráit teremtette, emellett föltalálta az emberiség egyik legáldásteljesb eszközét, a varrógépet, végre pedig a legfinomabb és legnagyobb méretű csillagászati műszerekkel is képes saját készítményeiből látni el observatoriumait; a fényképészetben és mindenben, mi azzal összefügg, első a világon; és pro coronide még felülmúlhatlan orgonaműveket is küld Európába.

Ezek és ilyenek az amerikai ember argumentumai, és ilyenekkel válaszolt előbb és válaszol jelenleg is, midőn hallja, hogy nálunk a gazdasági gyűlésekben holmi vegyészeti floskulussal és excursiókkal fárasztatik a szakemberek elméje, mistifikáltatik a világ — p. o. a marhatartás, hizlalás, sőt talán még a tenyésztés szerinte egészen gyakorlati kérdések ventilációja alkalmával — és tétetik próbára végre a persze *mindig türelmes* jegyzőkönyvek és jelentések papirosa.

Ime közlém e dolgot úgy a mint találtam, úgy a mint az Amerikában a fölmerült kérdések vitatása esetében mindig elem tárult; nyers, darabos, obligát nézeteinkkel ellentétes, sőt idegeinkre talán egyenest kellemetlenül ható lehet mindez, de jogosult-e az *adott kép reversje mellett*, erről gondolkodnunk azért, mivel az amerikai maximákat mindenben amerikai *eredmények is követik*, és épen Európa az, mely ezen

eredmények fátumszerű behatását egész gazdasági életére szünet nélkül hangoztatja! Ennyit «az egyéni tulajdonok» és az «iskolázás» mérlegbe vetett értékéről; kiemelem itten, hogy az amerikainál, amit a rendszeres iskola és tanítás kívánni valót hagy hátra (és megengedem, hogy az sok és sokféle), mindazt sajtáságosan fejlett *napi sajtója* nem csekély részben pótolja; igenis az ottani napi sajtóval oly elválhatlanul csatlakozott az amerikai jelleg és az ottani művelődés menete, hogy amint amerikai emberről van szó, ott egyszersmind az amerikai sajtó is értendő; mert egyik a másika nélkül úgyszólván megérthető sem volna. A napi sajtó ugyanis az Unióban a népművelődés sokkal hatalmasabb emeltyűjévé nőtte ki magát, mint nálunk, még pedig főleg azért, mivel az amerikai lapok nincsenek oly száraz, tudós reflexiókkal spékelt modorban tartva, mint a mieink, magas politikával is rendesen kevesebbet, de viszont a közönség és az egyes szakkörök érdekeivel annál többet foglalkoznak. A napi lapok száma valóban imponans is, a legújabb adatok szerint az Unió területén 9723 napi és időszakos nyomtatvány jelenik meg, és ezen számhoz még a gyéren népesített territoriumok is 165-tel járulnak; a fennebbi mennyiségből naponként 843, hetenként háromszor 58, egyszer 7570, havonként kétszer 166, egyszer 864, végre negyedévenként 14 bocsájtatik közzé. Fehér lakosságának arányához mérve Kalifornia legtöbb napi lappal, t. i. 305-tel bír; érdekes tény, hogy a fennebbiek közt vallásfelekezeti

lap 425, mond négyszáz huszonöt létezik, még a föld- és kerti művelésnek 140 időszakos folyóirat van szentelve, 44 pedig különösen az ifjuság érdekeit képviseli; a mértékletességi egyletek végre 38 lappal rendelkeznek. A német sajtó igen tekintélyes lábon áll, a mennyiben 447 lappal bír, a többiek csak apró töredékeket képeznek.

A lapok roppant elterjedtsége egy külön sajtóság, melyet az amerikai élet felmutat; vegyük például Kaliforniát, ennek népessége a legújabb (1880-ki) census szerint 863,000, ez megfelel a hesszeni nagyhercegségnek Németországban, Kaliforniában 305 nyomtatott folyóirat jelenik meg, mik közül a két legjelesebb naponként 35—40,000 példányban jelenik meg; két utána következőnek forgalma 20—25,000, és egy fél tucatáé 6—10,000 közt mozog stb. Kérdezzük már most, mennyi ujság jelenik meg összesen Heszzenben?

Ennyi sajtóvállalat között természetesen sok rostaalj és polyva is találkozik, egy lap, melyet egy vagy más alig megnyílt vasúti állomáson, egy puszta és sivatag kebelében alakult bányászati telepen indít meg valamely vállalkozó, sem tartalomra, sem stylusára nézve nem lehet igen válogatós; rendeltetését azonban, mely abból áll, hogy a nehezen dolgozó, magányokban elszórt telepések kezeibe egy kis szellemi táplálék szolgáltatassék, mégis teljesíti; mellette pedig a lokális érdekeknek is fölöttébb megfelel, mert a lokális élet minden szükségleteit, igényeit figyelem-

mel kíséri, és azoknak rovataiban mindig megfelelő helyt és szerepet enged. Különben az oceánon túl, habár esetleg csak futólagosan is (mint azt a foglalkozás és életpálya másképp meg sem engedi) sokkal többet olvasnak mint nálunk, azaz hasonlíthatlanul több ember kezei közt találunk lapot, és ezzel együtt érdeklődést is a szűkebb vagy tágabb körü társas és politikai kérdések iránt; az a filiszterszerű apathia, mely p. o. nálunk a «Kneipe» törzsvendégek körében órahosszan tartó léha báméskodásban nyilvánul a sörös pohár fölött, vagy az az önelégültség, sőt dicsekvés, melyek nálunk a nyilvános élet iránt való érdeklődést számtalan ember magától elutasítja: ilyesmi, mondom, Amerikában a legtávolabb eső területek legmagányosb zugában sem észlelhető; épen ezen jelenség mutatja az amerikai napi sajtó óriási elterjedtségének lélektani okát is, mert ezen elterjedés csak *az általános polgári egyenjogúság és egyenlőség szülte öntudat és önérzet, valamint minden hivatású osztályoknak egymás közötti szoros és semminemű politikai vagy közigazgatási marottok által nem zsidbasztott érintkezés útján* jöhetett létre. Mivel a művelt osztályok kasztszerű göggel a kevésbé műveltektől el nem zárkoznak, velük az egyenjogúság alapján érintkeznek, ez utóbbiak is formális műveltségük vagy tudásuk hézagait sok esetben mintegy játszva töltik ki; szellemi látkörük e mellett tágul, önérzetük, hazafiságuk, de mindenek fölött tudási vágyuk hatalmas lendületet nyer, a következés pedig az, hogy mindenki ujság után

nyul, habár csak azért is, hogy bizonyos tárgyhoz szólhasson, és a szónyegen levő közkérdések körül egészen tudatlannak ne tartsák. Mert ilyen témák fölött folyik a tanácskozás, ha egy csoport észak-amerikai akármi okból találkozik. Nálunk viszont legtöbb esetben holmi üres pletyka szokott századszor fölmelegíttetni, melyből az illetők egyikére sem háramlik a legcsekélyebb instruktio vagy szellemi gyarapodás. A legszembeötlőbb előny azonban, melyet a műveletlenebb osztályok a műveltekkel való érintkezésből vonnak, abban áll, hogy illedelmes, decorumteljes viseletre kényszeríttetnek, ezzel van ugyanis a dolog leghelyesebben kifejezve. Mert habár az európaira kellemetlenül hatnak is a tengerentúli társadalomban még a művelt osztályok között is dívó nyers, odavető, kevésbé udvarias szokások, megfordítva, ha az amerikai *és európai alsóbb osztályok között* vonunk párhuzamot, ez minden kétségen kívül az előbbieket előnyére fog kiütetni.

Sehol a föld kerekiségén nem lehet tenni nemzeti-ség és nemzetiség között jobban összehasonlítást, mint az Unióban, hol minden képzelhető nemzetek képviselői tarka változatban laknak egymás szomszédságában. Különösen áll ez Kaliforniára, ezen jelenkori Babilonra nézve, melynek fegyházában mintegy 22-féle nemzetbeli találkozik. És lehet mondani, hogy a választási urna előtt is majdnem ugyanannyi népfraktio jelenik meg. Böven volt alkalmam ezen fajkok egyéni habitusát szemmel kísérni és minden patrio-

tizmusom mellett is be kell vallanom, hogy a műveletlen német, nevezetesen annak földműves parasztosztálya, ügyetlen, darabos magaviselete által tűnik ki minden egyéb nemzet fölött azon ideig, míg az oczeánon túli élet surlódása által le nem közsörültek; és azt is megjegyezhetném, hogy ezen nem örvedetes tulajdonokban ismét a délnémet az északit felülmulja. Nem lehet üdvös ily igazságok előtt szemet hunyni; mivel pedig a tapasztalat mutatja, hogy a németek durvasága igen is jól lekösörülhető, ez oda mutat, hogy a fennebbi sajátságok csakis a hazájukban dívó, társadalmi állapotoknak tulajdoníthatók. Többi között talán sehol sem felötlőbb az amerikai és a bevándorlott német közötti különbség, mint az étkezésnél; igen élénken emlékezem még, a midőn legelőször ettem egy farmernél; szegény ember volt, született ír, ki csak nevét tudta aláírni és fölötte nehezen olvasott; tudva volt előttem ezen körülmény, és mint kelle tehát csodálkoznom, midőn első látogatásom alkalmával szobájába vezetett, az étkező asztal mellett helyet kínált, és ép oly modorban és szíves előzékenységgel játszta a háziúr szerepét mint valami magasb műveltségű német ember, midőn társaságot fogad.

És ezen első kellemes benyomás a későbbi tapasztalatok által épen nem egyensúlyoztatott; akárhol ültem is, igen változatos pályám folyamában asztalhoz, asztaltársaim magatartása mindenütt ugyanaz volt és ez alul még a vadon előpionnirjai sem tesz-

nek kivételt; sokáig éltem a művelődés egy ily leg-távolabbi előőrsén, hol a minden nagyobb forgalom-tól félreeső telep egyetlen fogadójában jött össze mindenki étkezni, kinek családjá nem volt; (ottan t. i. a kevés számú nő aki találkozik, nem adja magát arra, hogy idegen emberek számára főzzön, sőt még saját napszamosai számára sem); a Hotel hosszú asztala mellett foglaltunk tehát helyet, váltakozva mint valánk, gentlemanok és szegényesen öltözött munkások, finomabban öltözött nők és ismét szerény napszamosok feleségei, de a viseletben valami különbség nem volt észrevehető. Esetleg egy napszamos lehetett szomszédom, ki talán egy negyedóra előtt még a trágyahányó villát forgatta, és ime az asztalnál oly figyelmes volt irányomban, minők Németországban csak nőkkel szemben szoktunk lenni; ki nem fogyott az apró előzékenységekből, mire különösen az amerikai étkezési rend mellett elég alkalom nyílik; ott t. i. minden étel egyszerre tétetik asztalra. Bizonyára ilyen munkások érdemesek arra, hogy gentlemanok között foglaljanak helyet; és lehetlen ily tapasztalatok mellett sóhajtva nem gondolni saját, hason társadalmi fokozatú honfitársaimra, kik közt otthon ugy a déli, mint északi részeken gyakrabban éltem. A mi pedig Amerikában különösen jól hat, az abban áll, hogy ezen nyájasságban nyoma sincs ama émelygős és egészen fölösleges szatócs és kalmár udvariasságnak, mely nálunk mellözhetlen étletszabályként mintegy beiskoláztatik; az amerikai fellépése soha sem

csinált, erőtetett és természetellenes, hanem minden körülmények között mindenki részéről mindenki irányában önérzetes, de egyszersmind természetes nyajassággal van összekapcsolva, mely a főnhéjazást ép úgy kizárja, mint a netán megkísérthető szabadosságot: a családi genealogiában, a szentséges szent és csalhatlan gothai kalendárium által fölfedezett netáni hézag nem áll ellenében annak, hogy a legegyszerűbb amerikai magasán emelkedjék polgártársainak becsülésében; a genealogikus büszkeség, Európa ezen előszeretettel ápolt grimasszja ottan, Istennek hála, ismeretlen; minél szerényebb állásból és rangból vergődött valaki becsületes munkája vagy esze és tulajdonai által magasbra, annál fokozottabb embertársainak becsülése is, melyben részesíttetik.

Ezen társadalmi egyenjoguságban fekszik egész titka annak, miért szárnyalta túl a köztársaság Európát oly sok tekintetben. Való igaz, hogy a köztársaság sok kedvező körülménynek is örvend, melyek haladásában támogatják, mind a mellett a fennebbi tényezők nélkül ezen páratlan kifejlődés soha sem állhatott volna elő. És ugyanezen tényező kifolyásának tekinthető, mint már rá is mutaték az amerikai nép magas hazafisága is, minek az Unió már számos esetben megbecsülhetlen hasznát vette.

E nemzet, mely a legheterogénebb vegyületekből alakult és naponta a föld minden vidékéről fogad be polgárokat; melynek lakosságát a kaukazi faj, a néger, a rézszínű mint a sárga kínai, keresztény, izraelita és

pogány alkotja, e nemzet már súlyos, veszélyes válságokat élt át, mivel az osztálygyűlöletet nem ismeri, mivel a szabadság tekintetében minden polgára egyenjogú, társadalmi úton előítéletek által gátolva nincs, és végre a közös érdekek körül valamennyi közös solidaritással is sorakozik.

Hogy az előbbeni axiomához visszatérjek, ismétlem, hogy ránk németekre lényeges, sőt elkerülhetlen föladat, új, iparkodóbb, intelligensebb, kötelesség-érzettől áthatottabb dolgozó osztályt nevelni, még pedig úgy az ipar mint a gazdaság terén, ha nem akarjuk, hogy mind a két téren egészen túlszárnyaltassunk. A gazdaság terén különösen nemcsak a munkás, de egyidejűleg a paraszt birtokos osztály emeléséről is van szó. Mert kérdelem, mi volna a nagy versenyküzdelem tekintetében a nyereség, ha a reform csak a nagybirtokosra szorítkoznék? a kis paraszt birtokos előtt pedig, mely végre mégis a túlnyomó számot képezi, megállana? A német paraszt, sajnos, társadalmi tekintetben még csak Paria, de ne higgyük, hogy a helyzet lealázó voltát nem érezné; az amerikába átjött honfitársaimtól hallott enuntiátiók e fölött kétségbe nem hagytak; egy sem volt, ki büszkén föl nem említi vala, mikép oda túl csak «buta parasztnak» tekintetett, kivel csak szükség esetén és akkor is orrfintorítva álltak szóba; míg új hazájában minden oldalról becsüléssel találkoznak. Ő jelenleg «farmer», mi társadalmi tekintetben egészen más hangzattal bír, mint a «paraszt» elnevezés. És itt lehetlen,

hogy e jelenségeket egy ránk nézve Európában nagyon is aktuális kérdéshez, a socializmus kérdéséhez t. i. ne viszonyítsam; miért találtak, kérdem, összevissza szűrt ködös teoriáikkal a socialisták éppen Németországban oly sok követőre, és miért nem reusiroztak minden erőködésük daczára az Unióban? Ne mondja senki: «mivel az amerikai munkás jobb helyzettel bír, mint a német», mert éppen azon időben, midőn amott a socialisták toborzani és izgatni kezdének, az ipar roppant krizist állt ki, a munkások sorsa pedig ennél fogva sajnálatos volt; az ok tehát máshol keresendő. Nézetem szerint abban, hogy ott nem volt meg az ok amaz elkeseredett osztálygyűlölségre, mely éppen a munkások ezreit hajtja a socializmus karjai közé, és így nem is létezett indok a socializmus fantomjai után való hajhászatra; és valóban bebizonyított tény, hogy a socializmus ama csekély számú híveit, kiknek itt-ott sikerült némi zavargásokat előidézni, oly bevándorló munkások köréből toborzotta, kik még az ottani állapotokba bele nem éltek magukat; és azért ismételve úgy vélekedem, hogyha Németországban az egyes osztályok nem lennének egymástól oly mereven elválasztva, a munkás a műveltebb osztályokkal érintkezés által felvilágosodottabbá, intelligensebbé is válnék, és a socializmus sem oly terjedtséget, sem oly éles és aggályos nyilvánulást nem nyerne, hanem hirtelen tűzjátékként szétpattogna, ártatlanul, mint Amerikában.

A mondottak után azonban senki se gondolja,

hogy a munkás ottan fegyelemnek alávetve nem volna, sőt ellenkezőleg, a fegyelem sokkal szigorúbb mint nálunk, hol ugyan tömérdek rendelet és utasítás bocsájtatik szélnek, hol sok a pörölés és izgága ugy a gyárakban, mint falu helyen, de a hol mind a mellett szorosán véve, szörnyű ledérség uralkodik. Hogy csak a gazdaság terén maradjak, a farmer soha sem zsörtölődik annyit embereivel mint például a német gazda, ellenben önálló gondolkozásra buzdítja, és segíti őket — megmutogatja, hogyan kell szükségtelen kézfogásokat elkerülni, és hogyan végezhető a munka leggyorsabban. Mindezen utbaigazítást vagy parancsot röviden és határozott alakban adja; munkaközben a dohányzás szigorún meg van tiltva, valamint a munkának minden szükségtelen félbeszakítása is; ha a farmer észreveszi, hogy egy vagy más munkás parancsának nem engedelmeskedik, vagy kellő szorgalmat nem tanúsít, azon perczen kifizeti és szabadul tőle. Magas bért fizet, de megfelelő munkeredményt is követel, és ezen általánosan és kivétel nélkül alkalmazott szigor nem kevésbé járult a dolgozó osztály munkaképességének fokozásához. A mi körülményeink között előnyösebbnek tekintik a cselédet egész évre fogadni; és habár az időközbeni elbocsajtás nem is lehetlen, ez mind a mellett mégis nehézséggel jár — és ezért gyakran ott is mellőzik, hol alkalmazni üdvös volna; a cselédség egy évre biztosítva tudván kenyerét, gyakran hanyaggá válik — holott egész erejével látna a munkához, ha tudná,

hogy bármely nap, tekintet nélkül elbocsájtható, ha kenyéradójának nem tesz eleget; meg kellene tehát Európában is fontolni, valjon szigorúbb cselédrendnek sürgetése helyett, nem volna-e sikeres inkább az amerikai gazdát, azaz az ottan dívó eljárást követni; de felteszem, hogy ezen szigor mindig jóakarattal is legyen párosulva, mint Amerikában, hol a farmer a napi rend minden részét, tehát munkát úgy mint a pihenést és étkezést munkásával együtt tölti és még annak tisztességes magaviseletét is ellenőrzi.

Jól megfontolandó volna továbbá az Amerikában dívó munkaidőbeosztás is; e részben azon elv uralkodik, hogy a farmer egyenesen szabályul tekinti, munkásainak bizonyos szabott határidőn belőli foglalkoztatását. *Ezen idő alatt* minden rájuk bizottaknak, legyenek azok bármily természetűek, gyors, erélyes, és megfelelőleg figyelmes teljesítését követeli. *Ezen időn túl* azonban igényei nem terjednek. A munkaidő az Unió legnagyobb részében reggeli 6 órakor veszi kezdetét, és egy órai déli szünetelés mellett esti 7 óráig tart. Ekkor a munkás minden teendőtől fel lesz oldva, pihenhet vagy szellemi kiképeztetésének szentelheti idejét, mit az iparkodó munkás tenni soha el nem mulaszt. A német munkás viszont nyáron át alig ismer pihenést és nyugalomnak szánt estét, és ez talán szintén egyik oka annak, miért gravitál oly gyakran a városi letelepedés felé; kora hajnaltól késő szürkületig tartó munka meghaladja egy ember erejét, így tehát, különösen a németországi silány

étkezés mellett akarva nem akarva erőlahyulás áll elő, mely a munkást gyakori pihenésre kényszeríti.

Nem korlátozott munkaidő tehát, mellé rossz étkezés és még ráadásul szeszes ital is, ez gyarló calculatio, melynek eredménye csak szenvedőleges lehet.

Még néhány szót a belső háztartásról, a mennyiben az közvetlenül a nő feladatához tartozik. Holmi felületes uti vázlatokban minduntalan ama nézetbe botlunk, hogy az amerikai nő a leghanyagabb házi asszonya volna a világnak, hogy szereplése és napi foglalkozása túlnyomólag, de sőt majdnem teljesen a heverésnek és öltözködésnek volna szentelve. Összes tapasztalataim azonban abban culminálnak, hogy az ottani nőt ekként jellemezni nem szabad; annyi tény, hogy a nő az Unióban oly okokból, melyeket nem szükséges épen nagy nehezen és messziről összekezesni számos munkától és foglalkozástól, melyet az európai fogalom, hagyományosan és szükségképen a háziasszonyi teendők keretébe igtat, föl van mentve; annyit tehát, és oly nehezeten az amerikai nő nem dolgozik, mint a mienk; soha sem dolgozik mindenekelőtt a mezőn, legfőlebb itt-ott, a ház mellett levő zöldséges kertben, sőt a háziállatok körül is legfeljebb az aprómarhát látja el, minden nehéz munkát pedig mások által végeztet; a fát, szenet, vizet mindig a férfiak állítják a konyhába; a férfiak végzik a fejest is, de mindennek daczára még elég tenni való marad hátra az asszony részére is; ő végzi

a kenyérsütést és természetesen a főzést is, mi az ottani étkezés sajátja mellett komplikáltabb feladat, mint nálunk, ehhez járul a többi házi feladat, amik Amerikában azért adnak sokkal több dolgot, mivel ott az afféle európai szabású bőséges cselédtartás nem létezik, és így minden végzendő, csakis magát a házi asszonyt és felnőttbb leányait terheli.

E mellett pedig a rend, mely a házban uralkodik, valóban mintaszerű, különösen jól hat pedig az európaira nézve amaz általános csend, és e mellett a szembetünő serénység, melylyel a házi munka lefolyik. Megjegyzem még, hogy a vas takaréktűzhelyek, a gyakorlatiasság és helykimélés non plus ultráit képezik, és ezen körülmény magában véve is rendkívül egyszerűsíti a házinő teendőinek sokféleségét. De sőt csakis a tűzhelyek ily tökéletessége mellett oldható meg a külső munkák által igényelt pontosság és szigor, mely követeli, hogy az étel órára és perczre készen várja a munkából hazajövőket.

Azon állítás tehát, hogy az amerikai nő nem dolgozik oly nehezen mint a nő nálunk, úgy értelmezendő, hogy igen is sok durva és nehéz munkától, mely itten a nő szokásos osztályrésze, fel van mentve, de a tűzhely négy oszlopán belül mind a mellett is elég ami rája vár, és ami a kiszabott pontosság mellett még tenni és intézni valója fennmarad.

Egy alkalommal Kaliforniában egy szőlőtulajdonosnál valék munkásnak szegődve, ki maga német volt, de a felesége kaliforniai. A család hat tagból állt,

munkások 13-man voltunk, melléje majdnem naponkint bekopogtatott egy vagy más idegen, vagy farmer kolléga; rendesen tehát 20-an ültünk asztalhoz, jobban mondva a két asztalhoz, mert a család itt is elkülönítve étkezett munkás személyzetétől. Az egész konyhabeli teendőket pedig, valamint minden újabb házi munkát — jegyezzük meg, hogy 4 iskolakötelezett gyermek is volt a családban — egyedül az asszony maga végezte, és csakis a fa, szén, víz állíttatott szokásszerűleg a férfiak által kezéhez és kivételesen a kenyér házon kívül süttetett. Igaz ugyan, hogy a fenebbi 13 munkás csak a szüreti idény alatt étkezett a háznál, de ezen idény 3 hónapig tartott. Mennyi teendő nyomta tehát itt a háziasszony vállát! ilyesmi azonban még ott is kivételes eset, és csak kitünő személyes tulajdonok mellett sikerülhetett; de ehhez arányban álló követelésekre minden farmer nőnek el kell készülnie.

Mindezen szokásokat és berendezéseket természetesen a szükség hozta létre; a munkáskéz gyér volta, annak magas értéke kényszeríték a farmert azon felfogáshoz és életszokásokhoz, melyeket jelenleg oly bámulatosan megfélelőknek találunk; a gyarmatosítás lefolyása és körülményei között a bevándorlók szükségkép kénytelenek voltak gyakorlati életmódot követni, az utósarjadék pedig nemzetségről nemzetségre már anyatejével szívta annak elveit magába; persze hozzá kell tenni, hogy az angol, német és skandináv elem a gyarmatosítást másképp is fogta fel, mint p. o.

a francia, midőn hol Canadában, hol déli Carolinában, hol Louisianában kísértette meg a mult századokban és a jelen század elején a «Civilizatiót»; ez ugyanis aranyozott carosst hozott mindjárt első hevenyében az átjött kormányzóval Európából, továbbá udvarmestert meg fodrászt, és talán színészt is, a gyóntató atya, a páróka és főceremoniarius természetesen szintén nem hiányozhatott; és így jöttek aztán vigan, legjobb reménnyel telve, a dél-carolinai, floridai, louisianai és texasi lagunák, mocsarak vagy prairiek közé, egy új dicső Franciaországot alapítandók; természetesen csakis hogy előbb-utóbb a hideg angol szász faj vegye át tőlük a csödbe került államalakítás romjait, hol pénzen, hol tractatusok, egyességek és békekötések útján. — Ugyanezen eset ismételte magát a büszke spanyol fajnál is, mely az Unio egész déli részének századokon át birtokában volt, a nélkül, hogy a hagyományos spanyol koloniális politika, és a vallási propaganda mellett, mely magától érthetőleg Amerikában is alkalmazást nyert, és át lett ültetve, a nélkül, hogy Új-Mexico, Arizona és California végtelein, itt-ott, oázként elszórt egy-egy missiónál egyebet felmutatni képes lett volna.

Mindez később újból néhány hitvány millióért, foglalás, békekötés és tractatusok után, az Unio birtokába ment át, és ime az ezen szerzeményekből képezett államok csak egyike is a *mostani* Californiává nőtte ki magát.

Tehát az Unió fejlődésénél, az *etnografiai* elemről

megfeledeznünk nem szabad; ezen elem, szorosabban véve az angol és germán egyéniség az, mely a legnagyobb mértékű állami kérdésektől le a háztartási apró mozzanatokig, érezteti befolyását, és nem kell Spanyol- vagy Franciaországnak legislegújabb, napjainkig hasztalan és eredménytelenül megkísértett colonisatióira ujjal mutatnom, hogy bizonyíttassék, miszerint a román faj *e téren* oly kérdések megoldásához, minő egy kontinens polgárosítása, soha sikerrel nem foghat, és hogy ily feladatok megoldásához az éjszaki népelem határozott felsőbbiséggel bír.

Tehát a szükségesség maga nem elegendő az amerikai életműködés gyakorlatiasságának magyarázatára; a szükségesség ugyan meg lett volna adva a francziákra nézve is, midőn a Mississippi és Florida posványába telepedének, de nem volt megadva az etnograficus elem, a feladattal leszámoló higgadt edzettség, szívósság, és végre és főleg a demokratikus egyformaság érzete és kivánalma, a mi nélkül a nehéz munkával járó gyarmatosítás sikeres végrehajtása egyáltalán nem is képzelhető.

Ha pedig jelenleg a mintegy saját fészünkéből kikerült saját germán vérünkkel impregnált amerikai mozgékonyság, hogy ránk nézve aggasztó, vagy félelmes kezd lenni: azt hiszem egyike a legfontosb kérdéseknek az, hogyan lennénk képesek mi is kevesebb munkaerő mellett ugyanoly eredményeket állítani elő?

Erre nézve (természetesen csakis a dolgok kisebb mérveinél maradván) utalok azon útmutatásokra, me-

lyeket egy vagy más téren tartott előadásaim tartalmaznak, természetes lévén, hogy ilyesmi általános sémába nem foglalható, hanem kiki körülményei szerint választandó egy vagy más tért, melyen az amerikai eljárást helyes megítélés mellett életbe léptetni remélheti; én ugyan tapasztalatból mondhatom, hogy e tekintetben alig várt eredményeket érhetünk el, feltéve, hogy a feladatnak szellemi erőnk egész összegét szenteljük.

Mielőtt e tárgytól búcsút vennék, óvásomat kell aziránt kifejeznem, mintha az Unió népére nézve dicsérőleg felhozottak mellett is, annak feltétlen csodálói közé kívánnám magam soroztatni. Ezen népben (népfajnak szoros értelemben nem mondható) az ellentétes tulajdonok nagyobb mérvben találkoznak, mint sok másnál, örökös idő- és erő-megtakarítás, örökös gyakorlatiasság utáni hajhászatuk közepette, sokszor álmélkodásra méltó a naiv, kisdedszerű nehézség azon foka, melylyel körükben más tekintetben találkozunk; sőt mely miatt gyakorlati érzékük felett is kételkedhetnénk, midőn látjuk, mily gyakran rohannak neki hanyat homlok meggondolatlan vállalatoknak, melyek a vagyoni bukás bélyegét már eleitől fogva magukon viselik; — vagy ki vélné az amerikaiit ama eminens tevékenységü, sőt lázas nyugtalan egyénnek, ha ama lanyhaságot és hanyagságot látja, melynek az magát időnként átengedi!?

Ez mind elmém előtt állt, de másrészt feladatomat abban láttam, hogy éppen amaz oldalait jelöljem

meg az amerikai életnek, melyekben az európai anyországot kétségenkívül felülmulja, és melyek utánzásra is alkalmasoknak s méltóknak tekinthetők; részben is csak mintegy egyes alapköveire mutathaték azon tényezőknek, melyek az amerikai termelési verseny egyetemét képezik, t. i. főleg az individuumra és a kisebb szabásu jelenségekre.

A thézist pedig egészben véve arra reassumálándónak vélem, hogy a német népnek eddigelé legkisebb oka sincsen kislelküségre, vagy aggályra saját gazdaságának jövője felett, és hogy csakis erélyes akaratra volna szükségünk, hogy vetélytársunk kezéből a pálmát itthon saját hazánk területén kiragadjuk.

Viszonyok a város és falu között.

A németországi közélet egyik jellemző ismérvét kétségen kívül ama folyton növekedő centralizatio képezi, mely egyrészt a nagy városok szakadatlan nagyobbodásában is nyilatkozik, és egyre több meg több életüteret egyesít magában. A gazdaságra nézve, ezen haladó centralizatio sok tekintetben csak hátrányos, mivel a munkást a falusi életkörtől csábítja el és a városokba való településre indítja. Valjon üdvös és szükséges-e ezen centralizatio egészben véve, és igazoltatik-e amaz előnyök által, melyeket a hatósági, művelődési és humanisticus intézményeknek ilyen városi gyúpontokban egyesítése kétségen kívül tartalmaz, e helyt maradjon discussion kívül; de tagadni nem lehet, hogy a város és falu között mindinkább kifejeződő ellentét oly baj, mely ellen egyenest a földművelés érdekében is fellépni kellene.

Az Egyesült-Államok kebelében, e tekintetben kedvező tendentia jut érvényre, mely a városi és falusi forgalom és *keresetmódok* élénkebb, *szorosb kapcsolata által* volna kifejezhető; ezen associatio csak előnyös lehet a társadalomra, mert a kölcsönös előítéleteket, egyoldalúságot, a különböző alkalmaknál, és helytelenül nyilat-

kozó despectust kiküszöbölni segíti. De mind ennek első sorban a páratlan mérvben kifejtett közlekedés, és az annak útjain előállt forgalmi élénkség a leghathatósb tényezője; és hol ezen tényező *a gazdasági és kereskedelmi életkör szorosb associatioját*, (mert ezzel adok fennebbi reflexiómnak konkrét körülírást) már előidézte, ott nemcsak a vidék felvirágzása is kézzel foghatólag nyilatkozik, de egyszersmind a városok csáberejét is mindinkább apasztja; tovább haladva pedig, a falusi ember azt, mit szellemi élvezetére nézve óhajtandónak tart, saját tűzhelyéhez közel iparkodik létrehozni, és aztán a városok phantomjai által többé nem nyugtalanítottatik. Az új angol államok községeinek nagy része például már nyilvános könyvtárakkal bir, Massachusettsben számosb szövetkezetek is léteznek, és minden ilyes intézkedések eredménye az, *hogy ottan a falusi lakosság nem hogy csökkenne, de szaporodik*, mivel Európa nem tudom melyik állama dicsekedhetik.

A tendenciák, melyekről szólni akarok, mint mondom, leginkább a falusi és a városi ipar szorosb szövetkezetében nyilvánulnak; évről-évre nagyobb azon iparosok száma, kik belátják, hogy telepeiknek nem kell szükségkép városban feküdni, hol a tulajdonostól már a magas földérték vagy boltbér czímén roppant befektetések igényeltetnek; ezen józan nézet nyomán aztán oly telepek támadnak, melyek mintegy vegyesen gazdasági és iparjelleggel birnak, vagyis jobban fejezve ki a dolgot egyesült falusi és városi szövetkezeteknek tekinthetők. A falusi lakos a megművelést

és aratást végzi, a melléje települt vagy a szövetkezett városi kereskedő pedig a termény további kikészítését vagy eladását.

Az ilyes kombinációk előnyei szembeötlők; a falusi terménynek jobb ára lesz, mivel közvetlen közelben mindig biztos kelendőségre számíthat, a gyártmány pedig, amaz olcsóbb életfeltételek közepette, melyeket csakis a faluhely nyújthat, csekélyebb behurázás és kiadások mellett állítható elő, végre a gazdaságnál igénybe nem vett erő az ipartelepen könnyen talál alkalmazást.

Nekem az ily szövetkezetekről konkrét ismeretem is volt, és azért, hogy a fenebbi netán nem eléggé világosan kifejezettekét világosabban illusztráljam, néhány példát idézendek.

Közép-Kaliforniában ismertem például egy 10,000 holdas farmot, melyen csakis olajnövény, kender, más termeltetett. Egy gazda és egy kereskedő szövetkezve megvásárlák e farmot, és azon, a szükséges épületeken kívül, még egy gőz-olajmalmot és egy raktárt is állítottak. A gazda kizárólag csak a földművelésnek szentelte magát, a termelt veteményt átadta kereskedő társának, ki azt a gyárban földolgozván, olaját St. Franciskóba küldé; a két vállalkozó között, kinek szerepe ilykép szorosán el volt választva, a legjobb egyetértés uralkodott, és a farm maga is igen jó hasznot hajtott.

Egy másik farmon kizárólag dohányt termesztettek, és azt helyben szivarrá dolgozták föl; ott a

termelő és a dohánygyáros hasonló módon működtek egybe, és habár a szivarkészítés nagyban nem ment, mert kevés idegen levél vásároltatott, az üzlet mind a mellett mindkét tulajdonosnak kényelmes existenciát biz'osított. Legyen végre még egy 300 holdas gyümölcsfarm megemlítve, mely három tulajdonosé volt; többnyire körte és almafajok, továbbá málna és eper termeltetett, ezenkívül még némelyes dinnye és spárga is; a tulajdonosok egyike volt a kertész, kinek feladatát azonban a fáknak és bokroknak csakis mechanikai gondviselése képezte, a másik viszont volt a szorosán vett szakszerű gyümölcsenyésztő, ki a fajok osztályzását és rendezését végzé; miután csakis a legjelesb minőségű gyümölcs küldetett útnak, a silánya helyben dolgoztatott fel. Ott ült aztán a raktárban egy csapat leány, kik a gyümölcsöt gépen hámozták, és a szárítást részint napon, részint fűtött helyiségben eszközölték; más teremben ismét a zúzó és sajtoló gép dolgozott, miután a héj, a magburok és a silányabb gyümölcs kivétel nélkül borrá és eczetté dolgoztatott fel; máshelyt a málna és eperneműek üvegedényekbe rakattak be; közvetlenül a szomszéd helyiségben ismét egy kis destilléria létezett, hol málnából, és eshetőleg pótlékként beszerzett öszi-baraczkból liqueurt készítettek. Ha a friss gyümölcs árulása egy vagy máskor ki nem fizette magát, azt syropnak, marmeladnak, úgynevezett almavajnak dolgozták fel, és a csinosan elkészült és ettiquettirozott árúczikk aztán kivétel nélkül St. Franciskóba indult,

hol azt *a részesekek harmadika*, t. i. a kereskedő vette át. Annak boltjába jő a gyümölcsfarm valamennyi terménye eladás végett, a mivel a két associé ép oly keveset gondol, mint megfordítva a kereskedő, a farm munkáival. Mindenik külön hatáskörrel bír, melyet egész erélylyel köteles betölteni, és az ilyen szövetkezést otllétem alkalmával, egyik résznek sem volt oka megbánni, sőt üzlete mellett mind a három, kertész úgy mint a gyümölcsész és kereskedő egyre gyarapodott.

Több borfarmot is ismertem, mely ismét vinczellér és kereskedő által kezeltetett, és pedig szintén legjobb sikerrel. A kereskedő felváltva hosszabb-rövidebb ideig tartózkodott St. Franciskóban, a mint azt a vállalat megkívánta; és a borok eladását vezette. — Az új angol államokban ilyes *közösen alapított, de megosztva kezelt* vállalatok elve szerint sajt- és tejfarmokat és sajtgyárakat lehet találni, sőt egy esetben még virágfarmra is bukkantam, melyen 80 holdnyi terület volt, illatszer-gyártás céljából, virágtenyésztésnek szentelve; itt tehát a kertész társvállalkozója illatgyáros volt. Gyakori dolog továbbá, hogy kereskedő és farmer egyesül konservék készítésére is, melyekhez saját birtokuk terményeit használják fel. A kertész a kelendőségnek örvendő czikkekre: közönséges és édes burgonya (Patate), borsóra és egyéb ilyféle veteményekre, köteles fordítani figyelmét; a kereskedő viszont a kikészítést és eladást eszközli. A polgárháború idején többek közt figyelmessé lett a közönség, hogy

a savanyu káposzta kitünő, sőt anti-scorbuticus saját-sága mellett egyenest megbecsülhetlen étkezési pót-lékot szolgáltat, és jól kezelve igen sokáig el is áll, és nem is nehezen szállítható. Ennek következtében a seregek részére nagy szállítmányok rendeltettek meg, melyek pontos és sürgős beszolgáltatására, fen-nebbi modorban alakult számos társas szerződés ke-ltezett gazdák és kereskedők között.

Ezen néhány példa szolgáljon bizonyítékául an-nak, hogy ott a szövetkezés oly feladatok és foglal-kozások körül is alkalmazásba jő, minőknél nálunk nincsen szokásban. Az ilyen konkrét czélokra szorít-kozó vállalkozás természetesen legkönnyebb leend mindenkor sűrűn népesített és számos közlekedési vonal által metszett vidékeken, mert csakis ezek ver-senyképessége lehet magától értetőleg biztosítva, más, gyér népességű és részben magasb munkabérek mel-lett dolgozó vidékek felett, melyekben a szövetkezésekre még kevesb inger létezik, mert azoktól kevesb siker is várható. Európában úgy hiszem számos helyen lé-teznének már az e tekintetben szükséges előzmények, és kérdés, valjon a vidékenként igenis sokfélelvel fog-lalkozó gazda, nem helyesen ruházhatná-e vállalkozá-sainak egyik-másik ágát egy abban jártasabb külön szövetséges társra, hogy magát lehetőleg csakis a földművelésnek és az azzal közvetlenül kapcsolatos állattenyésztésnek szentelhesse. Helyenként nálunk szeszégetés, serfőzés, keményítő-gyártás van a gaz-daságokhoz csatolva; de mily gyakran látjuk egy-

szersmind, hogy ezen iparvállalatok merő empyria útján, korlátolt subalternusok által, és a tudomány teljes mellőzésével üzetnek! és az ily viszonyok mellett másként nem is képzelhető, mert a gazda végtére universalis elméleti és gyakorlati képzettséggel nem bírhat! Ezen körülmény, de mellette a szükséges kereskedelmi rutin nemléte idézi elé aztán ama gyakran hallott panaszokat, hogy ez vagy amaz kapcsolt iparüzlet a gazdaságnak csakis veszteségére szolgál, sőt néha egyenest bukáshoz vezet. Ismétlem, hogy a gazda saját feladataival jobban el van foglalva, hogy sem a kapcsolatos iparágak ellenőrzésére kellő időt szentelhessen, vagy mi még fontosb, az ilyes iparágak technikai és vegyészeti tényezői körül oly mérvben szerezhessen magának jártasságot, mint az szükséges volna, hogy a vállalat merő dilettantizmusnál több legyen. Az ily dolgoknak tehát a fenebb jelzett társas viszony felel meg legjobban. Ha azt egy gazdaságban létesítve képzeljük azonnal szembeötlő, hogy a farm minden terménye vagy tenyésztési czikke csak legjobb minőségben, vagy pedig fokozottabb kikészítés, és így magasb értéket is képviselő alakban adatik tovább; minélfogva ismétlem, valóban megérdemlené figyelmünket, valjon nem lehetne-e egy vagy más vidéken, egy vagy más tárgyra, vagy termelési keretre nézve, hagyományos aversiónktól bucsút véve, ilyes szövetkezési rendszert megkísértenünk? azaz, ha az amerikai verseny feletti panaszörökkéajkunkon ül, megpróbálkozni annak ilyféle gyakorlati institutióival is.

Ez idő szerint természetesen nagy reményeket ilyes kezdeményezéshez még nem köthetünk, mert a gazda közönség és a kereskedő között még jelenben tátongó mélység, sajnos, még igen nagy és valószínű, hogy a nagyobb felelősség e tekintetben az utóbbit terheli. A kereskedő, a földművelés jelentőségétől még kellőleg áthatva nincs, és még nem is elég meszszelátó, hogy avval szorosb, közvetlen viszonyba lépni iparkodnék.

Ez különösen német hazánkra nézve sajnálandó, mert ott, mint említém, már nagyjából léteznek azon feltételek, melyek szükségesek az ilyes társas associatio kezdeményezésére; megvan t. i. a sűrű népesség, a sűrű közlekedési hálózat és a tömeges gyártelepek által biztosított fogyasztás és értékesítés.

Másként áll bizonyára ezen szereposztás bölcselete az ellentétes jelleggel bíró országokra nézve; másként hol a földbirtok még nagy tagozattal bír, és nagyszerű allodiumokban kezeltetik, hol az messzire esve a forgalmi gyúpontoktól, esetleg primitív közlekedés közepette, vagy mi több, természeti akadályok, folyamok, árterek által környezve, úgyszólván csak az év némely szakáiban közelíthető meg, és ily pangó környezet közepette éli napjait. Ott, és ily helyeken a szövetkezést a kereskedő bizony nehezen vagy épen nem vállalná el, és a gazda is jól teszi, ha saját szorosabb szerepével megelégedve, egyszerűen a közvetítő kereskedés irányában iparkodik oly kedvező posi-

tiót foglalni el, és biztosítani, mint azt a forgalmi viszonyok esctről esetre lehetőségessé teszik. Ott, és ilyes helyeken, és ide számíthatni talán egész keleti róna Európát, az első etapot a gazdaság terén, megfordítva a szigorún végrehajtott szereposztás képezi, mely az amúgy is nagy feladatokkal és nagy küzdelmekkel párosult gazdasági üzletet lehetőleg menten tartja minden bilateralis kötelezettségektől; és ily esetekben és ily körülmények közt aztán az ilyes nagy allodiumok, mint az tetteleg történt is, ugyanannyi gyúpontjaivá válnak a rationalis gazdasági rendszernek, a gazdasági gépek nagyban és kicsinyben alkalmazásának, a helyes berendezésnek és a példaszerű disciplinának, a mit ilyen országokban a gazdaság az előhaladás terén felmutat, mindaz túlnyomólag a nagybirtokok kezelésmódjának tulajdonítható, és így a nemzetre nézve megbecsülhetlen hasznót is eredményez; mert hiszen a beruházásokra kevésbé képes középirtokosok osztálya mindezen a nagy birtokok által sok pénzbeli áldozat árán és nem csekély intelligencia latba vetésével kieszközölt eredményekben, úgyszólván ingyen osztozik, és a kisebb osztály ezen tapasztalatok és eredmények apropiatiójában nem is késett vala. — Ez tehát a nagybirtokok áldásos visszahatása, melyet azoktól a doctrina eldisputálni hasztalanul erőlködik, hanem hozzá kell tennem, ama nagybirtokokoké, melyek birtokosait kellő horizon, kellő szellem és kellő előszeretet tölt el ama feladatok iránt, melyeknek megoldását a sors (mintegy cserében ama

szerencseért, hogy a holdak számos ezreit adta kezeikbe), tőlük követeli.

Ismét Amerikához térve, behatóan hangsúlyozom még egyszer, hogy az Unio talaja a kezdetben körvonalozott alluvialis völgyvidékeken és a Prairie talajon kívül (ez utóbbinak is már csak ott, és addig még némileg kielégítő esőben van része) túlnyomólag sovány, nagy részben pedig még a művelhető rayonban is köves, kopár és laza; újból érintem továbbá, hogy a távol nyugat 50—60 ezer geografiai □mértföldben felvehető területe, klimára nézve tökéletesen aszályos, talajra és fizikai alkatra nézve pedig túlnyomólag homok, törmelék és szikla, alkali és sziksó, hol a salétromkivirágzás száz meg száz négyszegmértföldrőken át a felszint hóréteggént fedi, a tökéletes vízhiány pedig a vegetatio fejlődését nem engedi. Ezen vidékek folyamai, hosszúságra nézve hatalmasak ugyan, de hajózás tekintetében számba alig vehetők, miután vztartalmuk a téli évszak végével csak hamar apadni kezd, az izzó nyár befolyása alatt pedig teljes jelentéktelenné válik, végtére amaz egyenes Zaháraszerü területeken, melyeket Arizona, Newada, Uttach, Új-Mexiko, Colorado és Texas egy része is tartalmaz, a földművelés csakis igen keskeny szalagokban a völgyemenetek hosszában, és mesterséges öntözés útján foglalhat helyet; az öntözés kivihetősége ismét a klimatikus szélsőségek által előidézett túlpárolgás miatt válik kétségessé. Mindezek, és számos részletezés, melyet még felhozhatnék, de e helyütt

mellőzők, (mert hiszen az Unio fizikai viszonyainak ecsetelésében mélyebben bocsátkozni, czéломtól félrevezetne), csak oda sarkallanak, hogy a mennyiben az Észak-Amerikát illető sok felületes, *többsnyire épen a természet megfigyelése* körül hanyag vagy kellő érzékkel nem bíró touristák, és közzétett műveik az amerikai talajt a maga totalitásában mint valami Eldoradót szokták feltüntetni; ezen képzelgéseknek magunkat rabjává ne ejtsük, és lebegjen mindig elménk előtt, hogy a «termékeny talaj» az Unio aránylag csak kisebb részére vonatkozhatik, és ha tehát az ottani haladásról van szó, termelés tekintetében *szokjunk hozzá e téren többet, de legrosszabb esetben is ugyanannyit tulajdonítani az amerikai egyéniségének, kitartásának, vállalkozásának, edzett, törhetlen bizalmának, a munkája után nyerendő eredményhez, mint mennyit a természet egészben réve magától hoz létre.*

A mi például különösen magát Californiát illeti, jusson eszünkbe, *hogy ott is a mesterséges öntözés nélkül való földművelés* vagy kertészet az államnak csak aránylag csekély töredékén folytatható, hogy tehát minden ilyes művelet, a mint a hegylábakat elhagyja, csakis a folyam vagy patakok mentéhez van lánczolva, vagy pedig az öntözhetés keretéhez, melyen túl azonnal a kopár, az állam déli és délkeleti részeiben pedig a sivár pusztaság veszi kezdetét; továbbá néhány kedvezőbb helyezett kerületeket kivéve, Californiának klimája rendkívüli egyformasága mellett ugyanannyiban kedvező a gazdasági üzletre, mert minden

idénynek változatlanságára a gazda *majl csaknem apodiktikai bizonyossággal számíthat*, de másrészt az égalj nagyon könnyen átmegy mindent tönkretevő aszályosságba is, mely alatt Californiának magának is elég szenvedni valója van.

Épen így, csak hogy még fokozottabb mérvben áll ez Uttach, Colorado, Newada, Arizona, Új-Mexiko államokra és territoriumokra nézve is, hol a föld- és kerti művelés, mint már érintve volt, már csak parányi oázokra szorul.

Igaz, hogy e rengeteg kopárságok, hol azok még a *fütermő puszták jellegével bírnak*, azaz nem mennek át a merőben sivatagszerű minőségbe, a szarvasmarha, juh és lótenyésztésre nézve *kimeríthetlen kútforrásokat nyújtanak*, de mindig kötve a víz feltételéhez, még így is kitéve a gyakran közbenjövő iszonyatos aszálygyászos pusztításának, melyet újabban a nagy marhatenyésztő szövetkezetek számos artézi kút fúrása által iparkodtak apasztani.

Az amerikai gazdaság tehát egészben véve, bármely vidék és rayon termelési jellegét is vegyük szemügyre, itt roppant nehéz munkát feltételez, és igen nagy kockázattal jár. — Az atlanti parti államokban a talaj igen háladatlan, sekély, köves, részben kimerült; a nagy alluvialis medenczében és az éjszaki államok erdős és korhanydús talajain Ohióban, Illinoisban, Yowaban, Indianában, Mihiganban az uralgó aszály, késői fagyok, túlnedves talaj, a vízárrakkal való küzdelem, végre évről évre érezhetőbb sáska-

pusztítás, és az erdőégések csapásai, (az utolsó michigani erdőégés 13 grófság telepeit teljesen megsemmisítette, és a marhák ezreit, sőt számos embert is hamvasztott el, és újabbi más ezreket tett birtoktalanná), lehütik amaz extravagáns fogalmakat, melyekkel a felületes szemlélők képzeletünket és elménket megtöltik.

A dolog zárkövetkeztetése tehát csakis az lehet, hogy a kenyeret mindenütt nehezen adják, a ráfordítandó fizikai erőt, nélkülözést és hosszú kitartást véve pedig zsinórmértékül, a még csak elfoglalandó műveletlen talajon a legnehezebben.

A telepes jól tudja, hogy a mi becsületes iparkodása, kitartó munkássága, szivóssága után áldás jövend, azt magának élvezhetni vajmi ritkán van megengedve; kiki csak családjá, utódjai, gyermekei jóvoltáért dolgozik, és küzd az első évek mondhatlan nehéz munkájával, minden kigondolható kényelemtől megfosztott életmódban, primitív és egyhangu táplálkozás közt.

A jövő azonban kecségtelve int, és a települő jól tudja, hogy oly tényezők, mint az öserejü újon törött föld, és az ezerféle korláttól nem bénított, józan, fáradhatatlan tevékenység és fejlődés e jövőt csalhatlanul meghozzák.

Ezen nehéz iskola Amerikában úgyszólván mindenkinék osztályrészét képezi. Ezen ment át a most már művelt birtokosok, kereskedők, vállalkozók és farmerek osztálya túlnyomó részben, és ezek fiai most is, midőn apai vagyon már volna; mert az amerikai

társadalom elveitől áthatva, inkább kezdik ez iskolát, hogy saját lábukon álljanak, mintsem hogy eszükbe jutna netán, az apai vagyomból illető részüket reklamálni, addig, míg ép izmokkal és nyílt elmével bírnak.

Így találkozám nem egy, de igen számos esetben távol a nyugaton vagy a közbenső államok farmjain előkelő, rangra, tekintélyre és vagyonra nézve ismert egyéniségek fiaival *a munkások között*; együtt szántánk, veténk, vágunk fát, irtottunk vagy rakodtunk szekerekre, a nélkül, hogy valaha is dicsekvés vagy csak egy affektált vonatkozás, vagy balga élez hallatszott volna ajkaikról; úgy kaptuk és vettük heti vagy napi bérünket markunkba, mint minden más munkás kollegánk, lett légyen az skót vagy ir, német vagy más nemzetbeli; épen olyan emberséges bánásmódban, megszólításban és czímzésben részesültünk, és épen úgyis dolgoztunk velük együtt mint bármely más fogadóban vagy országúton vagy a st. franciskói közvetítő irodában szerződött munkás.

Ilyesmit persze Európa nem volna képes felmutatni, de természetes is, Európa ezredéves történeten épült társadalma párhuzamba nem is állítható Amerikával, mely művelődését mintegy egészen új, sajátágos alapokon volt kénytelen felépíteni és ily «tabularázán» könnyen is teheté.

Sovány és kövér talajról, munka-energia és a munka demokratiájáról levén fenebb szó, leghelyesb, hogy ama kábaságot is ép e helyen vegyem szemügyre, melylyel a mi jó Európánkban, midőn az

Egyesült-Államokról van szó, és ha már egyéb argumentum kifogy, doctrinárjeink utolsó vigaszul a füleinket teli trombitálják.

Szükségesnek tartom ezt különösen álláspontom helyes megítélése érdekében, nehogy, midőn a szellemi és egyéni tényezőkre oly gyakran és oly nyomatékkal utalok, mint az amerikai versenyképesség tényezőire, rövidlátónak és mesterkéltnak egyoldalúnak tartsanak, akár a főnebbi utalás miatt, akár azért, mert a természeti előnyöket mintegy mellőzném, és azok latba vetését felületes tanulmányaim nyomán, vagy mi több, talán czélzatosan hagynám kívül a számításon.

Azt mondják tehát akadémikusaink «majd-majd az az Unio a lakosság rendkívüli arányokban növekedik, a rablógazdaság kérlelhetlenül üzetik, eljő az idő, a midőn majd Amerika földje és talaja is felmond, kimerül, akkor majd fellélegzünk eme nyomás alul, melynek jelenleg az amerikai verseny következtében alávetve vagyunk.»

Így persze csak azok beszélhetnek, kiknek először is fogalmuk sincs azon dimenziókról, melyekkel területi tekintetben dolgunk van, ha az Egyesült-Államok csak azon részéről szólanánk is, mely minden pusztaságot és sivatagot leszámítva, még klimájánál, fekvésénél, geográfiai és forgalmi helyzeténél fogva mint *produktív* kiterjedés számba veendőül felmarad.

Csak kevés számtétellel szolgálандok, de azok súlyát a tisztelt olvasó komoly megfontolásába ajánlom.

Az Egyesült-Államok egész területe a nagy tavak

vízszinének leszámításával, továbbá a poláris Alaska kihagyásával, mely utóbbi földművelés terén szóba se jöhet, a leghitelesebb hivatalos adatok után (U. S. Landoffice Report for 1880) angol □mértföldekről geográfiai □mértföldekre átszámítva 141,245₃ ilyen mértföldet tesz.

A feladat most ezen összetes komplexusból azon területeket állapítani meg, (természetesen csak nagy irányadó csoportokban), melyek a földművelési termelés zónáját képezik vagy képezhetik, és viszont azokat kivonni, melyek ezen szempont alá vagy épen nem, vagy igen feltételesen, vagy talán a késő jövőben eshetnek, melyekre nézve tehát jelen századunknak termelési verseny tekintetében aggodalmakat táplálni egyáltalában nem szükséges.

Ezen csoportosításra pedig Amerikában, úgy a tudomány mint a tapasztalat által elfogadott ama megkülönböztetés mellett, mely szerint az aszályos regio (arid region) kelet felé legalább is a 100-ik hosszúság-fokig veendő fel, a Landoffice igen pontos államterületi kiszámításai nyomán igen megbízható alap is létezik, mely szerint a területi arányok következőleg írhatók körül.

A 100-ik hosszúsági fokon innen egész az atlanti partokig, a déli és az öböl államok egybefoglalásával 72,280 geogr. □m.-nyi terület esik. — Ez volna tehát az Unió keleti produktív fele, magától érthetőleg abszolút, tehát vizet, hegyet, mocsarat vagy egyéb közbeneső terméketlenségeket is beleértve.

Ezen termelő részt a csendes tengerparti szintén termelő régióktól (California, Oregon, Washington) a többször említett közbeneső aszályos medence (Central Basin) választja el. — Ámde ezen 3 Pacific állam összes területe (15,195 □m.) korántsem számítható egészben a termő területhez; mert abból Dél-California homoksvatagjaira legszűkebben mérve még ezen állam 7422 □mértföldnyi összes területének 1/3-át szokás levonni, mi az arid régiót 2474 □mértfölddel növeli.

A főcsoportozás ezek szerint, a *produktív* részekre az atlanti keleti medencére a fenebbi 72,280, a Pacific államokban pedig 12,721, összesen tehát 85,001 □mértföldet tesz, míg az *inproduktív* területi állományra 56,196 □mértföld esik.

Távol legyen már most tőlem ezen adatokat holmi mesterséges és önkényes csoportozás, megkülömböztetés, hozzátoldás vagy lerovás útján módosíthatni, netán saját nézeteim vagy véleményem kaptájára vonni és erőtetni. — A fennebbi geometrikai ráházat *officiosus* kútforrásokon alapszik, és oly rengeteg területet mellől kinek-kinek tetszésére hagyom ama végteleneket is levonni, melyeket ezen területből a tengerparti lagunák, a Mississippi mentében levő árterek és mocsárok, a déli és éjszaki államok közbeneső kopárjai, hegyei és terméketlenségei leülhetnek, úgy szintén levonni Californiából, Oregonból és Washingtonból is tetszés szerint; továbbá levonni a déli államoknak már inkább gyarmati czikkek termelésére hivatott klimája és términősége

ezimén is ad libitum; és bármily röffel mérjük is ezen levonásokat és hozzáadva az atlanti régi államok összes kopár és köves talaját: *a cereale termelésére alkalmas területeknek még mindig olyan roppant tömege marad fenn, melynek kimerítéséről késő századok mulva is merő balgaság lenne aggódni.*

Ezen kimerítési theoriánál, nagy területekre alkalmazva, általábanvéve gyarlóbb okoskodás nem is létezhetik, mert először is azt mondom: ama bizonyos talajkimerülésről úgy beszélni, mintha az egész államokat, sőt fél világrészeket kenyér nélkül hagyhatna, merő gyermeki fantázia; ellenmond annak az emberiség egyetemes története és tapasztalata; ellenmond a művelődés és folyton *növekedő népesség ténye*; ellenmond végre természetes tényezők statikája is! Hiszen ha ezen kimerültségi theorema állana, már a félvilágnak régen pusztává kelle vala válnia, mert mennyire csak a történelem és a helyes induktió útjain emlékeztünk vissza mehet, mindig népes és lakott, sokszor épen túlnépes társadalmakra és államokra találunk!

Századok óta élt egy-egy nép hazájában, sűrűbb meg sűrűbb telepítés fedé birtokát, intenzivebb apróbb méretekig lehető megmunkálással kénytelen talajából a szükséges tápot előteremteni, ezt teszi századokon és századokon át szünet nélkül és bizonyára a kimerültségi theoriára nem is gondolva. És az eredmény? nos az eredmény az, hogy ugyanazon talajt, melyet már a khinai nép elődje, vagy a Véda korszakban,

vagy még azelőtt létezett hindu aprózott, parcellázott és művelt, ugyanazon talajt műveli a khinai nép milliója és a hindu népcsalád szintén sok nehéz milliója mai napság is. Egyiptom és Lombardia épen az a dús termő talaj, mint volt a faráok korszakában vagy a latin világot megelőzőtt celta vagy pelasg világ korszakában; Gallia és Germania jelenleg sem pusztult el, és vált lakatlanná, habár mindkettőt már Julius Cæsar idejében sűrű népesség lakta; ez áll a Pannon rónára, a Pontusi tartományokra, és a széles Oroszországra nézve a Pontustól a Litwan tengerpartig, és a Kárpátoktól az Uralig.

Értem, hogy lakatlanná, pusztává válhatik egy tartomány, egy állam, de sőt egy kontinens tetemesb része is, mert talán szétszórta, kiirtotta lakosságát egy hegyébe tolakodott más jövevény harcza, tusája, elpusztítá vízvezetékeit, öntöző csatornáit, kivágta termőfáit, a szőlőt, az olaj-, a fügefát vagy datolyát; és mivel ezen jövevénynek állandóbb telepedéshez esetleg sem kedve, sem ideje nem volt, tovább szárguldott volt, és pusztításai nyomán, a viz életető nedvével egyszersmind visszahuzódott minden növényélet, a századokig tartott virágzó, termő dús talaj, kopárrá vált, és az elporlás tényezőinek tizszeres mérvben kitéve, ellazult, kopárrá vált, elpusztult! ezt értem, hiszen erre ezer kézzel fogható példa áll előttünk, (kell-e talán rámutatnom Közép-Ázsia fensíkjaira, Perzsia némely részére, de az Eufrat völgyére, Cyrenaisra, Carthago környékére, de sőt részben Sziciliára

is?) Az is megtörtént, hogy az excessivus időjárás az aszály, szárazság véletlenül rendkívül hosszantartott, vagy gyakrabban ismételt csapásai nagy kiterjedésű tartományok kulturáját megsemmisíték, népét megtizedelték és szétszórták; hiszen épen az Unió déli centralis részeiben, Arizonában, Coloradoban, Új-Mexikóban létező tágas, de néma építkezések és garmatok, az u. n. «Mogui pueblok» pusztulását is egyenest csak ennek tulajdonítják.

Ámde mindez egészen különbözik ama kimerültségi fogalomtól, melyre professorainknak vagy áltató nemzetgazdáinknak szükségük van; ők a talaj specifikus kimerülésének tanát állítják fel és hirdetik; ezen paripa megnyergelése jelen időkben a gazdasági értekezletek és felolvasások alkalmával, úgyszólván divatossá vált.

Tehát per consequentiam az Unió talaja is felmond egyszer, sőt e felmondás napjainkban érezhetőleg kezdetét is vette volna már.

Persze ez, mintegy duodecz fogalomra, és területre nézve helyt állhat, sőt valószínűséggel is birhat; de oly *dimenziók irányában* mint minöket az elébbi területi kimutatások minden levonások, leszámítások és fentartások után is még a termelésre az Unióban fenhagynak, *a kimerülésre számítani, sőt azt a természet elemeinek turnusa mellett csak lehetségesnek is képzelni* (bármí elbánásban részesíttessenek ezen extenziók) ismétlem *merő absurdum*.

De feltéve, hogy ez a fizikai tényezők ellenében

lehetséges volna is, *valjon bevárta-e valaha*, vagy be fogja-e ezentúl is várni egy nép, egy állam, hogy ez a kimerülés korszaka amúgy «con amore» be is következzen? hogy mintegy napról napra szűkebb falatra korlátozva, végre a színpadi sülyedőhöz hasonlóan egyetlen csapással tűnjék el az universumból! én úgy vélem, hogy nem, hanem idejekorán, lassan, amaz úgynevezett kimerülés fokozatos előhaladásának arányában *hozzálát és akkomodalja földművelési rendszerét* azon módozatokhoz, melyeket a talaj, és a természet kívánand, és vigan tovább fog élni in sæcula sæculorum, és a mi nevezetes, és a kimerítés teoriájával már homlokegyenest ellentétben áll, *mindig többet és többet termelend ugyanazon darab földön*, így hozván azt magával a földművelés jelenkori technikája, mely végtelenül tökéletesebb mint a mult időké, amidőn még hatalmasan konstruált ekét, boronát, szelelőt, kultivatorokat, vető- és arató-gépeket nem ismert a világ.

Tehát míg viz van, levegő létezik, és felbontásnak alávethető talajfelülettel birunk, (és ez úgy vélem, a világ végeig leend), addig talajkimerülésről ama nagy mérvekben mint azt a theoria hangoztatni szereti, szó sem lehet. És ha majdan Amerika is ilyes kimerítésformát veend netán észre, csak azt teendi, mit már esetleg Európa vagy az ó világ fenállásának különböző emlékezetet megelőző korszakaiban tennie kellett az illetőknek — *az extensivebb földművelés helyett, az intensivebbhez nyul; 2-or pedig az amelioratiók*

végzetlen sorozatát veendi kezébe, és folytatandja kitarással, mindig nagyobb tökélylyel, részletességgel, *és ezzel a probléma meg van oldva.*

Hiszen az Isten szerelmeért, az Unió legrégibb atlanti államaiban már is ennek vagyunk tanúi; New-Yersey, Rhode Island, Massachusetts, Connecticut, Pensilvania, New-York vagy Virginia tetemes része, a hajdani rablógazdaságot amúgy is specifice szegényebb talaján már régebben kénytelen volt elhagyni; de ennek nem valamely *üres ökonomikus chaos* lépett a helyébe, mint azt a doctrina után következtetnünk kellene, hanem virágzó marhatenyésztés, intensivebb műveleteknek alávetett farm-rendszer, tej-, sajt-, vajszövetkezés és tenyészállat törzsök nevelése szerteszét, minden felé, egész a Kentuky magaslatokig.

Ha pedig majd egykoron, (azaz soha napján), a Mississippi, Ohio, Illinois és Indiána mentében létező, helyenként feneketlen alluviumok és hullámprairiák is felmondani kezdenék a szolgálatot, majd ott is megindul idejekorán a belterjes gazdaság; elébb egész egyszerű ráházatban maradvá, t. i. a legegyszerűbb váltó gazdaságot folytatva, később pedig a majdani kor kivánalmái szerint talán a váltó gazdaság komplikáltabb módozataira is áttérve.

Mit jelentsen pedig az ottani korhany- és iszapüledékek dús volta mellett mindez, és mellé a kapcsolva képzett melioratiók viszhatása, azt ecsetelgetni merőben feleslegesnek tartom; ám fesse azt kiki maga elé; — nézetem szerint t. i. oly fokozott ter-

melést jelent, minőnek a közel mult decenniumok óta tanui vagyunk Európában a pannoniai rónákon, melyek e kérdések és viszonyok terén klimát és talajt is ideértve, majdnem hajszálíg alkalmazható parallellát szolgáltatnak Amerika legdúsabb közbenső medenczéjével.

Ismétlem tehát, hogy míg viz és lég létezik, és elmállásnak alávetett talaj van, addig a kimerülés csak eltűnőleg apró mérvben képzelhető; amit az aratás kivessz, azt az eső, az atmosferiliák és az intenzív művelés főismervét képező, jobb, mélyebb, tökéletesebb porhanyítás, és józanabb váltórendszer visszaadja; hiszen ez, miután az emberiség már évezredek óta él a mérsékelt égöv alatt is, másként nem is képzelhető.

A változás, (lehet a krízis), melyet Amerikára nézve a rohamosan növekedő népesedés, és az intenzívebb gazdálkodás egyre nagyobb és nagyobb gyűrűzetben előállandó szükségessége idézend elé, nézetem szerint *egészen más faktorokat érintend*; nem termelési csökkenést idézend az ugyanis természetesen elé, hanem inkább a termelést csodálatos mérvig fokozni fogja; azonban talán megváltoztatandja a jelenlegi birtok-osztás és birtokterületek viszonyait, tömegesítendi az apróbb farmokat, melyeknek csekély területe és túlnyomó esetekben egyoldalú művelet-ágazatai azon távol kor gazdasági igényeinek már nem fognak megfelelni; sőt tartok tőle, hogy az Unió jelen viszonyainak nemcsak annyira megfelelő, de sőt annak

egyik támoszlopát képező *birtokdemokratiának*, mely jelenleg elvből nagyobb birtokot egy-két sectionál egyes kézbe nem juttat, *véget vetend.*

És ha ez irányban csak egy hirtelen szempillantást vetünk, a társadalmi eshetőségek és képződések végtelen lehetősége tárul képzeletünk elé: egy túl-népesedett Észak-Amerika! megnyirbált, redukált birtoklati tagozat mellett, tehát részben olyas európai módra aprózott és ismét latifundialis alkotások, minden következményeikkel együtt.

Ámde addig még egy szép sora a nemzedékeknek fog leperegni, ily képekkel tovább foglalkozni tehát merő negédesség volna, egyelőre pedig csak azt tart-suk jól eszünkben, hogy ha majd Amerika gazdasági melioratiókra inkább, talán sokkal erősebben kényszerítettnek a népesség szaporulata által, hozzányul majd ama végtelen rezervekhez, melyek most a Missis-sippi árterei, a kapcsolatos vízrendszer ingoványai, Cypress vadságai által födetnek; csatornázand és öntözend a közbenső medenczében és Kaliforniában, és kitartás és energia által még az északnak fekvő álla-mok zord éghajlatától is kizsaroland, a mit lehet, minden kockázatoság daczára is; artézi kutakkal minél sűrűbb hálózatot alkotand a nyugat mérhetlen legelőin és fűkopárjain megszámlálhatlan szarvasmarha, ló és juhcsordái számára, és summa summarum ama «kimerülés korszaka» még tiz-húszszorta annyit termelend, mint a jelenlegi dús és kövér korszak, mert a termelést ama késő korban is, nem a «kimerülés»

tizedelendi és csorbítandja, hanem a természet kedvezőtlenégei vagy csapásai, az aszály, a késő fagyok, a sáskapusztítás, a tűz és a közbejövő értékpangás vagy egyéb társadalmi konvulziók.

Ha tehát Amerika versenyével más úton, módon, más tényezők mozgásba hozatala által szembeszállani nem akarunk, «*a talajkimerültség*» bizony keveset fog Európán segíteni.

Bocsánat e hosszú kitérésért. — *A kereskedő és a gazda közötti viszonyról maradánk fennebb*, szenteljünk e tárgynak még néhány instruktív megjegyzést.

Aki a kereskedői szellemnek különbségét Németországban és Amerikában megismerni kívánja, arra nézve igen tanulságos lehet a többek között hasonlatba hozni a két rendbeli kereskedelmi kamarák működését. Mily mérhetlen különbség lesz ott konstatalható! a mi részünkről bürokratikus szellemmel átitatott szűk látkör, mely a szokásos kitaposott ösvénytől eltérni, s azon felül emelkedni nem is képes, vagy valamit javaslatba hozni, mi a formászerű hivatalos ráházaton túlesik; míg viszont amott, a kamarák működését és jelentéseit a magasabb látkör és önálló ítéletből fakadt kezdeményezés jellemzi. A nemzet egyetemes gazdasági életét illetőleg egész sorozata a konkrét, gyakorlati javaslatoknak, indítványoknak lép ezen jelentésekben rendszerint szemünk elé, és egyszersmind fiatal erő, melynek mintegy örömeire válik a helyzetadta nehézségekkel megküzdési és nagy feladatok elé lépni; és hozzá majd min-

den kamara jelentésén vörös fonalként vonul amaz intés keresztül: «ne feledkezzetek meg államunk dajkájáról, a földművelésről»; és ugyanezen szellem eredményét észlelhetjük a köztársaság tág határán belül mindenütt, mert az a legtávolabb gunyhókba is elhat; és ez volt egyrészen oka, hogy a gazdasági termények kivitele oda fejlett, ahol van, és hogy azzal kapcsolatban a kereskedelem organizációja is mintaszerűvé vált.

Más alkalommal kiemelendem, mily érdeme van a kereskedelmi körnek a sajtózsdek felállítása és a sajtkereskedés helyes szervezése körül, mely szervezés a többek között szintén bizonyosságául szolgálhat annak, mily felettébb túlszárnyalják az ottani kereskedelmi institutiók a mieinket. Itt csak arra szorítokozom, hogy röviden megmutassam, mily áldásos volt a kereskedő és a farmer közreműködése a gazdasági termelés egyéb ágainál is. Oregonban például jelenleg a *kendertermelés* igen virágzik, de ez csakis a kereskedőknek köszönhető, kik azon vidékről egy új kiviteli cikket iparkodának maguknak szerzeni. A kereskedelmi kamarák ehhez képest nem resteltek a gazdasági egyletekkel e részben közvetlen érintkezésbe lépni, és kellő tájékozással szolgálni a dolog kereskedelmi oldalára nézve, közrehatván egyúttal arra is, hogy a kérdés a gazdák körében is meghányassék, minek aztán legjobb gyakorlati sikere tényleg be is köszöntött. Ugyanezt mondhatni Kalifornia *komlótermeléséről* is, valamint a st. franciskoi kereskedelmi kamarának kezdeménye-

zését illetőleg, a buza rationabilisabb művelésére, szorgalmasb tisztítására és osztályozására nézve is, miről már megemlékezünk.

Tovább megyek; a kaliforniai gyümölcsstermelés fontossága csak azon időtől vette kezdetét, amidőn a kereskedelmi kamara, a birtokosok figyelmét behatóan e tárgyra fordítá. Kivitel nélkül ezen kereset-ág nem virágozhatott, de az e tekintetbeni kísérletek eleintén sikertelenek valának, és a termelők annyira elcsüggedtek, hogy itt-ott már gyümölcsöseiket irtani is kezdték. Ekkor a dolgot az exporteurek vették kezükbe, egy ügyes egyént New-Yorkba küldtek, a gyümölcsneműek eme legjobb piaczára, hogy az eddigi kísérletek sikertelenségének okait alaposan nyomozzák. Midőn a megbizott visszatért, a kereskedők a kaliforniai gyümölcsstermelő egyletek elnökeit arra bírák, hogy azonnal közgyűlést hirdessenek, melyen aztán mind két körbeli érdeklettek megjelentek. Ott a termelők informáltattak azon kellékekre nézve, melyeket a vállalat, hogy virágozzék és hogy magát mindenben a kelet izléséhez akkomodálja, megkövetel; nagy súly helyezettett arra, hogy a kivitelre csak bizonyos fajok termeltessenek, melyek kijelöltettek részletesen; kiterjeszkedett ezentúl a felvilágosítás a kereskedelem tekintetében nagyon fontos külsőségekre: az osztályozásra, egybeállításra, diszes csomagolásra, izlésteljes etikettekre. Miután mindez iránt beható eszmecserék útján megállapodás jött létre, *kötelező határozatok hozattak*, és evvel Kalifornia nagyszerű gyümölcsstermelésé-

nek ærája megnyittatott, amivel az állam gyarapodásának egy lényeges tényezője alapított meg.

Tovább megyek; a dél-kaliforniaiak néhány évvel ezelőtt a *méhtenyésztést* nagy előszeretettel és buzgalommal karolták fel, de mézük és viaszuk a várt kelendőségnek nem örvendvén, oly gyorsan lettek volna hajlandók ezen iparágat ismét ellökni, mint azt föl-kapták volt. A mentő és közvetítő ezen kalamitásban ismét a kereskedő volt, addig mozogtak ez utóbbiak, míg egy méhészeti kongresszus jött egybe, melynek aztán a kereskedők «ad oculos» demonstrálták hogyan kell a mézet helyesen kezelni, osztályozni, csomagolni és etiquettirozni. Miután a méhészek ezt jól fejükbe vették, visszatértek rajaikhoz, és «aként cselekvének, mint nekik mondatott». Azóta a méz, nagy tömeggel és értékkel szerepel Kalifornia kiviteli lajstromaiban.

Ugyancsak kereskedők valának, kik továbbá Ohio-ban a dohánytermelést életbe léptették, felismervén, hogy ezen állam talaja és égálja, ezen czikk termelésére kiválólag alkalmas.

E részben először sajtó útján indítottak mozgalmat, és midőn néhány farmer magát a kísérletre elhatározta, több kereskedő-czég körleveleket bocsájtott hozzájuk, melyekben a dohány legjobb művelési módja és leg-helyesebb kezelése behatólag tárgyalva lett, és elősoltattak az Ohio-ra nevezve legajánlatosabb fajok is. A kereskedő-czégek első éveken úgy a beváltás, mint az eladás körül tetemes áldozatokat voltak kénytelenek viselni, de ezen nehézségek leküzdése után a do-

hányművelés gazdag jövedelmi forrás lett, mindkét részre nézve.

Ezen példák elénk állítják, mily mérvben járulhat a kereskedő a földművelés fejlesztéséhez, és mennyire túlhaladja az amerikai kereskedői osztály e tekintetben a németet. És valóban, ha a kereskedelem a gazdaközönségtől terményeinek, (melyeket önmagától értékesíteni vagy épen nem, vagy csak felette nyomott árak mellett bír), a távoli piacok izlésének és szükségének megfelelő alakba öntését követeli és sürgeti, de emellett annak egyszersmind minden kitelhető felvilágosítást és útbaigazítást is megad, mind ezzel a gazdaembernek annyi inger és buzdítás adatik, megnyit saját elszigetelt, csendes tanyáján meríteni soha sem leendő képes.

De mind ennek alapfeltételét az képezi, hogy a két kereseti osztály között létező válaszfalak mindinkább megszűnjenek, mert ezen kölcsönös reláció más-különbben gyökeret soha sem verhet, és a vesztes fél ily esetben mégis mindig inkább az ósdi elszigetelt gazda leendő, mint a szemes kereskedő, helyesen megítélve azonban egyaránt mindakettő.

A vasút-ügy.

Azon tényezők között, melyeknek a köztársaság gazdaságának felvirágzása köszönhető, magától értetődleg a vasút-ügy nagyszerű fejlődését illeti az oroszán-rész. Ámde az Amerikában e téren létező vezéreszmék és irányadó nézetek teljesen elütnek a nálunk divóktól, sőt ezekkel egyenest ellentétesek. A nálunk divó általános maxima szerint ugyanis vasút csak ott építendő és építtetik, hol már kielégítő forgalom létezik, és a rentabilitás kérdése minden egyes esetben beható és előzetes latolás tárgyát képezi. Ha aztán később a reméllett forgalom be nem következik, bizonyosak lehetünk, hogy úgy a személy- mint a teherszállítási díjak felemeltek, miáltal természetesen ismét az utazó közönség terhelve, a forgalom és kereskedelem pedig szintén érezhetőleg sujtva lesz. — Ezen cikulus vitiosusból pedig később menekülés nincs, vagy legfeljebb csakis úgy van, ha az ily «beteg» pályákat «sanatio» végett az állam veszi át, és a dolog orvoslását most már az összes lakosság terheltetése mellett úgy ahogy megkísérli.

Amerikában viszont ama kérdés, vajon létezik-e forgalom vagy sem, fel sem vették; sőt megfor-

dítva, a pálya a vadonba tolatik előre, azon rendeltetéssel, hogy «forgalmat teremtsen».

Igaz ugyan, hogy ezen kényes felfogás túlhajtása, (daczára annak is, hogy ott olyan fényüzési mánia, mint az európai vasútaknál nem létezik, és az előre tolakodó művész építészek «stylszerű» palotákra a részvényes vagyont nem fecsérelnhetik), sok bal-lépésre, elhibázott vállalatra adott már alkalmat, és hogy ily vérmesség következtében, sok részvény-társaság és még több részvényes ment tönkre, sok pálya csőd alá került, és potom áron ment más kezekbe, temérdek földkoncessió évült el, és szállt ismét vissza az államra: de azért az amerikai ezen axiomától még sem tér el, mert az állam általános prosperitása inkább ily felfogásokhoz unszol, és mivel az ily bukott pálya is, mint mondani szokták «el nem sülyed», sőt bizonyára be fog ékeltetni egy vagy más hatalmas vonal hálózatába, minélfogva az ily esetek, a majdnem hajszálíg ugyanazonos új kombinációktól senkit vissza nem riasztanak.

Ezen észjárás látszólag, a legelementarisb nemzetgazdasági törvényeket fejtetőre állítja ugyan; az amerikai azonban ilyesmivel nem igen törődik, mert nézete szerint a részvényes bukott ugyan, a közönség és állam azonban ismét egy közlekedési vonallal gazdagodott, mely az egyetemes kútforrások kifejlését csak növelheti.

Ezen dolgok megítélésénél azonban az európai rőf ismét nem nyerhet alkalmazást; ott ugyanis a

település folytonos előhaladási stádiumban van, nálunk Európában viszont már régen befejezett tény; az ottani körülményeknek mindenekelőtt tehát csak a lehető gyorsan előhatoló vasút, nem pedig más közlekedési módozat felelhet meg; továbbá nemhogy a föld maga is drága kisajátítások útján volna megszerzendő, hanem inkább minden állami területen a vállalatnak nem csak ingyen adatik, de még roppant adományozások is járnak vele jobbra és balra a pálya testétől; sőt (mint az az első Pacific pályánál volt az eset), még sok millió dollárra rugó állami jótállásban is részesítették a vállalkozók a kiépítés biztosítására.

Ezenkívül az amerikai, a főnebbi európai szabású észrevételre evvel az igen realis kérdéssel válaszol: «hogyan létezhesék egyáltalában forgalom pálya nélkül?» miután a földben rejlő értékek csakis a modern világ közlekedési emeltyüinek segélyével deríthetők napfényre, ez utóbbiak ugyan áldozatokat igényelnek, de ám az áldozatok természetlenek nem leendenek, mert kamatozzék bár a tőke későn és rosszul is, ezt csak a részvényes érzendi, a vidék jólétének emeléséhez pedig mindamellet az ily rosszul jövedelmező pálya is járuland, még pedig megnyitásának első percétől; hibás körben mozognánk tehát ha így szólnánk: «várjunk a vonal építésével, miglen a forgalom bekopogtat»; mert hiszen megfordítva, ez utóbbi csak az elsőbb által idéztethetik elő. — Európa példája pedig ránk nézve nem mérv-

adó, mert annak aktualis helyzete, története és fejlődése egészen más, mint Amerikáé.

Az amerikai pályák keletkezése körül nevezetes, hogy az Uniónak sikerült épen ama kockázatokat és áldozatokat, melyek az ily vadonba való poussirozásal összekötve valának, nagyobbrészt *saját vállairól le, és Európa vállaira hárítani*. Hogyan találhatott viszhangra a számító angoloknál, és a távol messzelakó kontinentális németeknél az amerikai vasút-vállalkozás körüli részvét, azt nem tudom, de kutatni sem érzem magamat indítva, tény az, hogy az angolok ama vállalatoknál temérdek pénzt vesztek, és hogyha az így támadt veszteségeket nemzetek szerint csoportosítvánk, Németország sem jelennék meg utolsó helyen.

Így aztán könnyü az amerikainak vállalat vonva meditálni ezen dolgok felett, és frivolitással dobni oda azon megjegyzést, hogy veszített és bukott legyen ez vagy amaz a részvény-társulat: az állam és közönség, a kezei közt maradt pálya-trunkussal, mégis csak nyerhetett. Az egészben igen sajátságos, hogy Amerika versenyének fokozásához magunk járultunk számos pálya létesítése által, mert hiszen kivándorlóink, és jelenleg már versenytársaink ezen szerepre nem is lettek volna képesítve, ha gyarmataik a távol nyugaton nem lettek volna vasuttal kapcsolva a kelethez, mely vasutak létesítéséhez ismét a mi tőkénk oly nagy mérvben járult. E tárgyban igaz, a kivitelre utalt német *gyárnok*, másként itélend, mint a *gazda*, de még ha egészen is az előbbi álláspontját foglalnék el, és

Amerikának mint hatalmas iparczikk-fogyasztónak felvirágzását örömmel üdvözölnök: még akkor is sajnálnunk kellene a német vagyonnak holmi Pacificvasutak körül szenvedett veszteségeit, mert hiszen a rendelkezésre álló tőke sokkal közelebb eső ezerféle meliorationál találhatott volna saját honunkban befektetésre, és csakugyan észszerű is lett volna ama tengerentúli merényletektől távol maradnia. Valóban gyermekes rövidlátás és naiv jóhiszeműség is kell ahhoz, hogy valaki tőkét 1000 mértföldnyire küldje, és Amerika közepéből várni aztán az igazgatótanácsok jelentéseit, és a dividenda vagy a bukás mindig plausibilis indokolását; hiszen *valóban lukrativus vállalatokra oda át mindig találkozik elegendő tőke*, és csakis amit a már magábanvéve is eléggé vállalkozó yankee is megsokal szokott «pour l'export» kezelteni, vagyis *Európa nyakába varratni*. Így tehát Amerika minden vállalkozási kedve mellett is Európa maga nem csekély részben járult a köztársaság gyarapodásához, nem is számítva *a szellemi faktorokat*; igen ezen faktorokat, mert hiszen Európa ezredéves művelődésének emeltyűit Amerikának mintegy bölcsőjébe tette; az ó világ minden tapasztalatai, az ottani tudomány minden vívmányai az amerikaiaknak fáradság nélkül jutottak birtokába.

Európa szakadatlanul küldi át jelenleg is munkaképes és munkaszomjas polgárait, kik emellett kisebb-nagyobb tőkét is visznek magukkal; mindezen felül Európa még *óriási summákat adott Amerikának kölcsönbe*,

hogy az új állam — most már félelmes vetélytárs — kútforrásait *minél tágabban fejthesse ki*.

Ily istápolás mellett aztán vállalkozhatott az amerikai nép vasútvonalaival az atlanti partoktól a csendes partig hatolni, és mivel a máskülönben egészen sivár területek hegységei gyakran, sőt legtöbb esetben a leggazdagabb ércztelepeket tartalmazzák, megmagyarázható az is, hogyan tolatott egy-egy fővonaltól elszárnyalva számos ágazat a közbenső bassin desperatus részeibe is. A koloradoi pályákat ide sem számítva, mert azon állam, habár földművelésnek csak felette kis töredékében vethető alá, a new-mexikói, arizónai, utahi és nevadai sivatagokhoz képest még igéret földje, ércgazdagság tekintetében világhírű, és közép-alpesi vidékeiben elragadó természeti szépségekkel bír.

Azon vasuti vállalatok között, melyek képzelhetlen kitartással és a reklame legszélesebb körű felhasználásával lettek létrehozva, világszerte kürtölve, tetteleg megkezdve, s melyek a létesítés kezdetén megbuktak, s aztán ismét föllevenedtek: *mint egy tipusszerű példányt az éjszaki Pacific-pálya (Northern Pacific) képez.*

A midőn ugyanis a mérhetlen puszták, és aránylag rövid helyen tömörült sziklahegy-rendszer és nevadai hegység miatt technikailag úgyszólván kivihetetlennek tartott első Pacific-összeköttetés munkája már vége felé haladt, ezen váratlan esemény az elméket nem hagyta nyugodni; és mivel ugyan akkorában (a jelenleg már szintén közel befejezett) a 3-ik és 4-ik pályákat az átszelendő lakatlan sivatagok

miatt tervbe venni nem merték: a spekulatio és konjektura az *Unió éjszaki határához közel*, párhuzamba vezetendő Pacific-pályán kezdé fejét törni.

Azon részeken Zaháraszerű sivatag és víztelenség ugyan nem létezett, de létezik mindamellet 3 rengeteg, majdnem teljesen lakatlan territorium, Dakota, Montana és Washington, fél sziberiai klímával, mérhetlen sivár kopárokkal, hol az évi vegetáció idenye 3—4 hónapnál földművelési tekintetben hosszabbra alig vehető fel: de mindez mitsem tett, a vonal szembetünőleg rövidebbnek gondoltatott az elsőnél, továbbá nagy távolban futand párhuzamban ugyanazzal, tehát úgy hallatszott: *«majd terem magának forgalmat»*. Kitűzetett tehát a két végpont, Duluth a tengerszerű canadai felső tó (Lake Superior) délnyugati szegelletében keletről, és a Columbia folyam torkolata nyugatról a csendes tenger partján, legkevesb 32 hosszúsági fokon át, és csakhamar összeállt egy csapat tettszomjas amerikai, ki a pályanyomot a keleti végponttól nyugatnak egész általánosságban kitűzette, és együttesen építési engedélyért, és a szokásos földkoncesszióért is folyamodott a kongresszushoz, mely mindkét kérelemnek helyt adott, és a földkoncesszióban, miután a pályanyom legnagyobb részt még eladatlan államterületen vonult át, szokás szerint nem is fukarkodott, amennyiben a vállalat az egyetlen állam (Minnesota) területén, melyen áthaladt, jobbra és balra a pályatesttől a terepviszonyokhoz és távolságokhoz mérve 20, 30, 40, a territoriumokba

pedig 40, 50 és 60 angol mértföldnyire terjedő szélességű földszalagot nyert adományul, mely szokás szerint egy-egy angol négyszegmértföldnyi koczkákban leendett kijelölendő, s melyekből alternative egy-egy koczka az államot, a másik a társulatot illeti vala.

Eddig érvén a dolog, az építés a keleti végponttól meg is indult, alig ért azonban a pálya nyugatnak, Dakotah territorium közepéig, illetőleg a Missouri partján keletkezett Bismark városig: beütött a nagy krach, és a csak részben elhelyezett részvények és hiányos befizetések, legkevésbé sem fedezték a vállalat szükségleteit, minélfogva a társaság, melynek papirjai tetemes összegekig (ki gondolná!) *Németországban* is el voltak helyezve, csődöt mondott. Pillanatig úgy tetszett, mintha az egész tervnek széjjel málnis, elpusztulnia kellene, a vállalathoz természetesen senkinek sem volt bizalma, és kényszereladásra kerülvén a sor, a pályatest, minden ingó és mozgó leltárával együtt nevetséges csekély 100,000 dolláron ment át az egyetlen ígérők tulajdonába. Ezek azonban épen arravaló emberek valának, hogy a zátonyra került hajót ismét sík vízre hozzák, miben vállalatuk lassanként javuló körülményei, az utóbbi jó termések és a nemzet roppant tevékenységet kifejtő kereskedelme által lényegesen támogattattak. A pálya tovább és tovább épült, és jelenleg két déli pályatársával együtt szerencsésen befejezés elé siet, úgy hogy most, mint már elébb részletezve lett, 4 transversalis vonal vezetend az Unió keletétől a csendes tenger

felé, melyek közül pedig, tagadni nem lehet, hogy épen az oly kétes élet és tetszhalál után győztesen befejezendő *éjszakinak* helyzete forgalom tekintetében kitünő, és annak keleti végkikötője (Duluth) a nagy tőrendszeren és Szent-Lőrinczen át közvetlen s átrakodásmentes víziútát biztosít bármily méretű tengeri gőzösökre nézve, egész az angol partokig; a kérdés azonban csak az, valjon a 47-ik szélességi fok, melynek mentében huzódik a pálya nagyrészt, zord égalja, irtózatoss és hosszú telei mellett számít-e még a földművelési termelés tekintetében kellőleg vagyis annyit, mennyi ily pálya alimentatiójára szükségeltetnék. Mindenekelőtt tehát az volt a vállalat népszerűsítésére nézve a főfeladat, «*hoggy forgalom teremtessek*», másrészt pedig a földművelés kérdéseire is konkrét, kézzelfogható válasz legyen adható.

Az új részvényesek, kik között természetesen nagy tőkebirtokosok is valának, a pálya mentében és a Red-River völgyén nagy kiterjedésű, termékeny területeket vásároltak; ezen birtokok mentében a fő pályatesttől hamarjában egész a kanadai határig egyenest éjszagnak egy fiókpályát teremtettek, és azután hozzá láttak ama, merőben kereskedői spekulációval kezelt nagy buzafarmok, vagyis jobban mondva gyárszerű buzatermelések berendezéséhez, minők egyikét Kaliforniára nézve leirtam. — Eközben természetesen gondoskodva lett, hogy úgy Európában mint az Unióban, különösen a nagy kikötő városokban, a lapok, hirdetmények, programmok és agensek útján, a

Northern Pacific mentében eszközendő teljesítések előnyei, a legélénkebb színekben ecselessenek, egy szóval semmi mód sem hagyatott kísérletlenül gyarmatosok oda édesítésére.

Ki az eladásra kitüzött területeket meg akarta tekinteni, szabad utazást nyert, a vásárlási feltételek pedig már könnyebbre nem is lettek volna szabhatók, mint ahogy az történt. Bárkinek, például kinél csak feltételezhető volt, hogy komoly települési szándokkal viseltetik, a legmesszehatóbb könnyítések adtak, és mivel, mint említve lön, a klíma esélyeitől eltekintve, a talaj a Red River völgyben termékeny, a vételár olcsó, a föld könnyen eke alá fogható. Mindezen *intézkedéseket csakugyan a legjobb eredmény is koronázta.* Rövid időre farm farmhoz csatlakozott, utóbb az említett szárnyvonal éjszának a nagy Winnipeg tó mellékeig Angol-Amerikában, tolatott előre, és ezzel a kanadai pályákkal közvetlen kapcsolatot nyert; a Red-River völgynek szinte Chikagoig terjedő közvetlen szállítás már is biztosítva volt; továbbá Bismark városból a Wioming és Nebraska határán fekvő «fekete halmok», «Black Hills» közt felfedezett gazdag érc-telepekhez tengelyen való közlekedés lépett életbe, hogy azon vidék forgalma, mely addig kizárólag délnek irányult, a Northern Pacifichoz tereltessek. Mindezen erőködés aztán *meg is hozta gyümölcseit,* és már három év leforgásával a pálya ezen részei, főleg a Red River menti buzaszállítások által jövedelmezővé lett.

Hogyan fog a pálya egész mérlege fejlődni, azt tekintettel a mérhetlen pusztaságokra, melyeket nyugat felé Bismarktól kezdve átszel, megjósolni nem lehet; a feleletet e tekintetben leginkább a netán létező gazdag ásvány- és ércztelepek adhatják és a Pacific parti termelés viszonyai, hol t. i. Washington terri-
toriumban a Kolumbia folyam vidékén, mint mondják, még gazdasági Eldorádók volnának találhatóak; van-e elég művelhető terület a Kolumbia és mellékfolya-
mainak mentében, azt a jövő fogja megmutatni. Ez tehát rövid vonásokban a Northern Pacific pálya története, mely a csőd közbenestét kivéve, ugyanazonos jóformán az Unió valamennyi pályájának történelmével is, amennyiben e jelenségek mindenütt ismétlődtek. *A forgalomhiány, a daczára ennek el nem ejtett vállalkozás, a forgalomnak kitelhető gyakorlati intézmények útjáni megalkotása, és utoljára a pálya fölvirágzása* — ezen mozzanatok képezik mintegy sematikus vázát az amerikai vasútak építési politikájának; nem említve a többi mesterséges tényezőt, milyenek p. o. a viziútak és pályák, és az ezek közötti makacs verseny, mely mellett persze a közönség mindig nyertes, a vállalat azonban sokszor csak egyik napról a másikra teng, míg a túlnyomó erő által el nem nyeletik.

A Northern Pacific nagyszerű ismétlésre is talált különben legújabbán a *kanadai Pacific pálya* tervben, mely *kizárólag angol birtokon* át vezetend a csendes tengerhez, és így a széles éjszak-amerikai kontinens 5-ik áthidalását képezendi. Az angol birtok két vég-

pontján pedig jól jegyezzük meg, nem létezik oly elsőrangú kereskedelmi gyűpont, minő New-York és St. Francisko, és még kevésbé létezik helyi forgalom, amint a kanadai Dominion és a manitobai tartomány telepeit átlépjük; sőt ebben az irányban egész a csendes tengerig abszolút lakatlan mérhetlenség terül el; azután pedig sokkal hidegebb, sokkal zordabb, egyszóval oly vidék, melyen még jelenleg is csak prémszállító vadászok és kereskedők elszórt állomásai léteznek, és melyeket jelenleg is még csak a bivaly, a gyér indián törzsek és ama vadászok barangolnak be.

Ily tényállás mellett aztán csodálkozva kérdezhetnők, hogyan vetheti épeszü ember ily kalandos tervekre a fejét; akarhat valaki abszolút vadonokon vasutat vezetni keresztül? igen ám, de azok kik a pálya felett törik fejüket, nem egyszerű technikusok, és nem is lehetnek azok, mert különben a vállalat sohasem válhatnék jövedelmezővé. *A terv megfogalmazásának első pillanatától fogva* főleg a kolonizáció célja és előmozdítása képezi a gondolkozás tárgyát; így nevezetesen a Kanada Pacific pálya mentében telepítésre mindenekfölött az edzett skandinávok és skótok vétetnek szemügyre, ezek bátorítása és buzdítása pedig közvetlenül Angolországból történik, melynek tárczájában fekszenek ugyanis a Kanada Pacific pálya részvényei túlnyomó mérvben. A vonal maga a buzatermő Jova végső éjszaki határán fog vezetni, és előzetesen sem lehet mást feltenni, minthogy a lakosság főleg

marhatenyésztést üzend, miután ottan a cereale sikerültére már biztosabban számítani nem lehet.

Teljesedik-e már most mindaz a remény, mit ezen pályához is köthetni vélnek; kamatozni fog-e a részvényeseknek, vagy pedig keserű csalódás lesz-e azok osztályrésze: a helybeli kanadaiak mind ezen nem sokat búsulnak, miután az egész vállalat európai tőkékkel lett folyamatba hozva; de máskülömben is az nagymérvben politikai háttérrel is bir, a mennyiben, mint azt kiemeltük, a Dominionra, és közvetve az anya Angolországgra nézve *az Unió befolyása alól tökéletesen kivont* Pacific-összeköttetést leendő hivatva nyújtani.

Ha azonban az amerikai vasút-ügyet tüzetesebben megismerni akarnók, az ott dívó üzletet is mellőzhetlenül figyelmünk tárgyává kell tennünk, mert az a német rendszertől ép oly erősen eltér, mint eltér az amerikai pályák műszaki készítése is az európaítól. Az üzlet jellege ottan, röviden mondva, minden burokratikus nehézségtől és formaszereüségektől ment, és merőben kereskedelmi; a hol a pálya-igazgatóság bármely könnyítést eszközölhetőnek lát, ott azt bizonyára a legnagyobb készséggel életbe is léptetendi, míg egyszersmind a közönségről minden terheltetés és alkalmatlanság a legfigyelmesebben hárittatik el. Mindenekelőtt a szállítás gyorsasága érdemel teljes elismerést. Azon fatumszerű megnyugvás, mely *nálunk a teherszállítmányok csiqaszerű lassúsága* körül létezik, p. o. Amerikában egészen valami új volna, mert tel-

jesen ismeretlen. Nálunk a hajdani tengelyen való szállítás a vasúti teherszállítás által helyenként fölül sem mulatik, és e szállítási mód bizonyos része a pálya mentében tetteleg fennáll, és mai napig gyakorolhatja régi keresetét, miután a tömeges árúk általa gyorsabban és pontosabban állíttatnak a komptoirhoz helybe, mint azt az európai fogalmak szerinti «gőzparipa» cselekszi, ha tehervonat elé fogják; és valóban keserűbb gúny és elítélés a német vasútügy ellenében nem is képzelhető, mint amit a tengelyen való fuvarnak napjainkban is nagy mérvbeni létezetése tartalmaz.

Mily gyorsan szállíttatik viszont odább Amerikában a közönséges teherárú is, és mily erélyes intézkedések tétetnek folyton folyvást, nehogy a legtetemesb árútorlódás se idézzen késedelmet elő?! Nálunk csak a legerősb forgalomnak örvendő pályák birnak kettős vágánynyal, és mi megszoktuk csodák csodájának tekinteni az azokon elért eredményeket. Amerikában ellenben, hol a forgalom nagy, négyvágányú pályákat is láthatunk, melyeken nem végtelen hosszúságú tehervonatok mint nálunk, óriási pondrókként csúsznak tovább, hanem számtalan, de csak néhány teherkocsiból egybeállított rövid vonatok haladnak, *a teherárút* is villámgyorsasággal szállítván odább. Ha az ember egy vagy másikon ezen pályáknak utazik, csak akkor álmélkodik a roppant különbség felett, mely az itteni és az amerikai berendezések között létezik.

Itt alig mulik el egy negyed óra, anélkül, hogy

vonattal ne találkoznának, vagy a szomszéd vágányon egy vagy más vonat mellettünk el ne haladna, és mindannyi, megterhelhetése daczára sincs az európai csigalépésre kényszerítve, ha ez másképp állana, ha a pályagazgató ott is bureaukratikus szellemmel volna eltelve, ugyan hogyan fejlődött volna *ama szörnyű távolságok mellett*, milyek Amerikában számba veendők, oly üzlet, mint a minő tetteleg létezik?! hogyan mehetne és érkezhethék annyi gyors romlásnak alávetett és gyors elhasználást feltételező élelmi és élvezeti czikk, hal, tojás, vaj, zöldség, friss gyümölcs, vad és mindenféle húsnemű szerteséjjel az Unió minden része felé?! Valóban, hogy gazda és termelő szaktársaink otthon, ilyen előnyökben részesíttessenek a vaspályák által, ahhoz még úglátszik heves csaták és harcok szükségletenek, de ettől visszajedniök nem szabad, ha a viteltarifák tekintetében továbbra is oly hátrányban nem kívánnak vetélytársaik irányában maradni, mint eddigelé.

A német államok e térre vonatkozó, elég gyakran ismételt és hangsúlyozott intézkedései, tudvalevőleg legnagyobb részt holt betűk maradtak, mert a pályagazgatóságok csakhamar készen voltak annak bebizonyításával, hogy tarifatételeik már abszolút nem csökkenthetők, hacsak vesztességgel dolgozni nem akarnak. De kérdem, miért szállítanak tehát az amerikai vasutak oly olcsón, anélkül, hogy őket erre az állam bármi tekintetben kényszeríthetné? nos, első helyen azért, mert az igazgatóságok ottan távolabblátók, hogy-

sem magas szállítási bérek által a termények kivitelét romláshoz vezetnék, továbbá, mivel a régi tapasztalathoz tartják magukat, melyre például a levélforgalmat illetőleg a levélbér-leszállítás fényes bizonyosságot ad, tízszerte növelvén az olcsóság a forgalom nagyságát. Végre mindig a tömegnek kell mindent kiegyenlíteni, és az tetteleg ki is egyenlít.

Nem hiányzik ugyan Amerikában sem olyan eset, hogy egy vagy más pálya, mivel versenyvonal nem létezik, magas vitelbért ró fel; ismét mások, melyek a helyi forgalmat az átmeneti forgalom érdekében terhelik.

Ámde nagyobb túlhágásokat azok sem engedhetnek maguknak, mert rögtön kész volna az általános vihar, mely a sajtó által felkarolva (és a sajtó, hacsak esetleg nagy sommák által megvesztegetve nincs, mindig emberül a közönség mellett áll), rájuk könnyen veszélyessé válhatik, miután tul-flagráns esetekben Amerikában sincs kizárva, hogy a pályauzletet illetőleg a törvényhozásnak is ingerentiája legyen, leginkább ama mérhetlen földadományok nyomán, melyekkel a társaságok rendszerint elláttattak.

Ily esetek azonban mindig csak kivételesek, rendszeren minden pálya azon van, hogy forgalmát olcsó tarifák által emelje és könnyítse; e tekintetben Amerika az angol pályákat is felülmulta, habár ez utóbbiak bizonyára szintén coulans kereskedelmi szellemen kormányoztatnak.

Az angol pályák például jelenleg átlag $\frac{7}{8}$ centet

számítanak tonna (20 vámmázsa), és angol mértföld (= 1609 méter) után, míg az amerikai nagy pályák, a keleti államokban csak $\frac{1}{2}$ és $\frac{5}{8}$ -ot — mi német értékben mintegy $\frac{3}{4}$ Pfenniget tenne mértföld- és vámmázsaként. Míg tehát a német gazdák előtt elérhetlen utopiaként tüzetik ki a termények mázsa és mértföld után 1 Pfenniggel leendő szállítása, Amerika 25%-el olcsóbban szállít. Igaz, hogy a szállítási bérek illetően csökkentése az első, gyakran még a további években is hézagot teremt a vasutak jövedelmében; ezen krízis kiálltával azonban a bevételek rendszeresen emelkedni kezdenek.

Igen jellemző az amerikai vasútigazgatás szellemére nézve egy eset, mely Massachusettsben tartózkodásom alkalmával adta elő magát. Bosztonban egy építkezési társulat egy csoport munkáslakot szándékozott felállítani, és e célra a város tözsomszédságában megfelelő területet kívánt vásárolni. A Bosztonnál végződő egyik pályavonal igazgatósága neszét vévén a dolognak, rábirta az építkezési vállalat elnökét, hogy a pálya mentében, de ama tervezett építkezés telepétől egészen eltérő helyen vásároljon telket, és a munkás gyarmatot oda telepítse, mely esetben aztán a vasút, minden kigondolható segédkezésre késznek ígérkezett. A társulat csakugyan hajlott az ajánlatra, ottan vásárolt telket, fölosztá azt építkezési egységekre, habár saját magának épen nem volt előzetes szándokában az építkezést eszközölni. Azon perczben, amidőn a szerződés megkötöttet, a vasúttársaság a mondott he-

lyen, egy kopár pusztaságon, hol még egy lélek sem lakott, állomást nyitott. Boldog boldogtalan, ki az épület-parcellákat meg akarta szemlélni, ingyen menetjegyet kapott, míg azok, kik már netán egy nyilast vettek, először is 3 évre szóló szabadjeggyel ajándékoztattak meg, ezen évek leteltével pedig részükre olcsó előfizetési útijegyek szolgáltatnak ki. A vasút ezen készsége csak hamar azt eredményezte, hogy sok munkás kedvet nyert házhely-vásárlásra, a telep pedig mintegy a földből nőtt ki. — Az állomás 3 éven át ugyan majdnem semmi jövedelmet se hozott, de később a bevétel minden várakozást meghaladott, és a kisebbek sorában ezen állomás a legjövedelmezőbb lett az egész vonalon.

Az amerikai vasút-ügybe mélyebben behatni, azt részletesebben tárgyalni, nem lehet feladatomban, de a mondottakból is belátandják hazámfiaink, mily előnyökről rendelkeznek e tekintetben is versenytársaink, valamint eszmélhetnek ama feladatokra nézve is, melyek felé törekedniök kell.

Megrögzött, úgyszólván életszokássá vált nézetekkel küzdeni nehéz ugyan, de ha a szorongató időjelek egyenest arra utalnak, e küzdelemmel is meg kell próbálkoznunk, csak azért is, hogy vetélytársaink ellenében ugyanazon fegyvereket érvényesítsük, melyeknek, már régebben érzett, de mindinkább ránk súlyosodó túlnyomóságuk, nem csekély részben tulajdonítható.

A mondottakat tehát egybevéve: tagadhatlan, hogy az amerikai vasutak forgalmi elvei és szolgálati

berendezése az európai kontinensen dívó ebbeli institúciókat felülmulják; tagadhatlan továbbá, hogy a vasutak amott a földművelés fejlődésére a legaldásteljesb vizshatást gyakorolták, de nehogy elfogultnak tűnjek fel, azt is hangsúlyozom, hogy e téren a lázas alkotás, hajhászat és gyakran nem reális hátterek árnyékában számos visszás jelenség is nötte ki magát, és a vasuti politika, különösen amint ezt a maga uralmával mindenre kiterjeszkedő néhány pénzsák gyakorolja, temérdek panaszra, gyakran zajos felháborodásig fokozott elégedetlenségre adott alkalmat.

Az állam beavatkozása ottan ezideig a vasutakra a nullával hasonló; a társulatok pedig részben a helyenként egész abszurdumig terjedő vonal-hypertropia következtében a legelkeseredettebb, sok esetben nem is legnemesb módszerekkel üzött rivalitásra kényszerítvék. Ennek nyomása alatt vitelbéreik lejobb és lejobb szállításával iparkodtak nemcsak kölcsönösen egymásnak a lélekzetét elfojtani, hanem még a természeténél fogva mindig olesőbb vízi szállítást és a közbeneső csatornákon folyton folyvást nyomni és szorongatni, s tény, hogy a rivális nagy pályák vagy pályacsoportozatok gyakori esetekben merő veszteséggel dolgoznak; de viszont, amint az amerikai kemény tél a folyókat és csatornákat vastag jéggel fedi, és szokás szerint novembertől áprilig, gyakran azon túl is tartja zár alatt, a vasutak tarifái azonnal felszöknek, magától értetvén, hogy a csekélyebb erővel bíró, más hatalmas vonalakba beékelt pályák, ezen visszás ver-

senyzést ki nem tarthatván, amazok által kiéheztettek, összevásároltattak, vagy legalább is nehéz pénzügyi függésre kényszerültek.

Mindez mint Európában, úgy Amerikában is esetenként a nagy forgalmat természetes vonalairól lezszorította és oly mesterséges relatiókat alkotott, melyek csakis a pályamatadók érdekében feküdtek, és nem egy kereskedelmi emporium joggal panaszkodhatott forgalmának mesterséges elterelése miatt, más gyűpontok támogatása érdekében. A további következmény ismét a tarifák illetén előidézett folytonos bizonytalansága is volt, mely főleg a gazdasági termények értékének és szállíthatási képességének előzetes számbavételét, úgyszólván lehetlenné tevé, továbbá a refactiók visszaélése, mely ismét nagymérvű vesztegetésekkel kapcsolatos, és gyakran a már amúgy is kedvező helyzetű emporiumokat még tetézett előnyökkel halmozta el, végre a differentialis tarifák túlfeszített alkalmazása, melyek a távoli forgalmat a helybeli rovasára protegálták, az amannál áldozott összegeket pedig az utóbbinál iparkodtak helyreütni; és így az amerikai forgalmat eme legérzékenyebb helyi keretben sértették.

Minden nyílt és titkos harc, melynek valódi rugó-tollait és leplezett céljait, az érdekellentétek szövénéye között, még Amerikában is csak kevés beavatott képes felismerni, már többször napirendre állítá az állami beavatkozást, és eshetőleg bizonyos normális tarifák megállapításának szükségét. De másrészt az

amerikai, hagyományai és tapasztalatai nyomán mindent, mi a szabad versenyt nehezíteni, korlátozni, nyügözni volna képes, perhorreskál, és így még csak a jövő fogja megmutatni, vajon ilyen beavatkozás újabb esetek következtében mégis kívánatos volna-e? és megengedheti-e az ottani forgalom természete, bizonyos normalis tarifák felállítását? és a közönség, mely egészben véve a közlekedési intézmények eme versenye mellett csakis nyer — előnyösbnek tartaná-e a «mesterséges regulatiót,» melyet jelenleg még nem ismer és nem izlelt, vagy pedig jobbnak látandja megmaradni ezentúl is a korlátlan versenytéren, mely a termelő osztályra nézve kiszámíthatlan előnyöknek volt máris szülőanyja.

Cooperatió a gazdaság szolgálatában.

A tárgy, melyhez jelenleg fogok, különös tekintetet érdemel; egészen más alakot ölt ugyanis Amerikában az egyleti vagy egyesült tevékenység, mint nálunk Európában, különösen pedig Németországban. És éppen a cooperatio szervezete és alakja az, melyben az amerikai jellemvonás, t. i. a gyakorlatiság iránti eminens érzék, a nagyobb tetterő, a lendületes vállalkozás legészrevehetőbben nyilvánul.

Midőn azonban ily működésekről van szó, csakis a népesebb öreg államok, és azoknak is csak északi sorozata jöhetnek tekintetbe; a ritkásan lakott nyugati államaiban és territoriumaiban ezen kifejlődésnek feltételei nincsenek megadva. Úgyszintén nem szerepelhet az Unió déli része sem, melynek a polgárháború, a néger-emancipáció és az egyre mutatkozott rossz termések következtében zilált, deplorabilis állapota, isten tudja, mikor nyújtandja azon alapot, melyen cooperativus működések gyökeret verhetnének, és amely a hajdani birtoklás és agrarius viszonyok romjain valami mást, újat és jobbat engedne reméllenünk; eddig mind ennek úgyszólván nyoma sem létezik,

tehát csakis az éjszakra és a Pacific államokra legyenek a következők alkalmazva.

Ha egy német és utána mindjárt egy amerikai gazdasági egylet tárgyalásain részt vennénk, azonnal fel is kellene ismernünk, hogy az elsőbbit főleg theoremák foglalkoztatják, és a tartott kölcsönös eszmecserék, alkalmilag oktatások, habár becsülésreméltó szellemi készültségnek kifolyásai is, kézzelfogható tette, gyakorlati egybeműködésre ritkán adnak lökést, valamint ritka eset az is, hogy ilyesmi körül a résztvevő tagok többsége egyetérteni képes volna.

Itt tehát a túlnyomólag elméleti irány az, mely nem mondható igen sikeresnek; az amerikai egyleteknek gyenge oldala viszont éppen az ellenkező, t. i. az, hogy ottan az emberek tudományos vagy elméleti megvitatásnak szeretnek, amennyire csak lehet, útjából kitérni, és merőben a gyakorlati tevékenységet és felfogást tekintik a feladatok ideáljaként; szeretnek tehát éppen ezen sarkantyutól ösztönözve, mindennek, aminek csak félig is lehet, cooperativus jelleget és organizmust adni, a fő devize minden irat és enuntiatio mellett csakis ezen szavakba foglaltatván « tenni », « cselekedni », « hatni », « működni ». Részemről úgy vélekedem, hogy ezen gyakorlati egyoldaluságnak benső és tárgyilagos magyarázatát a gazdaság terén azon körülmény adja, hogy az Egyesült-Államokban, talán csakis az atlanti éjszaki államokat kivéve, a földművelés tudományos alapokoni kifejtésének szüksége még nem forog fenn, tárgynélküli indigentiákra for-

díteni figyelmét, ép ezért az ottani közönség feleslegesnek tartja; nem a szorosabban vett földművelés kifejtese tehát az, ami körül a gazdasági téren észlelhető cooperatió működik, hanem a termelés, öntözés, marhatenyésztés és a termények értékesítése. Ilyesmi Németországban is elég alkalmazást találhatna, és nem is lehet eléggé csodálni, hogy a német közönség, daczára a földbirtok felettébb elaprózásának, az öszszeműködés előnyeit még oly csekély mérvben látszik felismerni; ezért vagyok bátor Amerikában gyűjtött tapasztalatim nyomán előadni, mily módon volna e téren nálunk is reform és előhaladás megindítandó, és különösen hogyan tehetnék magukat e téren, különösen a gazdasági egyletek hasznossá.

Minden egylet vagy egyletsoport központi irodát állítna fel, egy, az üzlet kiterjedésének megfelelő tisztviselővel élén; ezen iroda feladatához tartoznék aztán a gazdasági üzlethez tartozó minden tárgyat, legyen az bár eszköz, gép, vetemény, takarmány, marha, szén, mesterséges trágya vagy bármi szükség magát előadná, a legközvetlenebb és legmegbízhatóbb forrásból szerezni be. Az ebből fakadó előnyök kézzelfoghatók, ilyen az olcsóbb ár, csekélyebb mellékköltség, szakszerűbben megválasztott és jobb minőség, mivel épen a legszolidabb gyárak és kereskedelmi czégek legszívesebben szolgálnának ily cooperatióknak és szívesen alávetik áruikat az egyleti előljárók vagy az ezek részéről kinevezett bizottságok vizsgálatának, és annak is, hogy a beszerzés se történjék anélkül, hogy

a megrendelő az áru minősége iránt tökéletesen megnyugtatta és biztosítva ne legyen. Egyik főszabályként volna felállítandó, hogy ha valamely szállító megbizhatatlannak bizonyulna, azzal az egybekötötetés azonnal és mindenkorra szakítottassék meg, és az ily szállító irányábani figyelmeztetés a tagok között közzétessék; a megbizhatók viszont különösen ajánltassanak. Ily peremptorius elbánás százszorta inkább segítené elé a gazda közönség érdekeit, mint a szokásos örökös lamento és tétlen panasz, a szédelgő gyárnok vagy kereskedő pedig vajmi hamar kénytelenítettnek lelépni a podiumról; ezenkívül az iparos vagy gyáros, vagy szállító az ilyformán nyilvánult megjegyzéseket sokkal inkább volna hajlandó figyelembe venni, mert a testületi nyilatkozatnak nyomatéka egészen más, mint egyes magánosé, kinél a kereskedő üres, czéltalan szeszélyt hajlandó csak feltételezni, amint annak kívánalma vagy megjegyzése, a mindennapi megszokott kerékvágástól kissé is eltér.

Eszembe jut itt a kisebb kézi eszközök és szerzőmök ügye, melyek nálunk nem csak gyakorlatellenesen, de kivétel nélkül durván és felesleg súlyban, és rendszeren a leghitványabb anyagból is szoktak készülni. E téren a reform valóban szükséges volna, és legkönnyebben az említett központi közvetítés útján lenne életbeléptethető.

Ezen egyleti organumok a kézműveseket vagy gyárost egyenest kényszerítenék csak a legjobb minőségű áruval lépni piacra, és nemcsak a máshol

bebizonyult javításokat alkalmazni, de sőt saját készítményeik folytonos tökélyesbítésén törni fejüket; másrészt az iparkodó, de korlátoltabb módú iparos ily úton a technikai javítások folytonos megismerésére is tehetne szert, melyeket szemmel tartani saját magának sokkal kevésbé lehetséges.

De a fenebbiekkel az ily cooperatiók feladatai kimerítve nem lennének, mert azok a beszerzéseken kívül, a termények eladása és értékesítése körül is igen becses szolgálatokra lehetnének hivatva.

Az európai kontinensen e tekintetben létező nagy hiányokról már fennebb emlékeztem; a feladat itt az volna, a termelőnek közvetlen értékesítésre szerezni alkalmat, és a közvetítő kezeket lehetőségig kikerülni.

E részben a forgalom berendezése nálunk még felette hiányos, és a sok provízió, szenzál-bér és bizománnyi járulék, melyet, nyuljunk bármihez, hozzunk bármit is piacra — az apróbb közvetítők lánczolata kikerülhetlenül elvesz — magát, az eredeti első termelőt, gyakran végelkeseredéshez vezet. Nem tartom ugyan ajánlatosnak, sem épen mintaszerű példánynak Glenn kaliforniai buzakirály példáját, ki mint mondva lön, termését minden közvetítő kizárásával saját maga hajóin és számlájára szállítja Liverpoolig; de ezen túlságtól, mely hiszen amúgy is csak igen ritka kivételt képez a másik túlságig, melyhez viszont mi Európában szokva vagyunk, az út még nagyon hosszú; és tény az, hogy például egészben véve Amerika kivitele

soha sem ölthette volna az elért mérveket, ha az adás-vevés még közbenső üzerek által érezhetőleg drágíttatik vala.

A többi között utánzásra érdemes berendezést találtam volt a keleti államok sajt-tőzsdéin. Ezekben ugyanis «ajánlati könyv» fekszik nyitva minden tőzsdelyhelyiségben, melybe az *cladó*k terményük mennyiségét, faját, minőségét és eladás-feltételeit bevezetik, és amint egy vevő találkozik, a titkár annak ajánlatát, esetleg megjegyzéseit vagy egyéb feltételeit egy erre szánt mellékrovatba bejegyzi, mi által igen átnézetes, világos és megbízható lefejlési tájékozás nyeretik.

Egy másik könyv viszont a *vevők* számára áll nyitva, melyben ismét a bejegyzések megfordított irányban foglalnak helyt. Az ily eljárás előnyei kézzelfoghatók, már azért is, mert az ekként létrejött *transactió*k, *præcis* és világos alakjuk mellett, nemcsak megbízhatók, de megtámadhatlanok is; mennyi nehézségnek és körülményességnek vétetik ilyes berendezések által eleje, mennyi *irrealis* alkuvás és felesleges közbenjárás válik szükségtelemmé.

Nálunk általános a panasz, hogy a kisebb gazdák a gazdasági egyletek iránt kevésbé érdeklődnek, hogy azok irányában teljes közönnyel viseltetnek; ennek oka azonban csak az, hogy egyleteink rendszeren oly *themákkal* foglalkoznak, melyek a kisbirtokos *eszme*körét meghaladják, vagy attól távol fekszenek; jó csapat *latinizmussal* és *hellenizmussal* átszótt elméleti okoskodások iránt ugyanis, minők otthoni életkörü-

ben füleiket soha sem érintik, nem is birnak értelemmel. Mit is tud vagy tudhat a kis gazda, vagy gyakorlati földműves ama félelmes apparátushoz, mely széneny és köneny, silicatum, capillaritas, porositas, vaséleg, kénéleg, foszforsav stb. szavakkal eleibe talál-tatik?! és mely dolgok iránt a jó életmód vagy tudomán-yos divat, vagy merev doctrina-tőke mégis foly-vást megértést és részvétet követel!

Amde mutassuk meg viszont eme kis gazdának, ha egyletünkhöz csatlakozik, hol és miként veheti meg eszközeit, anyagait és veteményeit olcsón és megbizhatólag az egyleti iroda útján, és miként ad-hatja el ismét terményeit sok esetben simább, köz-vetlenebb, és ép azért konveniensebb árak mellett is. Szerveztessék csak ezen iroda egyúttal gazdasági *tuda-kozó intézetté is*, mely az egyszerű földműves kérdéseire reflectál, azokra dagály, frázis, bőbeszédűség nél-kül egyszerűen és érthető nyelven «ad hoc» vála-szoland, és taksák, díjjak és körülményesség nélkül szolgál felvilágosítással: és csakhamar tapasztaland-ják, miszerint van mód, hogy a fenebb érintett apathia leküzdessék, de ennek titkát csakis az imént jelzett organizmus és eljárás képezheti.

Vidékenként aztán tovább is lehetne menni, kisebb vidéki kiállítások berendezése által, melyek lényegükben az év egyes szakait követve, most gyü-mölcsöt, ismét zöldséget, veteményt, kalászos és gyök-növényt, házi állatokat, apró marhát és a kerület házi iparának mutatványait szolgáltatnák be, minden czi-

czoma és pompázás mellőzésével. — Ily alkalmak a szemes kereskedők részéről bizonyára szorgalmasan látogattnának, feltéve természetesen, hogy nem a nálunk grassáló, különlegesség, visszatartás, éremvadászat és hiú tündöklési vágy képezné a kiállítások feladatát, hanem a termelt, létező, disponibilis és eladásra rendelt készletek bemutatása.

Tovább menve, a kölcsönösségre alapított marha, jég és tüzkár elleni biztosításnak szintén nagy előmozdítására szolgálhatna az ilyes associatio, mert hiszen testületileg mindig kedvezőbbek szoktak a biztosítási præmiák es feltételek lenni, mint az egyesek által elérhetők.

Említem még a kebelbeli béke és ítélő bizottságokat, melyek a tagok között támadt viszályok esetében szakszerű megítélés nyomán sok esetben békés kiegyenlítést hozna létre, és a birtokához lánczolt földművest számos futkosástól és költséges perlekedésektől mentté tenné már saját lakáskerületében is, mert hiszen a kereskedő városokban létező rövid útú tőzsdebiróságok ottan amúgy is gyors igazságot szolgáltatnak.

Eszak-Amerikában a farmerek gazdasági egyletei helyenkint még kölcsönös betegsegélyző és halálozási szövetkezetekké is nőtték ki magokat, még pedig kitünő eredménnyel. Az u. n. « Patrons of husbandery », « a szomszédok egyesülése », mely különben a « Granger » rend elnevezés alatt is ismeretes, 100,000-et meghaladó tagsággal birt, később azonban hanyatlásnak indult, és bizonyára már rég fel is oszlott volna,

ha tagjainak épen az érintett humanisztikus irányban is nem nyújtott volna minden életviszonyok közt becses segélyt és támogatást, mert a «Granger» elszegényedhetik ugyan, de soha sem lesz a nyomor áldozatává. Általában véve az amerikai nép gyakorlati felsőbbsege kitünően bizonyul be az egyleti élet terén, különösen annak mintegy vérében levő szerencsés és találó organizációja által. Nem túlzok, ha mondom, hogy az Unió 100 lakosa között, melyhez a köztársaságnak minden lakosait különbség nélkül nemzeti-ségére számíthatom, 99 valamely egylethez, 95 pedig legalább is egy betegsegélyezési vagy temetkezési szövetkezethez tartozik. És ez egyike a leghatalmasb intézkedéseknek, melyekkel oda túl a nyomorral és szükséggel szembeszállani szokás. Nem létezik egyetlen torna- vagy dalegylet, egy futtatási vagy kézmű szövetkezet, anélkül, hogy együttesen és egyidejűleg a humanitárius czélokra is kellő figyelem ne fordítottassék; és számtalan titkos egyletek, melyek a szabadkőművesség mintájára alapítvák, amint azokról a titokszerű fátyolt, melylyel szervezésüket leplezni szeretik, leveszszük, *más egyéb czéllal nem is bírnak*, mint melyet a balesetek közepette nyújtandó kölcsönös segélyezés magával hozhat. A katolikus egyház, követve az általános szokást, szintén kölcsönös segédkezési egylettel bír, mely, még hozzáteszem, az Amerikában alakultak egyik leggazdagabbika; ez az úgynevezett Péter és Pál egylet, melynek tagjai a szabad kőművesek módjára mindenütt otthon vannak, hol «*testvért*» találnak, de

egyszersmind tettel, tanácssal és bő segélyezéssel is támogattnak ha a szükség előáll. A humanizmusnak illetően bizonyos formák által leplezett, és ép ezáltal a kiméletlen köztudomás elől elzárt eme szervezete különösen áldásteljes a lakosság amaz osztályára nézve, mely a legnagyobb szükség esetében sem szánhatja el magát, a nyilvános segélyezés igénybevételére. Ime mondanám Európa! egy hatalmas emeltyü a szociális kérdés megoldásához, mely városi és falusi köreiteket már egyaránt fogalkoztatja, és sűrűn népesített államaiban napról napra súlyosb és élesebb alakban lép előtérbe!

Azon siker, sőt hatalom és erő felismerésére, melyet az associatio a gazdasági élet terén is teremt, korunkban alig lehet alkalmasb példa, mint melyet az Unió Pacific parti államai nyujtanak; ott a khinai és kaukazi faj küzd egymás ellenében, és az utóbbi már-már győzelme iránt aggódni kezd, sőt a fehér osztálynak részint indignatiója, részint segély és orvoslás utáni felszólamlásai a khinai kérdésben már Európában sem ismeretlenek. Amott törvénykezési intézkedést sürgetnek, törvény útjáni megóvást a «sárga pestis» ellen, amint a khinai ügy kereszteltetni szokott, és azt kívánnák, hogy eme szivós vetélytársak egyenest kiutasíttassanak; míg másrészt találkozik egy más párt is, mely a nevezett fajt védelmébe veszi. A távol levő szemlélőre nézve aztán a két fél túlzásai nehezzé teszik higgadt és tárgyilagos állást foglalni a kérdéssel szemben.

Tagadni nem lehet, hogy a mandsu faj szimpatikus népesoportot Kaliforniában nem képez, úgy áll ott, és akként tartja magát elszigetelve, mint egy állam az államban; nem simul, nem assimilálódik, sőt a benszülöttek életszokásait magától elutasítja, saját maga pedig épen abominabilis szokásokkal bir, és tisztátlansága miatt különösen visszataszító minden civilizáltabb emberre nézve; emellett pedig még fajtalan is. Ha azonban elleneik azt állítják, hogy csakis dologi, ökonomikus okok és szempontok azok, melyek előttük a khinait gyűlöletessé teszik, mivel úgymond állati süllyedésben élnek, és így a fehér emberre nézve, (hacsak ez utóbbi a művelődés minden igényeiről, sőt eredményeiről lemondani nem akarva), a versenyt lehetetlenné teszik; ha mondom, az ellenes párt ezen indokokat hangoztatná: úgy merő valótlan-ságot állítana, és csakis saját gyarlóságát árulná el, mert való ugyan, hogy mi a lakást illeti, a khinai olyasmivel is megelégszik, mivel megelégedni egy kaukázi emberre nézve merő lehetetlenség, de viszont, ruházat és étkezés tekintetében egyáltalában nem igénytelenebbek a kaukázi embernél, mit el kell ismerni bárkinek is, ki valamikor azon helyzetben volt, hogy velük egy sorban dolgozzék. A munkásosztály ruházata ép oly értékes vagy értéktelen, mint a fehér munkásé, az előkelő osztályok viszont p. o. kereskedők, mondhatni nagy és választékos dekorummal öltöznek, ruházatuk se-lyemből, vagy kitünő gyapjukelmékből áll, és kevés fehér kereskedő lehet, ki őket e tekintetben felül-

mulná, és csakis a mi nőink öltözete mondható drágábbnak amazokénál. Ami az étkezést illeti, legtévesebb azon állítás, hogy a khinai hulladékokkal és oly tárgyakkal és étkekkel táplálkozik, minőhez a művelt társadalom embere hozzányulni sem volna képes; sőt inkább a khinai, legyen bár szegény vagy gazdag, valóságos Epikur, mely tulajdonukról különben régi hazájukban is ismeretesek, és úgyszólván közmondássá vált róluk, hogy minden khinai született fél szakács és fél színész. Elegendő, hogy ünnepeik alkalmával St. Franciskóban a khinai fertályt felkeressük, és látni fogjuk, hogy részünkről oly opulentiát, akár mennyiségre, akár minőségre nézve nem vagyunk képesek kifejteni. Sőt a czopfos faj még hétköznap sem feledi mivel tartozik gyomrának a szokásos régi hagyományoknál fogva. A farmokon, hol a khinai csapat mindig külön étkezik, a tekintélyes és közkedveltségben álló szakácsi szerepre mindig a szemesek legszemesebbike választatik, és ennek találékony-sága, furfangossága és specifikus ügyessége gyakran valóban meglepő menut képes kiteremteni ott is, hol az európai ember ezt merőn lehetlennék tekintené. Ami viszont fehér munkásaink étkezését illeti, a nagy buza-farmon létezett roppant egyhangúságról már említést tettem; saját vándorlásaimból pedig p. o. nem emlékszem, hogy a farmer, kinél dolgoztam, bennünket apró marhában részesített volna, bár mi-ként is kívánczozánk gyakran utána. A khinainál pedig pihenő napon apró marhának, melynek nagy kedve-

lője, hibázni soha sem szabad. Egészben véve mondhatom, hogy bárcsak szegény német lakosságunk folytathatna oly életmódot e tekintetben, mint a khinai Kaliforniában, és bizonyára boldognak érezné magát. Egy párt ismét úgy okoskodik, hogy a khinai nem mint munkás versenyző, hanem akkor válik a fehérre nézve veszélyessé, ha azzal mint önálló üzlet embere áll szemben. Nem akarván ezen kérdés mellett sem a földművelés teréről lelépni, tehát megjegyzem, hogy ha a khinai e téren önálló tevékenységet kezd, leginkább csakis a zöldség, korai burgonya, gyümölcs, különböző hüvelyesek, földi mandola és orvosi füvek művelésével foglalkozik, míg a kalászosok művelését igen bölcsen a fehér embernek engedi át; zöldségtermelés terén leginkább olaszok és portugáliak versenytársaik, mindkettő képzelhetlen frugal és igény nélküli, mely tulajdonok nem tudom eddigelé szemükre vettetett-e valaha is, míglen a tetemesen jobban élő khinainál mindig a szegényes életmód képezi a botránykövet; de úgy olasz mint portugali él az alkalommal és versenyt ócsárol és panaszkodik, és utánhangoztatja a Pacific-párton szokásban levő szójárást, hogy a khinai versenyével bárki is csak nagy ügygyel-bajjal képes megbirkózni. Helyén volna már most szemben ezen állításokkal ama kérdést tenni, hogy tehát a mongol faj eme ága a fehér embert testileg vagy szellemileg túlhaladja-e? Nos, ezen kérdésre minden habozás nélkül nemmel felelhetünk. A khinai annyi testi munkára, mint egy európai, éjszak-

amerikai, nem képes; ezt a kaliforniai vagy ausztráliai munkaadók maguk is beismerik ama magasb bérek által, melyeket utóbbiaknak adni szoktak. Mi pedig az intellectus tulajdonait illeti, «tetemes utánzási talentum, de kevés eredeti találékonyság,» ezzel lehet a khinait jellegezni, ezen kereten túl agyuk úgyszólván megszűnik működni.

De valjon mivel és mi által, magyarázható tehát aggályos versenyzésük? a válasz erre egy szóban fekszik: «cooperatio», mely természetes szervezési talentum nélkül nem képzelhető; igenis, az egy csomóba kötött nyilvessző hasonlatnak felismerésében, hogy t. i. egyesült erő várakat és folyamokat megvív, ebben a khinaiak messzi felettünk állanak, egész erejük ebben fekszik valamint félelmes versenyüknek egész titka is. A khinai művelődés öregebb a mienknél, sajátságosabb, kevésbé befolyásolt idegen áramlatok által; sokfélét lehetne tőlük tanulni, de mindenekelőtt ösztönszerű szövetkezésbe állásuk hívhatná ki a legkomolyabb megfigyelésünket, mert ezen sajátságához úgyszólván iskolázottság szükségesletetik, vagyis jobban mondva, gyakorlat, mert épen a khinainál azon fogalom, hogy a lehetőségig minden dolgát, vállalatát, kezdeményezését többed magával, vállat vetve, vegye kezébe a nemzedékek sok ezre során, mintegy átöröklési törvényképen ment át a nép egyetemes habitusába. Ezen tulajdonság pedig különösen érvényesül a khinainál, ha hazáján kívül, más népek közt izolálva találja magát.

Ha nem vezetne igen távol czélemtől, előadnám, hogyan oszlanak p. o. a khinaiak Kaliforniában hat, nagy társceportozatra, melyek mindegyike külön, tetemes áldozattal épült házzal bir, mely a mennyei országból ujon érkező patriotáknak szálló helyül, ideiglenes tartózkodásul, menházul szolgál. Ezen telepek igazgatása pedig csodálatraméltóan van szervezve, mindegyiknek igazgató-tanácsa van, mely saját köréből küldötteket választ, kik aztán együttvéve kongresszust alkotnak, mely a kerületbeli khinai nép által korlátlanul ismertetik el egyetemes képviselőnek. Ezen főkereten belül a kölcsönös egyesülés teréni működésnek minden kigondolható módja, neme és faja létezik köztük, a titkos egyleteket és ítélőszékeket sem véve ki, melyek czélja oda irányul, hogy magukat a helybeli amerikai institutióktól lehetőleg külön és távol tartsák, és az amerikai törvényszékek és hatóságok közbenjárását minél ritkábban, sőt csak a végső esetekben vegyék igénybe, de viszont a saját fajbelieiket is féken tartják és ellenőrizték. — Saját maguk között lehetőségig mindenhez többen együtt közös munkával vagy közös tőkével fognak, ha például egy csapat khinait az aranymosásnál együtt látok, bizonyos előttem, hogy munkájuk és vállalatjuk közös munka és közös költség mellett kezdeményeztetett; ha egy farmot mutatnak, mely khinai kezekben van, nem is kételkedhetni, hogy ott ugyanaz az eset; ha egy műhelybe lépek, melyben csupa tisztos czopffal ellátott tagtárs dolgozik, első kérdésekre bizonyosan ama

választ nyerném, hogy közös keresetre egyesültek. A khinai p. o. épen ellentétben a fehér munkással, bármely a farmon előforduló munkát kész szerződés szerint vállalni, és az esetben még maguk közt is a munkaosztást mennyire csak lehet alkalmazzák. Ezen nép egész életén a cooperatió eszméje veres fonalként huzódik át, és mindig csodálkoztam, mi oka, hogy a fehér faj amazok ezen sajátságát daczára az előttük fekvő példának felfogni és utánozni mintegy typice képtelen?! hanem ehelyett a faj inferioritását kiátkozza, t. i. épen azt, mi egyik csodálatraméltó tulajdonságát képezi; ócsárolja az esetleg olcsóbb munkát, mely azonban nem a kürtölt állatiasság, de a követésreméltó *erő-associatio* által válik lehetővé. És valóban nem csekélység, ha az amerikai faj ismert találékonysága mellett is azt látjuk, és határozottan be kell ismernünk, hogy mi a társas vállalkozást illeti, a tekintetben a khinaiak által még az is oly mérvben múlatik felül, amint felülmúlja viszont Amerika, a még sokkal hátrább lassan utánhaladó Európát.

Német honfitársaimnak pedig egyenest kimondanám, hogy ha a cooperatió eszméjéhez részeikről a gazdaság terén is közelebb lépni nem akarnak, mondjanak le azon reményről, hogy az amerikai versenyyel a világpiaczon megmérkőzniök sikerülend.

Hogy e részben egy vagy más irányban nehézségek foroghatnak fön, nem tagadom, fő nehézsé-

ségnek azonban mindenki, ki Amerikából hirtelen Európába visszatér, a kicsi és korlátolt duodecz viszonyok szemléletéhez szoktatott elmét, a megszokott kisszerűséget — a kasztokba osztott társadalmi működést és a kenyérirígységet — lesz kénytelen felismerni.

A gazdasági lendület egyéb emeltyúi.

A megelőző fejezetekben a tényezők egész láncolatát számítám elé, melyeknek tulajdonítható az éjszak-amerikai gazdaság csodálatot érdemlő lendülete, mely nem a természetadta állapotok, hanem túlnyomólag csakis maga a nemzet által idéztetett elé; a kép kiegészítéséül most még néhány egyéb körülményre akarok rámutatni, melyeknek közrehatása magában véve ugyancsak másodrendű, de mindamellett tagadhatlanul némi fontossággal bír, mennyiben egyrészt Európára nézve igen tanulságos példáját mutatja azon gondoskodásnak, melylyel *egy folyton gyarmatosítás alatt levő államnak*, a megszállás roppant küzdelmeivel és nehézségeivel szemben viseltetnie kell, miután a megszállás és a gyarmatosítás sikere rá nézve egyszersmind életfeltételt is képez; ezen gondoskodás alatt pedig az állam *óvó intézkedéseit értem, polgárainak vagyoni végpusztulása ellenében, szemben a merer joggal és a fiscalitás elvének végletekig történhető alkalmazásával, amit megismertetvén, szólандok aztán az önkormányzatról és a napsajtó szerepléséről.*

Mi az elől említett intézkedéseket illeti, azok

ugyan az egyes államok önkormányzatának keretén belől fekszenek, és így különböző államokban különböző módosításokkal vannak gyakorlatba véve, az alapeszme azonban valamennyi állam legislatióján keresztül vonul; minélfogva elégségesnek tartom Kalifornia törvényét idéznem, minthogy annak viszhatását volt alkalmam leghosszabban megfigyelni.

Ezen törvény két részre oszlik, a *tűzhely-törvényre* és a *lefoglalási törvényre*. Az első (mely különben az általános köztársasági tűzhely-törvényvel «homestead law» nem vegyítendő egybe) minden földbirtokost feljogosít arra, hogy fekvő vagyont 5000 dollár értékig «tűzhelyként» a kerületi telekkönyvbe bejegyeztethessen; ezen rendszabálynak Kaliforniában oly értelmezés adatik, hogy minden nő, férje tudtával vagy anélkül, sőt akarátja ellenére is e bejegyeztetést szintén eszközöltheti. Ha ez megtörtént, akkor a birtok a szó szoros értelmében megtámadhatlan családi tűzhelylyé válik, melyre még az állam sem teheti kezét; egy rendíthetlen támpont és szikla az élet hullámai közepette; jelentkezzenek bár hitelezők, kik követelése még a bejegyzést megelőzőt időkből származik, érkezzenek váltók, vagy erőltessék ki csődbejelentés, vagy legyenek örökösödési kérdések kiegyenlítendőek: *mindez rést nem üt a tűzhely védőpaizsán*; sőt hogy az, a családapa esetleges könnyelműsége, vagy pazarlása vágya elől biztosíttassék, adatott épen a nőknek is jog a bejegyzés eszközöltetésére. Csakis egyetlen eset létezik, melyben a tűzhely árverés alá kerülhet, ha

t. i. birtokosa hypothekát vett rája fel, és ebből származó kötelességeinek nem tesz eleget. Ily kölcsönök felvétele azonban, épen mint Németország némely részein, a nő aláírása nélkül nem létesíthető.

Ezen törvény jótékonyága annyira bebizonyult, hogy eddigelé egy hang sem emelkedett, mely annak érvényen kívül helyezését kívánta volna, sőt inkább minden legislaciónak folyamában azon nézet lett kifejezve, hogy a törvény még kiterjesztést érdemel; mert Amerikában is mindinkább gyökeret ver ama meggyőződés, hogy a földbirtoknak *csakis az állandóság* kölcsönöz legbehatóbban dologi, egyszermind pedig erkölcsi értéket. És ez nézetem szerint szent és rendíthetlen axioma, és megvallom, hogy habár nem egy hatályos törvényt volt is alkalmam az általam beutazott vidékeken megismerni, mégis egy iránt sem valék képes oly teljes és osztatlan lelkesedéssel viseltetni, mint épen e tüzhely-törvény iránt. Mert anélkül, hogy számtalan esetre hivatkozzam, melyekben egy család kézzelfogható védelmében részesült ezen intézménynek; és mellözve egyéb fölhozható érveket, melyekkel e törvény meleg védelmére léphetünk; kiemelem azt is, hogy ezen törvényben inkább mint bármely másban hajlandó vagyok felismerni ama mentőszert, mely a sociális kérdések merevségét, szélsőségeit enyhíteni hivatva lehet, mely szélsőségeknek végre mégis mindig a sok csapás által ért, és végső desperatióig jutott existenciák képezik leggazdagabb forrását.

A tüzhely-törvény az említett lefoglalási törvényben találja kiegészítését, mely ugyanis a végrehajtás határait korlátozza, és tüzi ki fizetéseképtelenség esetében.

Ennek értelmében a végrehajtás alól feltétlenül kivonottnak:

1. Székek, asztalok, állványok és könyvek, az üzleti helyiségben 200 dollár értékig.

2. A szükséges butorzat, házi, asztali, konyhabeli felszerelés, ágycak, ágynemű, rámaákba foglalt képek, olajfestmények, rajzok, melyeket valamely családtag készített, családi arcaképek és azok keretei, ételmi szerek és tüzelő anyag egyéni vagy családi szükségletre három hónapra szolgáló mennyiségben, 3 tehén szopós borjúval együtt, 4 anyasertés malaczaival, végre egy óra való takarmány és szemes táplálék ezen állatok számára.

3. Szántó-vetőeszköz, és minden, mi különben a gazdasághoz tartozik, 2 ökör vagy ló, vagy öszvér szerszámostól, és azok egy havi takarmány-szükséglete, minden vetemény és mag, melynek használata a legközelebbi 6 hó lefolyta alatt szándékoltatik, vagy általában, mely készletben van, 200 dollár értékig; 75 darab méhkas, elnyomorodott vagy bénult lakosnak lova vagy kocsija, melyre életfentartása miatt szüksége van.

4. A mesterember vagy művész szerszáma és eszközei, egy nyilvános jegyző-iroda butorzata és pecsétje, az orvos, sebész, fogorvos műszerei, melyeket hivatá-

sánál használ, azoknak könyvei, hangjegyei, úgyszin-
tén üzleti helyiségük butorzata, minden hangszer, mely
tettleg oktatáshoz használtatik, valamint a telekkönyvi
hivatalnok minden jegyzőkönyvei, kivonatai, mutatói,
papirja, térképei és üzleti helyiségének butorzata.

5. A bányász mütelepe és lakása 500 dollar ér-
tékgig, továbbá minden vízvezeték, annak csövei, egy-
szóval minden bányászati felszerelés 500 dollar ér-
tékgig, 2 lóval vagy öszvérrel, vagy ökörrel, ezek
szerszáma, takarmánya 1 óra, valamint a bányajog
is 4000 dollár értékig.

6. A szállító, fuvaros, bérkocsis, házaló vagy bár-
mely más munkásnak, ki kenyerét szállítással keresi,
két vonós marhája, a szekérrel együtt, valamint a
lelkésznek egy lova és kocsija.

7. Apró marha 25 dollar értékig.

8. Az adós utolsó havi fizetése vagy keresménye,
ha családja az államban tartózkodik, és ha azt csak
részben is istápolja; ha pedig a család valamely tagja
hitelben élelmi szereket vásárlott, a fizetés vagy kere-
set fele ilyes tartozások fizetésére lefoglalható.

9. Az u. n. «tüzhely-társaságok» részvényei (ezen
társaság t. i. tagjainak résztörlesztésre házakat szán-
dézkozik építeni) 1000 dollár értékig, ha az illető, az
államban még tüzhelylyel nem bír. A hajós műszerei
és ruházata.

10. Minden életbiztosítás és az abból háramló
nyereség, ha a prämia összege 5000 dollárnál többet
nem tesz.

11. A tűzoltó-egyletek valamennyi eszközei.

12. A polgári katonaság felszerelése és a magánember egy löfegyvere.

13. Minden nyilvános épület és telek, és a városok vagy grófságok valamely ingó vagyona, valamint a községek tulajdonához tartozó temetők, parkok, kasszárnyák, kórházak.

Ezen törvénynek világos intentiója odairányul, hogy a polgároknak egy bizonyos vagyon-minimum biztosítsák, mennyiben az t. i. állami intézkedés útján megtörténhetik, mert hiszen elszegényedés ellen az egyes polgár teljesen már az okból sem biztosítható, mivel annak szabad rendelkezési jogát vagyona felett az állam nem csorbíthatja. Hogy azonban a vázolt intézkedés egész horderejét megértsük, mindig szem előtt kell tartanunk, hogy az elősorolt értékek és tárgyak sem az állam, sem egy magán hitelező részéről, sem végre korporativus hitelezők által sem vonhatók csödbe vagy vethetők lefoglalásnak alája. — Bőségesen volt alkalmam meggyőződni, hogy ezen jótétemény épen a kis farmerre és mesteremberre a legáldásosb és az uzsora pusztításait hathatósan fékezi. Déli Kaliforniában 3, 4 év előtt két egymást követő rossz termés folytán a farmerek igen súlyos helyzetbe jutottak, és isten tudja, hánynak kellett volna házáat és udvarát koldusként elhagyni, ha nem ültek volna a tűzhely-törvény védelme alatt telkeiken, és nem maradt volna kezükön a keresetükhöz mellözhetlenül szükséges eszköz, élelmiszer és takarmány. Mivel pe-

dig a sovány éveket ismét jobbak követték, kötelezettségeiket utóbb leróvhatták, és számos közülök még ma is birtokában ül, jobb reménnyel a jövő iránt. Joggal kérdezhetni tehát, valjon nem üdvösb-e az egész társadalomra nézve az ilyen megoldás, mintsem ha ezen becsületes munkáskezek hontalanná válva az elkeseredett vándor és ingó népesség sorait szaporítják vala?

Nálunk Európában, mindjárt elő fognak állani azon argumentummal, hogy ilyes szabadelvűség, a vállalt tartozási kötelezettségek irányában a visszaéléseknek tág kaput nyit, és előmozdítja a könnyelmű adósságcsinálást, melyet tudniillik visszafizetni az illetőnek komoly szándékában nem fekszik. Ugyanaz volt az aggodalom akkor is, amidőn a munkabér megtámadhatlansága mondatott ki, hanem Amerikában ezen aggály alapossága nem igazult, valamint az e téren várt visszaélések sem következtek be, de igenis a törvény közvetlen viszhatása alatt *a készpénzbeli vásárlás, kis hitel megtagadása*, ezen valódi jótétemény, úgy a vevőre, mint az eladóra nézve, terjedt és erősbödött. Igen, ezen egyetlen és egyszerű intézményben, a *készpénz melletti vásárlásban* fekszik a leghathatós véd-eszköz, mindazon visszaélések ellen, melyekre netán e jótékony törvény felhasználtatni szándékoltnék. És csakis a hitel akkénti berendezése mellett, hogy az kisebb üzletből kizáratik, és minden *kiegyenlítésnek készpénzben kell történni*, nagyobb üzleteknél és kereskedők között pedig a hitel *2 hónapon túl* nem terjed:

csak így ölthetett az amerikai forgalom oly rendkívüli mérveket. Ugyanez mondható Angolországról is, hol rendszeren szintén csak két havi hitel adatik, és még inkább Franciaországról, hol az csak 30 napra korlátoltatik. Viszont minden tágítás e téren, mennyiben nagy kísértést foglal magában a kevésbé szolid szándékokkal dolgozó kereskedőre nézve, csak erkölcsi károkkal és hátrányokkal jár; a hosszas hitelezési rendszer *a képzelt értékekkel* való játékot előmozdítja, és tudva van, hogy mily rombolólag hatnak az ily rendszer közepette támadt krízisek!

A fenebb idézett második tényező az *önkormányzat*, az okból érdemel különös hangsúlyozást, mivel lényegesen előmozdítja a népnek önmagába fektetett bizalmát. Az éjszak-amerikai farmer, ki a mi fogalmunk szerinti bürokratikus gondnokságot maga felett nem tűr, másrészt érdeklődéssel vesz részt, saját grófsága vagy megyéje közigazgatásában, mert ezen egységeken belül, csak az esetben foglal helyt még további, p. o. egyes politikai községekbe elkülönítés, ha valamely helység várossá emeltetik, mit elrendelni azonban csak az illető állam legislatívájának van jogában külön javaslat útján. A farmereknek ezen részvéte a County ügyeiben, habár az többre nem terjedne is, mint hogy az illetők a grófsági nyilvános üléseken megjelennek, bennük mégis azon tudatot ébreszti, hogy ők maguk a legelső emeltyük, melyek segítségével netáni helytelenségek orvoslásukat, és felötlő hátrányok ellensúlyozásukat nyerhetik. — Ezen

szabad emberek összejönnek ott, és mikor nekik tetszik, anélkül, hogy ahhoz előleges engedély sürgősségtetnének, vagy rendőr is legyen jelen, ki aztán a saját horizonjából merített felfogás szerint, államveszélyesnek ítélt szavak vagy vélemények miatt a gyülekezetet feloszlathassa. — Mindamellet ezen gyülekezeti szabadság, szabadossággá nem fajul, mert utóbbira igen szigorú büntetések vannak róva, melyeknek végrehajtásában az amerikai, épen mivel a szabad diskusziót felettébb szereti, és mindennek ellensége a mi ennek hasznos voltára árnyékot vethetne, kérlelhetlenül szigorú is; a nyilvános szószéken elkövetett rágalmaság vagy a nyilvános összejövetelek háborítása ellen drákói az eljárás. Magam voltam egyizben tanuja, hogy egy különben feddhetlen ember minden egyes rágalmaszó szóért, melyet a gyűlés alkalmával a szólókhoz intézett, 25 napi fogságra ítéltetett, és így, habár az egész filippika 7 szónál több nem is volt, igen takaros 175 napot volt kénytelen leülni. A déli államokat kivéve, melyek részben rossz hirben állnak, mondhatni, hogy a nyilvános gyülekezetek egy vagy más eset kivételével nyugodtan és illemesen szoktak lefolyni, sőt illendőbben mint az európai kontinensen, hol gyakran voltam résztvevő nyilvános meetingekben. Oly jelenetek p. o., minöket a német socialdemokraták idéznek elé, Amerikában alig volnának lehetségesek. Itt az aféle tombolók és rendzavarók, állóhelyükön sebtében elfogattak, és körülbelül a fenebbi mérték szerint ítéltettek volna el; a gyüle-

kezési szabadság egy oly kincs, melyet túlhágásoktól épen az ügy érdekében, eléggé óvni és menten tartani nem is lehet. Csak a szabad diskusszió lehet teremője azon férfias érzetnek, mely tiltja, hogy saját mulasztásainkat, mindig és azonnal a kormány nyakába tolja, azon kormánynak, melynek omnipotentiája felett ismét legközelebbi perczen harsogó panaszokra fakadunk!

Bármily csekély kapcsolatban látszik is első tekintetben lenni az önkormányzat kérdése, a jelen mű keretébe vont tárgyakkal, mégis egy láncszem az, melyről megfélekedznünk lehetlen, amint az oczeánontúli társadalom körvonalozásához fogunk. — Ott, röviden fejezve ki a dolog lényegét, az az elv, hogy a közönség csakis akkor fordul az állam közbenjárásához, midőn oly feladatokkal áll szemben, melyeket sem egyenként, sem többen együtt, sem a regionalis, sem a tágabb vidéki egylet megoldani nem képesek, a míg törvényhozásról van szó, midőn más út, természetesen nem is választható; de minden más esetben senki sem pislog megfélemlítve a kormány felé, hanem elébb, a saját erejével próbálkozik meg mindenki, jól tudva, hogy ami az egyes váll erejét túlhaladja, számtalan esetben megoldható közös vállvetéssel.

És most a 3-ik tényezőhöz, a *napi sajtóhoz* lépek, melyről nem mondhatni, hogy ment lenne hibáktól. Kezdetben szóltam már túlhajtásairól, izléstelen szélsőségeiről és hatásszomjáról; e helyt kénytelen vagyok hozzátenni, hogy még egyéb árnyékoldalak is

tapadnak hozzája, melyeknél fogva úgy erkölcsi, mint irodalmi, alaki tekintetben, azt valamely mintaként nem állíthatni fel; de másrészt be kell ismerni, hogy mi a nép forgalmi köréhez, közvetlen érdekeihez, és realis szükségleteihez való alkalmazkodást, továbbá pedig mi a tudóst és augurt nem játszó, értelmes irmodort illeti, az amerikai lapok a mieinket messze túlhaladják; mert hiszen nálunk a magas félhomályban burkolt konjekturális politika, napról napra szünető, és napról napra el is temetkező dagályos vezérczikkeivel, mellözhetlen kelléke a lapoknak; ott megfordítva, konjekturáknak és terméketlen okoskodásoknak *keresebb*, ellenben *konkrét* tárgyakkal, kérdéseknek és érdekeknek *több* hely engedtetik. Az amerikai lap névszerint az iparosra, kézművesre és gazdára nézve sokkal tanulságosabb, különösen pedig — mi megfelel az Unió feladatával — a földművelésnek legkiválóbb hely van bennük engedve. A termés állása, aratási kilátások és jelentések, új tapasztalatok a gazdaság terén, mintafarmok leírása, vásári jelentések és temérdek egyéb rokon és ide tartozó tárgy képezi az amerikai sajtó egyik állandó rovatát, legyen az bár hivatásánál fogva politikai, vagy képviselje bár a pártok bármely árnyalatát. A farmerek legtöbbször ezekből szorosabban vett szaklapot nem is járat, miután politikai lapjában is megtalál minden ide vonatkozót.

De még egy másik karakterisztikus sajátságát is fel kell említnem az amerikai sajtónak, p. o. a német

irányában. Ez utóbbi ugyan is rendes színezetében a pessimizmus hirnöke szokott lenni, és ama sirásó hangulatú bölcseletet szítja és terjeszti, mely Európa műveltebb osztályai között mintegy divatossá vált. Jőjjön ugyanis valami időköz, melyről véletlen nem igen sok dicséretet lehet mondani; ne üssön ki az aratás, úgy mint várhatni véltük; essék le a piaczi ár, jöjjenek fizetéképtelenségek elé; lépjen fel piaczáinakon netán egy új versenytárs, vagy egy új vámtarifa életbe: és azonnal hozzálátnak lapjaink, a gyászos alapon még gyászosb színekkel ecsetléshez, nem találunk menekvést, és nem képzelik, miként legyen a főnforgó állapot elviselhető.

Egészen másként áll az Amerikában; hiszen a köztársaság felett is már súlyos, nehéz évek köszöntöttek volt be alkalmilag; hallgatok a polgárháborúról s elég súlyos utókövetkezményeiről, maradok csak a rossz termések és azok által szült szükség mellett. — Ilyenkor mindig a sajtó az, mely a farmereket e csapások és szenvedéseik közepette buzdítja, és eszükbe juttatja, hogy a föld gömbölyü, és így szükségkép fordulnia kell, a sajtó az, mely szavát emeli minden kislelkűség és csüggedés ellen, s a sors válságaival szemben, csak nagyobb erőfeszítésre utal. És valóban ez az egyedüli üdvös életbölcesség is; ámde az amerikai sajtó nem csak nehéz idők közepette teljesíti ekként feladatát, de folyton folyvást, napról napra inti, és figyelmezteti a farmer osztályt előhaladásra és körültekintésre épen, mint ha a szerep megfor-

dítva állana, és nem Európa onnan, de a köztársaság attól várná a túlszárnyalást.

Emellett a napilapok, bizonyos közvetítő szerepet is töltenek be a kereskedő és a gazdaosztály között. A rovatvezetők gyakrabban felkeresik a nagykereskedők és exporteurek irodáit, hogy maguknak a várható forgalmi konjunkturák iránt tájékozást szerezzenek, és a kereskedelem részéről, az idő szerint, a termények minőségéhez, zsákolásához vagy egyéb mozzanataához kötött kivánalmakat meghallgassák, és mindazt a farmereknek tudtára adják, esetleg jól megpaprikázott megjegyzések vagy korholás kíséretében. Természetes, hogy másrészt a farmerek kiváncsiak sem maradnak képviselő nélkül, és ha tapasztaltatják, hogy a kivitel nem elég élénk, hogy esetleg új piacokról, fogyasztási helyekről kellene gondoskodni, az esetben meg a kereskedők részesíttetnek erélyes apostrofokban, és addig gyakoroltatik rájuk nyomás, miglen részükről is nagyobb buzgalom és mozgékonyság lesz észrevehető. Így például tudom, hogy befőtt és szárított gyümölcs, Mexikóba és Közép-Amerikába csakis a sajtó unszolására küldetett első alkalommal, mivel mint a kísérletet tevő exporteurök, az örökös lármától és unszolástól már meg akartak szabadulni. A kísérlet sikerült, a kivitel azóta is szakadatlanul folyik, és még sok hasonló példára is mutathatnánk.

Az amerikai sajtónak tehát minden kellemetlen oldala mellett is nagy érdeme van közönségének ön-

állóságra szoktatása körül, mert ott, hol mint mondva lett, az állam ingerentiája csakis legritkább esetekben vétetik igénybe, a megbeszélések végrefrainja csakugyan más nem is lehet, mint az, hogy «*segíts magadon*»; ezen themának következetes hangoztatása képezi az amerikai sajtónak egyik virtuozitását. Már pedig a köztársaság úgy amaz intézményeket, melyek belső szervezetét sok tekintetben jellemzik, valamint azokat is, melyek őt Európára nézve gazdaságilag félelmissé tették, nagy részben ezen lélektani mozzanatok, t. i. az *önmagában való bizalomnak és mellette a társas cooperatio* nagymérvű alkalmazásának köszönheti.

Ama nehézségek, melyekkel az éjszakamerikai gazdaságnak küzdenie kell.

A megelőző fejezetekben, látszólag talán túlságos mérvben foglalkoztam a szellemi és egyéni tényezőkkel, de azt tudatosan és jól megfontolva tevém, mert azon téves fogalomnak akartam útját állani, melylyel Európa rendszerint a sok könnyűszerű utazási munka által, és felületes szemléletek útján saturálva lett; azon fogalomnak t. i., mintha az Unió mérhetlen kiterjedésű és felülmulhatlan talaja universumnak volna tekinthető, melyen a természet úgyszólván mindent maga megtett, és kiegyengetett a földművelés számára, sőt a forgalmat magát is mintegy anticipálta, és készen adta volna már át a köztársaság lakosságának.

Ez pedig határozottan téves nézet, oly mérvben és arányokban állítva fel, mint az nálunk szokás, t. i. a tér-configuráció behatóbb tanulmányozása nélkül, és anélkül, hogy az Egyesült-Államok geográfiai tagozatáról, klimatikus sajátosságairól és egyes részeinek terepjellegéről magunknak előlegesen csak meg-

közelítőleg megfelelő képet konstruálni fáradságot vetünk volna.

Mindenek előtt jegyezzük ugyanis meg, hogy mindaz, mi talaj, klíma és csapadék tekintetében kedvezőnek mondható, csak az Uniónak *keleti felére vonatkozhatik*, melyhez a közbenső kontinens-zömön túl, sok száz meg száz mértföldnyi terület tartozik; továbbá a déli és a Golf melléki államok produkciója bennünket nem érint közelebb, ahol a cereale általában véve, jelesen pedig a buzatermelés a produkció csak egy csekély töredékét képezi, a tevékenység főiránya a gyarmatárúk, főleg a gyapot és czukornád, a dohány, rizs felé lévén fordítva.

Tehát a cereale nagy termelés mérveit tartva szem előtt, azonkívül ami a keleten, a nagy tavaktól délnek, az Ohio, alsó Missouri, közép Mississippi és Arkansas mentében az Alleghanik és kék hegyek (Blue Ridge) nyugati lejtője által határolva fekszik, a többi vagy igen konditionatus, mert nyugatnak ha már eléri az aszályosság élesen választott vonalát, másrészt pedig keletnek a régi nagy államok és az új angol államok túlnyomólag szegényes, vidékenként pedig egyenest rideg, sekély vagy sivár fövényes talaja, valamint az éjszaki és déli produkciót választó Tennessee, Georgia és Éjszak-Karolina hason terjedékei által öveztetik; mit több helyen az aszályosságról, a csakis mesterséges öntözés mellett üzhető föld- és kertművelésről mondék, arra itt e helyt újból csak rámutatok, és még csak azon igen fontos momentumot emelem ki, hogy a

közbenső medenczéből a Missisippihez csak egy folyam érkezik, tehát a hatalmas Missouri, a Kansas, Arkansas, a Canadian, az alsó Red-River és a délnek tartó Rio Bravo, Rio Pecos, végre a Colorado forgalom tekintetében, elvadult folyásuk, de főleg az év túlnyomó részében, felette csekély víztartalmuk miatt, még ott sem számítanak semmit is, vagy alig valami keveset, hol azoknak ágya meredek hasadékokban, canonokban halad.

Ez okból a köztársaság a Missisippitől nyugatnak minden vízi útát és rendszeres vízi szállítást és közlekedést terveiből kénytelenített kihagyni, daczára azon mérhetlen regimenek, melylyel ezen folyók forrásvidéke egytől egyig bir, s forgalmi fejlődését merőben a vasútakra volt kénytelen bazirozni. A mi továbbá az angol birtokkal határos és a nagy tavaktól nyugatnak eső államokat és territoriumokat: Dakotát, Montanát, Idakot illeti, ott Amerikának ezen égöve alatt (habár az Páris, alsó Bajorország és déli cseh és morva övével egybeesik), már uralkodó szörnyű telek, az igen szűkre korlátozott növényleti idény, a hideg recidivák, a talaj esetleg bárminő alkatrésze és fizikai minősége mellett is, cereale-termelést nagy mérvben mint *normalis* műveletet gyakorolni meg nem enged, és azon végtelenségek, emberi számítás szerint legalább, örökre marhatenyésztési revierek marandandnak.

Csakis tehát, ha megelőzőleg fogalmainkat legalább így legdurvább vonásokban ekként rektifikáltuk, szól-

hatunk kissé konkrétább értelemben arról, a mit Amerika termelő alapjául tekintenünk, s mint ilyest számba kell vennünk; ezen futólag vázolt és még számtalan részlettel kiegészíthető körülmények voltak okai, hogy minden beismerése mellett annak, mit még az így is fennmaradt termelő medencze az amerikai erély, berendezési talentum, különösen pedig a kifejtt fogalmi intézmények mellett előállít, és még előállítani fog, hogy mindemellett tehát a megelőző fejezetekben, *a szellemi tényezőknél tovább mulaték*, mert az Unió oly nagy és egészben véve oly szép, de egyszerűs mind oly különféle kedvezőtlen termelési körülményekkel is megtarkázott haza, hogy ottan dologi tekintetben a gazdaság terén ép oly kevésbé lehet sinecuráról szó, mint a sokkal terméketlenebb Németországban, vagy Belgiumban, vagy Franciaországban.

A természet schematikus boldogulási folyamat sehol sem ismer, és a hol a fák igen vigan és magasra kezdenének nőni, gondoskodva van, hogy a túlsarjadás lenyesessék, lenyesetik, az pedig Amerikában egyrészt a klíma arányon kívüli zordsága és túlságai által, mert hiszen jegyezzük jól meg, hogy a köztársaság éjszaki határvonalát a nagy tavaktól egész a csendes tengerig a 49-ik szélességi fok képezi, tehát ép azon fok, mely Páris, Regensburg, Budweis, Besztercze és Eperjes mellett halad el, mely azonban Amerikában már dermedtő fél polaris hideg teleket, és 5 hóig befagyott víztükröket jelent, sőt hogy New-York maga, mely a

40-ik fok alatt, tehát Nápolylyal ugyan egy magasságban fekszik, a Hudson hónapokig látja jéggel borítva; tehát a klíma eme zordsága, és ismét nyári túlságai, az ott rendkívüli mérvben létező rovarpusztítások, és a féktelen folyókkal való örökös küzdelem, és az aszályosság gyakori fellépése, ezek ama körülmények, melyek az éjszakamerikai túlságosan neki serdülhető tenyészetet rideg kézzel lenyirbálják.

Edzettségre, erélyre, kitartásra, szívósságra tehát Amerikában ép oly, talán még inkább van szükség, mint bárhol másutt, a különbség azonban köztük és mi közöttünk az, hogy ők ezen tények felismerésében bennünket megelőztek, megoldásában pedig gyakorlatosságuk, találékonyságuk és cooperativus érzékük és ösztönük által messzi túlhaladtak.

Vetközzünk ki tehát azon balfogalomból, mintha az Unió, a természet kedvező tényezői által, azaz oly tényezők közrejátszásával, melyek ellen részünkről minden küzdelem előzetesen is ájult és reménytelen — ültettetett volna a termelés, hogy úgy mondjam, támadó külkereskedés, és így a prosperitás magas nyergébe, mert ez, elvonatkozva ama talajtól, mely még trágyázás nélküli termelést megenged, és ezen egyetlen körülményt véve ki, csakugyan nem az eset.

És jól jegyezzük meg, midőn eddig a gazdaságnak útjában álló körülményekről szólottam, csakis a talaj esetleges kategóriáit, és a klíma viszontagságait érintém, de mily iszonyú ostor az, mely Amerikában

a sokféle kártékony féreg és rovar, és egyéb állat képeiben is a farmerrel szemben áll! Európának szintén megvannak kártékony rovarai és állatai, de azon mérvekről, melyeket az ebbeli pusztítások Amerikában okoznak, nekünk otthon halvány fogalmunk sem lehet. Es e baj itten egyenest a haladó földtöréssel és gyarmatosítással versenyt fut, és hozzá teszem *a primitiv ős talajjal primitiv elbánásnak* egyenes következménye; ki nem tudja ugyan is, hogy ama számos rovarcsalád, mely átváltozási idejét épen a szántóföldben várja be, valamint annak megszámlálhatlan petéi is, továbbá a mezei egerek tanyái is, az európai többszöri szántás, szorgalmas boronálás, részben hengerezés által találják biztos pusztulásukat, amennyiben számos esetben a peték, a metamorfozisban levő rovarbábak napra, levegőre fordíttatnak ki, mely rájuk nézve biztos halál.

Amerikában mindez elmarad, és így nagyon is könnyű a causalis kapcsolatot felismerni az egyszeri szántás nyomán terjedő földművelés és az ugyancsak párhuzamban haladó rovar- és féregszaporodás között; mert számtalan esetben ezen első és egyetlen szántás megnyitja a felső kemény földfelületet, azaz épen eleget tesz annak, mit a rovarélet ökonomiája igényel, anélkül, hogy tovább cselekedné ismét azt, mit viszont a farmerélet ökonomiája nagyon is megkívánna, t. i. hogy ujólagos szántás útján, a férgek tenyész-fészkeit megsemmisítse.

Hogy pedig ottan a féregkalamitás a földműve-

léssel versenyt jár, tökéletesen bebizonyított tény; így p. o. hogy a baj még csak két decennium előtt is még sokkal csekélyebb volt, és így van az nemesak a kártékony állatokkal, de a spóra-infectióval is; így p. o. Oregonban a farmerek kevés évvel elébb a buzarozsdáról, burgonyabetegségről, komlóragyáról még mit sem tudtak, a gyümölcs pedig szintén ment volt minden ellentől; de ime egyszerre beütött a rozsdá, és nedves időjárással egész buza területeket semmisített meg; a burgonyabetegség szintén érezhetővé vált, és azzal együtt megjelent a kolorodórovar és ráadásul még a burgonyaragya is; a komló-növény már szintén meg van támadva, a gyümölcs ellenei pedig olyannyira elszaporodtak, eltekintve a filloxerától is, hogy sok helyen a kertészfarmok tulajdonosai végkép el vannak keseredve. A mező és kert eme ellenei nagyobb részét keletről, a régi államokból vették útjukat nyugatnak, de sok specifikus helyi faj is létezik belőlük a Pacific államokban, továbbá számos rovarfaj és négylábú rágó család, mely elébb mérsékelt számban, lakta az erdőséget; de amint ez fokként a telkesítésnek áldozatul esett, eme lakói neki rohantak a művelt talajnak és a könnyebb táplálkozás következtében szaporodásuk is nőttön nőtt. Így p. o. az amerikai farmer legkártékonyabb ellene, a földi mokus 20 évvel elébb is még alig volt ismeretes, de midőn árnyékos tűzhelye ritkult, és kényszerítve lőn a mezőt felkeresni, elszaporodása minden képzeletet meghaladt; évenként kilenczszer és mind-

annyiszor 10—14-et kölykezik, és ezen egész nemzetség természetesen élni és enni is akar, és a farmer által verejtékkal előkészített asztalhoz ül, teljes lelki vidámsággal; ezek járvány által nem pusztíttatnak, mely a mezei egereket időnként erősen megtizedeli. Egyszóval alig van nyár, melyben a farmerek egy vagy más új ellenséget föl nem fedeznének, és ha aztán azokból az «Agricultur Departementhez» példányok küldetnek be, kiderül, hogy a rovar vagy féreg a tudomány előtt már ismeretes, és csakis mérhetlen elszaporodása új és megdöbbentő.

Ámde kiterjedésre, veszélyre és aránylagos újdonságára nézve minden fennemlítettet maguk után hagynak ama pusztítások, melyeket a már-már rendszeressé váló sáska-tömegek idéznek elő a köztársaság területén, különösen pedig, és főleg annak legműveltebb és gazdaságilag legvirágzóbb tó melléki és Mississipi államaiban. Azonban épen a sáska-kalamitás bármily rémülést is okozott az magán az Unió területén, mégis ismét amaz esetek közé sorozandó, melyek Európa előtt szép csendesen elhallgatva lettek, úgy hogy a baj tettlegességéről és mérvéről csakis annak lehetett kellő fogalma, ki annak vagy tanuja volt, vagy pedig az arra vonatkozó hivatalos és egyéb közleményeket nem restelte tanulmányozni, és figyelemmel kíséreni. Az unióbéli államok és vidékek nem találták czélirányosnak a sáska-pusztítást is, mint egyéb közbenjött kalamitásokat «extra muros» dobra ütni, és másrészt az ily dolgok szellőztetése mind-

azoknak a fegyvertárába sem illett, kiknek mindig vérmes pápaszemen át nyert szemléletei, képezik rendszeren amerikai ismereteink idézési lexikonját.

Hayden államgeológ a kongresszustól nyervén az összes «sáska-ügy» lehető tüzetes konstatálására és megvizsgálására megbizást, e tekintetbeni jelentésének bevezetésében azon területet, melyen a sáska az utóbbi decennium folyamában már mint rendes élő, részint átmenetelesen, azaz egyes invasiók útján lép fel, megközelítőleg 2 millió angol, azaz 98,777 geográfiai □mértföldre számítja ki.

A kár, úgy mond, csak az 1874-től 1877-iki évek közötti időben 100 millió dollárra becsültetett, közvetlenül csak a tetteges megsemmisítésekre alkalmazva, a károk közvetett visszahatását azonban bátran lehet még egyszer oly magasra felvenni.

Oly szörnyű is volt ezen viszhatás, hogy a csapás által érintett vidékeken, minden adás-vevés, minden forgalom meg lön zsibbasztva, a farmok értéke sebesen esett, a bevándorlás pedig ama vidékekre teljesen meg lett szakítva.

Ily iszonyú veszélylyel szemben a kongresszus egy perczig sem késett mindent megtenni, mi mindenekelőtt az addig figyelemre alig méltatott veszély valószínűs okozójának, t. i. magának a sáska életrendjének, mivoltának tényészfészkének és vándorlási rayonjainak és törvényeinek szabatos megállapításához vezethet vala.

És ép ezen lépések szervezésével lett Hayden hír-

neves geolog megbizva. Az ügy azonnal is nemzeti ügynek tekintetett és oly erélylyel és gyakorlatisággal vétetett kézbe, minőt az amerikai hason kérdések körül, ha egyszer folyamba hoztattak, kifejtteni szokott.

Számos szakértő biztos lett a tenyésztési és termeszkedési keretek geografiai konstataálásához messzi éjszaknak, és szerte szét kiküldve; megszámlálhatlan tudósítás, vélemény, útbaigazítás özönlött az e tekintetben felhívott farmerek sorából a központi bizottsághoz, melynek helyisége rövid idő alatt valóságos muzeumává vált az élve vagy feltűzve beérkezett rovar válfajainak, petéinek, tojásainak, a károsítás által okozott kuriozumoknak stb., mert az amerikai jellem az ilyes alkalommal és ily közreműködés alakjában bizonyítja be egyik legfényesb oldalát. És egy évi rövid időköz, ekképen felhasználva elegendő volt, hogy a nemzetet az addig egészen mellőzött veszély aktualitásával megismertesse, és a probléma fővonásai iránt teljesen tájékozza.

Az eredmény pedig valóban meglepő, és sok tekintetben váratlan volt, mert ime bebizonyult, hogy a valódi sáska (*Gryllus migratorius*), melyet hétköznapi fogalmaink szerint mindig hajlandók valánk a forróbb égalj eszméjével, és egyedül csak azzal hozni kapcsolatba, *épen megfordítva*, (legalább Amerikára nézve), egyenest a hideg szülöttjének mondható. — Valódi, perennalis tenyész vidékét, ugyanis messzi fenn Montána éjszaki szélén, és azon túl Britt Columbia vadonaiban 8—10,000 magasságú kopár fenn-

síkokon és hegytömegek közepette konstatálták. Konstatáltatott továbbá, hogy a rovar petéje a legnagyobb hidegnek is ellentáll, hogy az alap, fővándorlás mindig az éjszakai tenyészfészkekből indul ki, a nyáron általi bő táplálkozás pedig gyakran — bár nem mindig — azt idézi elé, hogy a seregek egy része a megszállott szerencsétlen déliebb vidéken ősszel szaporodik, tojását mélyen a porhanyult földbe rejti, a sereg túlnyomó zöme pedig ismét a zord éjszakon fekvő tenyészvidékre vándorol vissza, jövő tavasszal új rajait bocsájtandó útnak.

Így gyakran megtörtént, hogy e második szaporodás sarjadéka, az illető vidéken áttelelt tojásokból elébúvott új nemzedékkal találkozott, és így az éjszakai nagy raj megérkezésével kettős csapás sujtá a szárandó vidéket.

Általában tapasztaltatott, hogy a kár a nagyobb folyamok mentében súlyosabb volt, valószínűleg, mivel az ifju kelés ottan a zord idő ellen jobb védelemre talált, a kikelő miriádokra különben, csakis változó és hosszabban tartó nedvesség, különösen nedves vagy pedig 15 fokon túli hideg káros, míg a tojás a legerősb hidegnek is, sőt tett kísérletek szerint többszöri víz alá helyezésnek és újbóli megszáritásnak is ellentáll.

Konstatáltatott továbbá a természet jótékony turnusaként azon tény, hogy a sáskát pusztító madarak száma ezen újabb időben mint gyakrabban mutatkozó kalamitás, és az azáltal nyert felette könnyű és bő

táplálkozás következtében szinte hallatlan, és soha sem észlelt mennyiségben szaporodott; oly fajok, melyek elébb, jóformán csak az ornitológok előtt valának ismeretesek, a farmer szemét pedig majdnem egészen kikerülték, most csapatosan léptek fel, és üldözték és pusztíták ernyedetlenül a sáska-tömegeket.

Nem is mulaszták el az illető szaktudományi megbizottak számtalan bonczolás útján konstatálni, az ezen különböző sáskaevő madár-fajok gyomrában talált mennyiségek nyomán, ezen természet adta ágens pusztítási képességét megalapítani és kiemelni a közönség némi vigaszára ama megszámlálhatlan milliókat, melyek így veszendőbe mentek, habár ebben, körültekintve a még mindig fennmaradt miriádokra, elpusztult telkére, életére, gyümölcs és veteményére, a farmerre nézve igaz, csak csekély vigasz fekkhetett.

Egész műszaki részletességben olvashatjuk továbbá, ugyancsak az entomologikus bizottság jelentésében mind azon kísérleteket, melyek a sáskának iparcikként, p. o. zsír, olajanyag alakjában lehető felhasználása körül, de mi több, számos vad törzsök tradicionális szokásaiból indulva ki, még emberi táplálékul való felhasználása körül is tétettek; mindaz azonban csak miután már a pusztítás elleni védekezés minden módja, neme, legszabatosabban leírva, és az ahhoz alkalmasaknak vélt, újabbnál újabb gépek és eszközök bemutatva és illusztrálva lettek, ezáltal is intő példáulul szolgálván nekünk, hogy odaát a panasz

tetterős önvédekezés nélkül fellépni soha sem szokott, tudja ott ugyanis kiki, amint az Unió földjére lép, hogy sorsát, jövőjét, gyarapodását csak saját lábán, fejével és izmaival kell keresnie, rang, cím, születés, család és holmi egyéb európai hagyomány pedig mitsem ér! Sajátságos azonban emellett az, hogy ezen *önmagára utaltság közepette* is nem zord, félnék önzés, elzárkózás uralkodik a jellemeken, hanem a cooperatio szükségességének érzete; az az iránt létező specifikus előszeretet érvényesül azonnal, és a sokszor már teljes szellemi marazmusba esett bevándorló keblét is felvillányozza, amint az amerikai légkör befolyásának csak kissé hosszabban van kitéve.

Sokat mondhatnék e téren, különösen ama igen sikeres és érdekes organizáció felől, melylyel p. o. az aszályos nyugati államokban, különösen Koloradóban az öntözési egyletek alakulnak, és hányféleképen működnek, és pedig egyszer tőkepénzessel egyesülve, máskor saját szakálukra meliorálva, egyszer pénzbér, máskor közös termelési csoportokat is képezve; de ez ismét távol vezetne célomtól.

Mégegyszer visszatérve az amerikai földművelés technikai nehézségeihez, fel kell azon szörnyű bajt is említenem, melyet a farmerre nézve, a buján tenyésző gaz, a kiirthatlan sok kúszó és dudvafaj, főleg pedig a vad szőlő képez. Mindezek többnyire gyökereiket mélyen bocsájtják, és maradjon egy tisztára irtott földben csak egy ujjnyi darab is, jövő évvel biztos lehet a farmer, hogy az, veteményeinek egy részét

árnyékolással, másikat körölkúszással fogja üldözőbe venni; ez az átka az úgynevezett szüz földnek és gazdag talajnak, ha a megmunkálás, mint oda át szükségkép nélkülözi még azon szorgalmat és sokféle elbánást, melyhez Európában szokva vagyunk és melynek majd egykoron, évtizedek múlva amott is megjö ideje.

Elképzelheti tehát az olvasó, hogy amaz elbánás mellett, melyet a kaliforniai nagy buzafarmonnál leirtam, és mely magát minden ilyes nagy farmoknál ismétli, tehát egyszeri feltúrás, esetleg nem is boronálás mellett a gaz és dudva, mennyire elharapózik a csakis bevetett, de azontúl aratásig magára hagyott buzaterületeken; és mennyi percent az szemben is, melyet a kereskedelem igényeinek szükségkép eleget téve, a farmer szelelés és osztályozás útján veszíteni kénytelen! Ezen állapotok pedig p. o. Kaliforniánál a klíma ottani állandósága és szárazsága mellett tűrhetők, hanem képzeljünk egy hegyesebb, nedvesb vagy pedig csapadékokban éppen gazdag vidéket, p. o. Washington, Oregont és a Nevada nyugatát Kaliforniában, és elgondolhatjuk mi az, mivel a farmernek küzdenie kell, miglen aratása után megfelelő pénzt lát; és mennyire megbéníthatja ily viszonyok közt a forgalmat azonnal olyan eset, ha p. o. az európai államok jobb termése mellett az amerikai produktumokra pangó vagy éppen semmi kereset sem köszönt be, és a kereskedő a szüz talajon, egy szántás vagy túrás után nyert buza irányában alkalmazza válogató kritikáját!

Jegyezzük meg tehát még egyszer, hogy eltekintve attól, miszerint nagy területeken a trágyázásra *még épen nincs szükség, és a váltógazdasági rendszer is még mellőzhető*, az amerikai farmernek az európai gazda felett egy mákszemnyi mechanikai előnye sincsen.

Ami faktor bizonyára igen sokat nyom, de nem *a terméscik eredményénél, mint inkább azon ténynél fogva*, hogy a nem trágyázás mellett is üzhető *egyszerű földművelés*, miként a bevándorló is üzheti igen mérsékelt, sokszor minimalis kútforrásai mellett, természetesen marhatartás nélkül, mert ehhez már több pénz-erő kell, melybe tehát az egyszerű farmer mint azt képzelünk lehet, részt alig vehetne.

Példát szolgáltatnak erre a régi atlanti éjszakai államok, gazdag associatiók által üzött eljárásukkal, összevásárlott területeikkel, nemes marhát tenyésztő majorjaikkal, tej-, vaj-, sajt-termelésükkel, melyek a «*tipikus*» amerikai gazdaság keretét, minőt t. i. a primitív dús talaj, és primitív művelet fogalmához kell kötnünk, már régen túlhaladták.

Mindez, hozzátéve ama magas tőkélyre vitt forgalmi, kereskedelmi és közlekedési előnyöket is, melyekkel az amerikai kétségen kívül bir, amint oda át Európára, Európa aggályaira és panaszaira kerül a szó, azonnal azon nézet kifejezésére vezet, hogy viszont Európában a termelésnek helyben vagy közeli-ben való értékesíthetése és a szállítási vonalnak az amerikaiakkal össze sem hasonlítható rövidsége, egy szóval a piacz közelléte a fennebbi előnyöket

szükségképen kiegyenlíti, *helyes, megfelelő organizáció mellett.*

Az amerikai persze csak organizációról beszél, mert ismeretei az európai állami viszonyokról sokkal hézagosabbak, hogysen épen ezek fonalán az európai panasz és ijedelem feltételezte állapotok további, mélyebb perspektíváit is tekintetbe venné. — Ő előtte, mint felülmulhatlan forgalmi organizátor előtt, csakis az e téren fennforgó hiányok léteznek. Mi azonban jól tudjuk, hogy az organizáció hiánya csakis mint egy végső nyilatkozománya ama viszonyoknak, melyek nálunk minden előmenetelnek nyakát szegik, nyilatkozománya t. i. az *örökös fegyverben állásnak*, mely az európai politikusnak már dogmatikus hitvallását képezi, mely nélkül mi már látni, érezni, lélegzeni és kombinálni sem tudunk; *a fegyveres béke* — ez azon fantom, mely lélegzetünket folyton elnyomja, vagyis teljes lélegzethez nem enged elegendő tág tüdőt, és mely viszi és vezeti az európai államokat, hova? azt senki sem tudja megmondani.

E mellett az obligát panasz az amerikai verseny felett az amerikai előtt, kinek terményét S. Franciskóból a Cap Horn-on körül vagy a közbenső államokból az atlanti partokhoz, és onnan az atlanti tengeren át kell piacra állítani, irányunkban, kik terményeinket a magtár küszöbén árulhatjuk, mint mondám *megfoghatlan*; de részünkről igenis értett expektoráció!

Gondolunk mi néha arra, miszerint a sok panasz helyett ránk nézve a produktív erő minél inkább ki-

mélése, és a nemzet filléreinek nem lőszerre, ágyúra, hanem oly czélokra fordítása volna életbevágó, mely az úgynevezett amerikai versenynek egy más, hol erkölcsi, hol forgalmi, hol dologi, hol intellektuális téren volna képes gátot vetni; tehát gondolunk mi néha ilyesmire is, de meg is szokánk, az ilyes aspirációkat Európában czéltalanoknak tekinteni.

Egyik lényegesen terhes körülmény az amerikai farmerre nézve, mint azt amúgy is gondolni lehet, a munkáskéz, a napszám drágasága. A napszám és munkabér ottan is megtartja azon sajátságát, hogy az igen sok esetben a piaczi konjunkturáktól független, sőt csak idő multán követi az értécsökkenéseket, természetes; mert hiszen a napszámra az időjárás és munkaidény bir inkább közvetlen és határozott befolyással; bár miként iparkodják is már most a farmer munka-személyzetét csökkenteni, segédkezek nélkül, még sem készülhet el, ezeket pedig drágán kell fizetnie. A Pacific államokban a napszamos, étkezésén kívül 2—2¹/₂ dollárt kap, de a munkásosztály mindemellett sincs irigylendő állapotok közt, miután az év legnagyobb részét vándorlason tölti; huzamosabb időre szerződött munkás havonként 40—50 dollárt kap. A keleti államokban viszont, melyeket az érkezők tömege először érint, a bérek tetemesen alacsonyabbak, s hónapszám szegődttetve 12 dollártól 15-ig vehetők fel; végre a déli államokban a bér legalacsonyabb, átlag 7 dollár havonként, ámde az ottani állapotok semmi tekintetben sem mérvadóok; ott az

agrarius desorganizáció, és a pauperizmus honos, és általában a mit az éjszokról mondunk, annak a délre csak igen csekély, vagy épen semmi érvénye sincs vagyon, társadalom, gazdaság és állami élet terén egyformán; erről sokat lehetne beszélni, de nem ez alkalommal.

Igen fontos tényezőt képez továbbá az éjszak-amerikai gazdasági élet terén ama körülmény, hogy egyrészt a magas behozatali vámok, másrészt az Unió területén nyert nemes érczömegek, az ottani érték-skálára egész más alapot teremtettek, amely a népet minden iparczikkre nézve egészen más árakhoz szoktatá; és míg a cereale-árakat az európai konjunkturák szabják meg, addig a farmer Amerikában minden szükségletét az otthoni magas értékfogalmakból fejtett árakon kénytelen bevásárolni, sokkal magasabbakon, mint minőkhöz p. o. a német gazda kényyszerítve van; ide tartoznak aztán a mesteremberek által teljesítendő munkák is, így például egy lóvasalás $2\frac{1}{2}$ dollárba kerül, egy kettős eke ára 50 dollár, egy farm-szekér 150 dollár, egy balta $1\frac{3}{4}$ dollár, és ily arányban aztán a javítás is; és innen ered aztán azon szokás, hogy Amerikába toldozásra, foltozásra, sem ruhánál, sem butornál, sem szerszámnál vagy más felszerelési cikknél nem sokat költenek, hanem inkább széjjel fosztják, verik a régit, vagy ellökik, ha már jól el van viselve, s minden helyett újat szereznek be, mert ott az eféle javítgatás a tárgy értékét csakhamar felemészti, sőt meg is haladja.

Több buza-farmban, melynek területe 150-től 200 holdig volt, megtekintettem a kiadások rovatait, mindegyiken szokás szerint 4 ló volt, ezek közül azonban kettő az év nagyobb részét legelőn tölté; egyben sem volt arató vagy egyéb komplikált gépezet, miután a termést bérbe vett vándorgépek aratták le; és mindemellett éven át a kovács-számla 90-től 100 dollárig rugott, a szijgyártóé is, daczára a szerszám szegényes voltának 20—25 dollárnyi tételeket is mutatott fel; a kerégyártó-számlák végre csak azért voltak alacsonyabbak, mivel a farmerek több odavágó munkát, rendesen saját maguk szoktak végezni; állatorvos, gyógyszerész oly drága, hogy megbetegedett állatok, ha házi szerek nem segítenek, inkább magukra hagyatnak; ha pedig valamely törzsállatról van szó, melytől végre az orvost megvonni nem akarják, a gyógykezelés gyakran az állat egész értékét felemészti. A «*medicinæ doctorok*» (kiktől legtöbb esetben ottan az isten mentsen meg minden halandót) is, horrendus felszámításokkal örvendeztetik meg a családot, daczára annak, hogy számuk oly nagy, hogy egyik a másikába botlik, és Amerika mintegy doktor hypertrophiában sínlődik. Egy látogatás taksája falu helyen rendesen 5 dollár, sőt helyenkint 10 is, és ezen fokozatot az orvosok nyomán, a gyógyszerészek is jól emlékükbé vésték. És forduljon végre keresztelési vagy haláleset elő valamely háznál, az háromszorta nagyobb kiadást is von maga után mint nálunk.

A gazdag alluviumnak vagy mély rétegű tiszta

prairie-birtoknak rendszeren Amerikában is fátlanság a kísérő szimptomája, oly helyütt tehát a farmer tüzelő anyagját is pénzen kénytelen venni, habár a tengeri szárát és csutkáját arra használja; ily esetben a tüzelő úgynevezett cordja (4 köbláb) 10—12 dollárnyi magas árba kerül, sőt voltam vidékeken, hol azt 16 dollárjával is kellett fizetni.

Ezek, és ilyfélék tehát azon terhek, bajok és küzdelmek, melyek az amerikai farmert környezik, és az utoljára ecsetelt általános magas érték-skála mindenre, mire a farmernek szüksége van, rásúlyosodik, holott saját terményeinek árát regulálni legesekélyebb hatalma sincsen, nem veheti számba a gazdaságot terhelő körülményeket, különösen az esetleg roppant távolságokat, melyeken át áruját az export-helyig szállítania kell. Valóban Amerika óriási kivitelét igen hathatós mérvben a hatalmas monopolizáló vasút-birtokosok, és a temérdek gyengébbek, de még a vízi csatornák között folytatott elkeseredett harcz és *lefelé való licitáció* tette csak lehetségessé, mely, mint már érintők, a vízi szállítást elnyomta, és a vasutakat vesztéssel dolgozni kénytelenítette, kit-kit t. i. addig, míg lélegzete birta, és még a vasútkirálylyal Vanderbélttel küzködni és versenyezni elég bátorság volt. Érdekes jelenség pedig, bár könnyen magyarázható, hogy ezen száguldás közepette egyes szállítási rajonokon belül, a kikötők közelében oly *mesés fokokat ért el a helyi vagy odábitási forgalom*, hogy az ily helyeken ama lefelé történt licitáció mellett, úgy az áru- mint

a személyszállítás körül fölfelé haladó tendenzia nyilatkozott, mintegy a szállítmányok meggyőzhetlensége miatt. Mily bércsökentéseket idézett pedig ezen monopolizáló nagy vasutak daczos devalvációja elé, arra igen csattanós példát nyujt azon tény, hogy Bostontól Chicagoig első osztályú coupéban gyorsvonatokon 2230 kilometer (315 német mértföldnyi) utat tour-retour 10 dolláron lehetett mult év őszével megtenni.

Ezen czivakodás és kölcsönös fojtogatás közben természetesen a közönség, a farmer, a termelő tisztán a nyertes; de meddig tartandnak ezen mindenesetre egészségtelen és abnormis állapotok, azt senki sem tudhatja, lesz-e valami legislativus intézkedés ezen túlságok korlátozása érdekében vagy sem, arról jóslatot mondani épen Amerikában felette nehéz; tény az, hogy legújabb ideig ezen állapotok tetteleg léteztek, és azáltal, hogy az Unió kontinensén eszközlött szállítási költségek nevetséges minimumokra nyomattak, léphetett csak fel Amerika hatalmas versenyzőként az európai piacokon. Ezt tehát, legalább mi a keletet illeti, Vanderbéltnak köszönhetjük.

Alig szükséges megjegyeznem, hogy ezen tarifaverseny-hajsz csakis a Mississippi és az atlanti partok közt fekvő, és már sűrű vasúthálózattal bevont éjszaki államok forgalmi viszonyaira gyakoroltatik; gyakoroltatik pedig a többek között, az okból, hogy a nagy tavak mellett fekvő gabna-emporiumok (Chicago, Milvaukie) rakpartjairól a buza vagy egyéb szállít-

mányok, a nagy tavak, a Welland csatorna és a Szt. Lőrincz folyam segítségével közvetlenül, és további átrakodás nélkül indulhassanak Európa felé, melynek partjai épen ezen irányban legközelebb is érhetők el.

A nagy tengeri hajókon való rakodás és a direkt vízi út előnyeit, nemkülönben a tavak és a keleti parti kikötők közötti szállítást hajdan kizárólag közvetített csatornák forgalmát paralizálni, befolyásolni, és a nagy pályák sínjeire terelni; ez ama feladat, melyet a közbenso közlekedés fölött, úgyszólván teljesen uralkodó vasuti «Ring» maga tűzött elé, melynek személyesítése «Vanderbél» nevében összpontosul.

A szorosan vett Pacific vonalakon viszont, ilyes szállítási ár-depressziókról természetesen szó sem lehet; mert a távolságok, melyekkel ottan dolgunk van, rendkívüliek, a helybeli forgalom vagy teljesen semmi, vagy eltünő csekély, a pálya meg a helyenként ropant nehéz és merész építkezések miatt, melyeket a terep kikerülhetlenné tett, igen drága; a kolonizáció mérhetlen területeken át a vidék abszolút sivatag karaktere mellett végre kilátás nélküli.

Ezen pályákon tehát a szállítás igen drága, nem is az áruforgalom képezi annak súlypontját, mintsem a személyközlekedés a Pacific és az Atlanti oceán között. Az áruszállítás csakis bányaproduktumokra és a kelet-ázsiai import oly czikkeire szorítkozik, melyek magasb értéküknél fogva ezen tarifákat még elviselhetik (thea, selyem). Ezen Pacific pálya mentén lévő ritkán elszórt, csekélyszámú farmokban ilyformán

az atlanti emporiumok piaczi árainak bizonyos mérvén aluli csökkenése által igen könnyen elállhat a vasuti szállítás lehetlensége, a farmerre nézve, mint-hogy az terményének értékét csakhamar felemésztené.

Ezekkel körvonaloztam volna az amerikai gazdaság, részletesebben szólva az ottani kis farmer lét-körét, mennyire csak tőlem kitellhetett, egyformán mérve és osztva a napfényt úgy mint az árnyékot; és a benyomás egészét tartva elménk előtt, lehetlen be nem látnunk, hogy az a kezdeményezés idejében nagyon messzire volt a bőséges jóléttől, s földadata kezdetben kétségenkívül nehezebb munkában állt, mint p. o. az első német gazdáé a maga földjén, melyben az első irtás és telkesítés feladatai már úgy-szólván Tacitus idejében lettek teljesítve.

Előnye viszont a fehér embernek oda át, minde-nekelőtt a *szabad föld*, a polgári fejlődés eme nélkü-lözhetlen sarkpontja, és ama emelőleg és vigasztelje-sen ható személyes szabadság és egyenjogúság, mely az Unió légkörében kicsinyre mint nagyra egyiránt kiterjed, melyet így könyvben érthetővé tenni nehéz, s tisztán dologi mozzanatok felemlítésével is alig le-hetne kellőleg körvonalozni, de melynek élvezete gya-korlatilag is a legbehatóbb emeltyüket adja a kereset terén kezeinkbe, és melynek közepette a százféle gyámsághoz szokott bevándorló európai csakhamar új emberré is válik.

Szóljunk most még egy más themáról, t. i. az *ado-ról*; előre el lehetünk készülve, hogy azon állítás,

miszerint a földművelő oda át, adó tekintetében is súlyosan van megróva, kételkedő, sőt hitetlen keblekre találánd; mert hiszen el vagyunk azon nézettel telve, hogy az Egyesült-Államok polgárának e részben csak minimalis és alig érezhető teherrel van dolga, és ezen téveszme, maga az amerikai sajtó által is lehetőségig patronizáltatik. Ez ugyanis, mennyire az tőle csak kitelhetik, az európai pénzügyeket, (melyekről azonban behatóbb ismerettel nem bir), a legsetétebb színekben ecsetli csak azért, hogy az unióbeli aversz minél fényesebb lehessen.

A zavar nálunk Európában főleg onnan is ered, mivel nem vagyunk megszokva az *egyetemes Unió* és az *egyedunióbeli államok* budgetje és pénzügyei között mindig szoros választvonalat tartani, miután Amerikában az adó súlyát a közönségre nézve nem az képezi, mit az egyetemes Unió (köztársaság mint állam) ró polgáira, hanem amiket ezektől *saját közvetlen* államuk a status vagy territorium, azután pedig a county (grófság), és végre a községi kerület követel. Ezen két utóbbi adminisztráció és politikai egység az, melyre az állam saját vállairól a legsúlyosabb terheket, (megjegyzem persze, hogy a «legsúlyosabb» szó alatt Európában értett hadseregi terhek, minden velük kapcsolatos utófüggelékkel együtt ottan nem léteznek) átgördíteni iparkodik. — Az *Unió csak közvetett adóból él*, főleg a behozatali vámokból és a szeszes italokra és a dohánygyártmányokra kivetett adókból, e czímen a bevétel circa 250 millió dollárt tesz, és miután az

állam jelenlegi (legújabb 1880-ik évi cenzus szerinti) népessége 50.152,000-et tesz, minden egyes lakost mintegy 3 dollárnál valamivel kevesb adó terhel. Mivel azonban az egészen indirekt uton foly be, a népesség ezen terhet észre sem veszi, és ez oka, hogy ha a közönséges szólásmód szerint adóról van szó, a közös Unió fenntartására szükségelt eme teher vagyis adózás egészen tekinteten kívül szokott hagyatni. De azzal a dolog vizsgálata kizárva még nincsen, sőt nagyon is érzi azt a társadalom minden rétege, és közöttük a farmer is ama fennebb említett magas értékskála által, mely mindent, mire szükségünk van, az egy élelmi szereket kivéve, európai fogalmainkhoz mérve, roppant drágának tüntet elő. Ezen a magas behozatalok által eléállt megterheltetést tehát, ha az amerikai állapotokat, más államokéval párhuzamba állítjuk, említés nélkül hagyni nem lehet.

Ámde itten theoretikailag még mindig felhozható, hogy az indirekt adó által való megrovás csak saját tetszésünktől függ, habár ezen állítás még feltételes mérvben is csak az élvezeti czikkekre, tehát a dohányra és szeszes italokra alkalmazható, de nem ama megszámlálhatlan tárgyakra és kellékekre, melyeket Amerika ipara a szükséglethez képest fedezni még ez idő szerint nem képes, és melyeknek ilyformán magas behozatali vámokkal való megdrágítását, minden fogyasztó kénytelen viselni; de ettől elvonatkozva a szorosban vett állam, territorium, grófság és kerületbeli adók alul már semmi esetben sem menekülhetünk,

ezek közvetlenül vettetnek ki, és szedetnek be az egész köztársaságban, még pedig úgy az ingatlan, mint az ingó birtoknak becslése alapján.

Azonfölül majdnem minden államban, minden önálló egyéntől fejadó meg útheadó is követeltetik, előbbi átlagosan két dollárra, az utóbbi pedig 3-ra tehető; tovább menve az egyes államok és a községcsoportok legtöbbje, még a szabadalmak és engedélyezések czímén is nagy adókat vetnek ki, melyeknek minden honoratior és keresetág is alá van vetve, p. o. az orvos, a pénzváltó, a boltbirtokos, vagy a házaló, a mesterember, ha műhelyén kívül még boltot is tart, a luxus-fogatok tulajdonosai, s mindezen adónemek magukba véve a birtokra elosztva még sokat nyomnak a latban az ottani kereseti tételekkel és árakkal szemben; és azért legbiztosabb, ha csak magát a vagyonadót vesszük tekintetben.

Miután az egyes államoknak az Unió kebelében igen kiterjedt alkotmányi és közkormányzati jogaik vannak, sőt saját határukon belül tág legiszlativ és korlátlan közigazgatási jogot gyakorolhatnak, az, hogy egy vagy másik államban a közterhek meddig emelkednek, mely forrásokra, mily kulcsok szerint vettetnek ki, egészen attól feltételeztetik, minémü tervektől, nézetektől vezéreltetik az állami legiszláció az államnak materiális szükségletei, czéljai, felvirágoztatása körül és minémü beruházásokat és intézkedéseket tart e tekintetben indikáltaknak, korszerűeknek és szükségeseeknek.

Amint már most egy állam vérmesb álláspontot foglal el e kérdések körül, a szerint dekretálja az előterjesztett állami budgetet, és rója ki természetesen a fedezetet képező adónemeket is; a további szokás pedig az, hogy az állam, territorium, valamint a városok, grófságok, külön háztartási előirányzatokat terjesztenek ugyan elő, esetleg külön pénzügyi politika alapján is, de a pótdók az egész államra nézve egyetlen százalék-arányban vettetik ki, mely arány aztán minden egyes adófizető vagyona után szedetik be. Az adószedő az összesen kumulált állami, grófsági, városi vagy községi kivetést egymástól külön tartva szedi be, és azok pénztárainak szolgáltatja be a megillető részt. Természetes, hogy ezen százalék-alap, egy és ugyanazon állam területén is nagy ingadozásoknak van alávetve, mivel éppen a countyk és városok szeretnek rapid emelkedésük érdekében, sokszor kábangyűzősi hóborttól hevítve magas követelésekkel lépni az adóköteles elé, mely követelések a népesség előhaladásával párhuzamban gyakran roppant fokig emelkednek. Ez ama speczifikus villamszerű városi emelkedéseknek, melyekkel Amerikából egész unalomig zaklattatunk, fordított oldala; mesés az az emelkedés, igaz, de igen sok esetben csakis kieroszakolt és ama áldozatokról, melyeket ezen emelkedési «sport» maga után von, már ritkábban hallunk szólni! mert hiszen a legüdvösebb institucziók körül is túl lehet löni a célon, és többet felkarolni egyszerre, mint azt a mérséklet, józan előre látás és a rendelkezésre álló erők és kutforrások javas-

landóvá tesznek, és e részben az amerikai államok és egyes városok vétke esetenként valóban nem is csekély. Különösen és első helyen pályák építésére, úgyszólván indefinitívus áldozatok vállaltattak egyes államok és territoriumok részéről, az államot aztán a county és az egyes városok követték. Következtek aztán a közgazgatási, törvénykezési, művelődési és humanitárius czélok, melyek gombaként nőttek ki a földből és többnyire az idő szerinti szükséglet mérvein túlsapva pazar költséggel lettek berendezve; így akarta azt a nagyzásra és tékozlásra a közügyek terén mindig olyannyira hajlandó amerikai kórság. Szolgáljon néhány adat ezen tékozló gazdálkodás jellemzésére, és az egyes városok adósságainak lavinaszerű növekedését illetőleg tájékozásul, mely kórállapotokat előre hengergetni a korrupt hivatalnoki kar ép oly vidáman segített, mint a vállalkozók, szállítók és építők szorosan egybetartó lánczköréből kikerülő czéhbeli, nagy szájú politikus had.

Massachusets állam tébolydáinak költségei, az állami lakosságra elosztva, fejenként 3166 dollárnyi hihetetlen összeget tüntetnek föl. Jowában ugyanezen intézmény kulcsa 2000, Wiscounsiban és Kaliforniában egyenként 1100, Minesotában 900 dollárt ad. Már most Masachusetsben 900 elmebeteg van, annak tartására pedig az állam évenként 2.850,000 dollárt ad ki; New-York állam 1400 elmebetegére 4.700,000-et, New-Yersey 800 fej után 2.500,000-et, Ohio 900 után 1.800,000 dollárt. Tény, hogy az Unióban 1500 dol-

láron már egy elegáns szállodában lehet egész éven át minden ellátással együtt tartózkodni; egy elmebeteg tehát valamely tébolydában körülbelül kétannyiba kerül. Egy alkalommal láttam egy magasb polgári iskolát, mely csakis 200 tanulóra volt számítva, és melynek butorzati felszerelése 14,000 dollárba került.

Ott minden tanulónak szilfából készült és diófával kirakott asztala volt, darabonként 24 dollár; magától értetöleg egy év múlva mindez amúgy jól, diákosan össze volt faragva. Másrészt pedig épen azon tanodában, a tanítók díjazásán folytonos volt a huza-vona és fukarkodás.

Ezen kába pazarlások szólnak európai doktrinárjeinknek és humanistáinknak is, kik lelkesedéssel emlegetik az amerikai «palotaszerű» iskolaépületeket és az eféle túlhajtásokra számos ezreket áldoztatnak ön-önelégült mosoly és hivalkodás kíséretében, mire pedig a tanszertárra, muzeumra, könyvtárakra kerül a sor, természetesen az alap már régen elfogyott, és itt áll aztán előttünk a büszke peristillel, számtalan idétlen terra cotta szobrokkal, tág lépcsőházakkal, fényes gyűlési teremmel ellátott tanoda, míg az érdemleges felszerelést igen gyakran hiába keressük.

A különbség azonban Amerika előnyére az, hogy ott rendesen találkozik egy vagy más patronus, ki a saját vidékén létező intézeteket gazdag hagyományokkal látja el; ez ottan a helyi patriotizmus mintegy hagyományos szép szokása. Nálunk bizony az ilyes példák már gyérebbek!

Menjünk a pénzvesztegetés ösvényén tovább: Kaliforniában a közvádoló évenként 4000 dollárt húz, az állam pénztárnoka ugyanannyit, és mindegyike éven át még 1200—2000 dollárt díjak és illetékek czímén hozzá tehet; a rendőr-főnök, iskolai szuperintendens, telekkönyvi főnök ugyanannyit; a kerület bírása 6000 dollárt húz, egy rendőri bíró 4000-et, a cherif éppen 8000-et. Vannak városok, melyeknek rendőr-főnökei havonként 100 dollárt húznak; a városi közigazgatásbani közreműködést nem szokás tiszteletbeli hivatalnak tekinteni mint Európában, hanem ki-kidijaztatni kíván érte; és így halad ez, a közigazgatás minden ágazatában, az állami adminisztráció keretében, egész fel a fehér házig Washingtonban, de igen sajtáságos, hogy éppen a legmagasb és legutolsó helyen e pazarlás egyszerre a fukarságba csap át, mennyiben a nemzet legelső hivatalnoka, az elnök, csak 50,000 dollár fizetést és 75,000 dollár reprezentációt húz, amivel mintegy ad oculos akarták Európának demonstrálni, a köztársasági kormány olcsóságát.

Mi a grófságok és városok pénzügyi viszonyait illeti, alapos statisztika erre nézve sajnos nem létezik, egyes írók azonban nagy szorgalommal kezelték e tárgyat, és sok becses adatot is hoztak napfényre.

Így Porter, nemzetgazdasági író, 130 városról egy táblázatot állított össze, melyből úgy a kölcsönöknek mint a megadóztatásnak alapját képező vagyon, valamint ennek, továbbá az adónak és népes-

ségnek növekedett arányai kivehetők; ezen nem megvetendő 130 adat után meglehetősen pontossággal vonható következtetés az unióbeli községek háztartására. Porter táblázatai tehát következő tényeket mutatnak fel:

130 város	1866-ban	1876-ban
adóssága	221.312,009	644.378,663
a tulajdon becsértéke	3,451.619,381	6,175.082,158
évenkénti adó	64.060,021	112.711,275
népesség	5.919,914	8.576,249

1876-ik évben tehát ezen 130 város lakosságára fejenkint körülbelől $13\frac{1}{2}$ dollár adó esett, jól megjegyezve csakis városi adó, tehát a szorosb állami direkt, valamint az unióbeli indirekt adóztatást kihagyva. Továbbá kitűnik, hogy a lakosság a fenti deczenniumban csak mintegy 50%-al növekedett, míg az adóteher kétszeresre, az adósság pedig ép háromszorosra emelkedett.

A Porter által szorgalmasan bonczolt és részletesebb állapotok szerint a városok és községek pénzügyi állapota oda reasszumálandó, hogy a nagy városok adósságaiból már jelenleg is 86·50 dollár esik minden egyes lakosra, sőt már a kisebb városok csoportjában is 26·50 dollár. Valjon lehet-e ily körülmények között csodálkozni, mond Porter, ha New-York egyik előkelő polgára legközelebb nyilvános helyen azon kijelentést tette, hogy óriási léptekkel közeledünk azon helyzethez, melyben a városok fáradozásuk

és munkájuk egész gyümölcsét kénytelenek lesznek az állami és községi kormányzatnak áldozni! és hogy ha az amerikai polgár, az Unió, a status és a községi adókat, melyekkel megrovatik, egybeadja, a városi lakosság immár nem keresményéből, de tőkájéből lesz kénytelen élni, és ezt lassanként felemészti.

Mennyire súlyos az amerikai nagyobb városok adója, illusztrálja S. Francisco példája. Ezen város lakói 1879-ben 5.513,536 dollár adót fizettek állami és községi czélokra. A kulcs 2.24 dollár volt a megrovott tárgy minden 100 dollárja után, és ezen kirovásból az állami adóra csak 0.55^{0/0} esik, ellenben a községére 1.69^{0/0}, tehát az egésznek $\frac{3}{4}$ részénél több, vagyis a város czéljaira 3.032,444 dollár fordított, mi a 235,000-nyi lakosság mellett, fejenként 18 dollárt tesz; hozzávetve még a kaliforniai állami, valamint az unióbeli indirekt adózást egyenként 5^{1/3} dollár átlaggal, a végösszeg, melyet átlagosan minden lakosnak fizetni kell, 29 dollárra rug; miután pedig a s. franciscói lakosság nagy része birtokadó alá nem vonható, elképzelhetni ama megterheltetést, mely a vagyonosb osztályt keresete, ingó vagyona és jövedelme után sujtja, ámbár természetes, hogy a ház- vagy földbirtokost az adószedő keze ott is legnehezebben sujtja, miután az adó alapját nem fedheti, és nem tagadhatja vagy kisebbítheti, mint végre a tőkebirtokos teheti.

Mindemellett S. Francisco még nem a legsujtottabb város, minthogy kölcsönöktől meglehetősen menten

birta magát tartani, de a régi államokban, különösen a délen egyik város, a másik után rogyik össze terhei alatt; például csak 1879 folytán négynek, és ezek közt a sárga láz tekintetében rossz hírrel bíró Memphis, semmisítették meg szabadalmi leveleiket a törvényhozás által, mivel a magasbrangú municzipiummal kapcsolt kötelességeiknek továbbra eleget tenni képesek nem valának. — Ismét falusi községgé sülyedtek tehát vissza, a hitelezők pedig ám lássák, mitevők legyenek.

A déli államok általában igen súlyos pénzügyi helyzetben vannak, sőt egyik a másik után a végsőhöz nyúl, azaz nedves szivacsos törli le tartozásait a fekete tábláról, mely eljárásra nézve ottan a tisztessen hangzó «Repuráció» neve gondoltatott ki; nálunk ilyesmit egyszerű banquerottnak mondanánk.

Eddig a városokról szóltunk; nem egészen ilyetétén, habár szintén nem igen vigasztalólag áll, a grófságok (county) háztartása; és midőn a legújabb 1880-ik évi cenzus konstatálta, hogy p. o. Wermont, Hampshire, New-Yersey régi államok lakossága visszament, ennek oka csakis a farmer-osztály kivándorlásában keresendő, mely az adóterhet viselni már képtelennek vallja magát. Ha viszont más öreg államok, mint Maine, Connecticut, New-York és Pennsylvania növekedést mutat fel, ez egyedül csak a városok és modernizált helységek növekedésének tulajdonítható; ott ugyanis a dolog akként áll, hogy az Európából jövők között vagyonosb, tőkével ellátott be-

vándorlók is találkoztán, az ottani farmok adás-vevése körül nagyobb az élénkség; és miután ama régi grófságokban a kölesönzés és adósságcsinálás már régebb időktől fogva tart, másrészt pedig a gazdaság drágább, és kevesebbet jövedelmez a közép módú farmernek, ezek azon iparkodnak, hogy farmjaikat a bevándorlónak adják el, maguk pedig a nyugat felé tartanak, megválásukat a régi küszöbötől adóbeli túlterhelhetőségükkel igazolván.

Sokat érdeklődtem aziránt, hogy az általános adóztatási hányad a földművelési kerületekben mennyire rug, ehhez azonban a statisztikának közeledni, eddigelé nem volt bátorsága. Saját vándorlásaim alkalmával a legalacsonyabbat Oregonban $1\frac{1}{4}\%$ -al, a legmagasabbat Tenesszében 5% -al találtam; számos tudakozódásaim nyomán az esedéket kitünő földművelési countykban átlag 2% -ban vélem felvehetni, de inkább lesz az magasabb mint alacsonyabb. — Már most egy hold középjóságú buzaföld, mely valamely forgalmi vonaltól mérsékelt távolságra van, a Mississippi völgyén, Marylandban, Nyugat-Oregonban és Kaliforniában 50—60 dollárral lajstromoztatik az adóbecsü-táblázatokban, és így az alacsonyabb becsi szerint 2% -jával, 1 dollár adót fizet.

Evvel szemben két igen részletes számítás fekszik előttem Németországból, nevezetesen Westfaliából és a szász királyságból; az első «jó», a szászországi pedig 1-ső és 2-od minőségű talajról beszél, a westfaliai adóját holdanként 1 márka 11 pénzre, a szász 1 márka

32 pénzre számítja, a személyes adókat mellőzve, melyek azonban a fennebbi amerikai számadásból is kihagyattak; a szász gazda tehát, csak fél annyi adót visel e czímen, mint az amerikai farmer azon földművelési vidékeken, melyek terményeiket kiválólág Európába küldik.

A földadó-teher tehát nem üt ki a német gazdára kedvezőtlenebben; és ezt érdemes jól megjegyeznünk, bármennyire óvakodnom kell attól, mintha az európai adók védelmére kelnék. Általános meggyőződésemmel oda irányul, hogy nálunk *az ingatlan vagyon* az ingó javára túl van terhelve.

Az amerikai adókiivetés mechanizmusának is szenteljünk még néhány szót.

Minden év november és december havában az adószedő kinyitja irodáját, és a county adófizetőit újság útján felszólítja, hogy tartozásaikat vagy személyesen, vagy posta útján szolgáltatassák be. Adóívek, mint nálunk, szokásban nincsenek, hanem mindenki köteles a hivatalnál szerezni tudomást arról, mennyi adóval van megterhelve, ki december 31-éig adóját le nem fizette, 5% pótlékkal terheltetik; fizetési meghagyás vagy valamely ahhoz hasonló felszólítás akkor sem küldetik hozzá. — Január 2-án, az adóhivatalnok elkezd azon birtok, és vagyonneműek kivonatát állítani egybe, melyek után az adó befizetve nem lett. E munka február közepéig rendszeren befejeztetik, ki adóját akkoráig befizetni kívánja, azt teheti ugyan, de csakis a fennebbi 5% pótlék hozzáadásával, máskülönben

ellene nyilvános árverés foganatosítatik, ismét anélkül, hogy erről a mulasztó fél valamely tudósítást nyerne. Így aztán megtörténhetik, hogy egy birtok más kézre kerül, anélkül, hogy tulajdonosa arról valamit is tudna. Egyik barátomnak például háza volt Williamsburgban, New-York mellett; egy alkalommal a nyugatra utazván, adóját megfizetni elmulasztotta. Megtérvén, nem csekély ijedelmére hallotta nejétől, hogy néhány nap előtt egy új tulajdonos kopogtatott be, és forma szerint birtokába vette a házat, mely neki hivatalos árverésen 65 dollárért eladatott. Így járt egy más barátom egy épület-telekkel, melyet spekulációra vett volt meg.

Mi pedig a hirdetésekkel illeti, azokra nézve Amerikában természetes mindig a többségben levő grófsági párt lapja választatik, legyen az még oly gyalrón szerkesztett zúglap is; ellenben az adófizető, ha véletlen nem ama párthoz tartozik, természetesen ismét csak a maga lapját kultiválja, és bizony elosonhat mellette a saját vagyona, birtoka, háza elárvereztetésére célzó hirdetmény. Létezik ugyan egy törvény, mely az adóhátralékok miatt elárverezett vagyonnak visszaváltását bizonyos határidő alatt megengedi, de ezen kedvezmény rendesen nagy kamat és költség áldozatokkal jár.

Még egy más igen fontos kérdés körül uralkodik nálunk hiányos tájékozottság és balnézet, t. i. az Amerikában létező földbirtok-árakat illetőleg; újabban is megakadt szemem egy máskülönben talpra-

esetben írott németországi czikken, melyben az mondatott, hogy mi (németek) itthon hypotheka tartozásaink után több kamatot vagyunk kénytelenek fizetni, mint mennyibe Amerikában helyenkint maga a földbirtok kerül; és ezen szavakban csakis az van ki mondva, mit Németországban még tágas körökben mai nap is hisznek! Ezen, szorosán véve, csodálkozni sem lehet, mert hiszen még az amerikai atlanti államokban is azon tévhit uralkodik, mintha a távol nyugaton üres kézzel, vagy legfeljebb néhány dollárral farmot szerezhetnénk.

Ha olcsó földről hallunk Amerikában beszélni, akkor már eleve is gyanakodnunk, és mindenekelőtt azt kell kérdeznünk, hol fekszik az az Unióban; a sziklahegyek és a nevadai láncz közötti medenczében azonban, a sziklahegyektől messzi keletnek eső államokban és territoriumokban, a holdak millióit ajánlják fel $1\frac{1}{4}$ dollárjával, melyek azonban a fölművelés tekintetében örökre hasznavehetlenek maradnak, ellenben a spekuláció már régen urává tette magát minden jobb terjedékeknek, és azokat most csak mesterségesen drágítani iparkodik. — Ezen földuzsorások a vadonok legjobb részeit összevásárolják, és aztán nyugodtan várják be, míg idejük beköszönt; ha egy vasút közelednék vagy sűrűbben mutatkoznának telepedők, akkor a földérték természetesen növekedik, és midőn a sejthető kulmináció beköszönt, akkor kezdi a földuzsorás aztán telkeit árúba bocsájtani.

Van ugyan a nyugaton is jó buzatalaj, mely még

5—10 dollárjával holdanként megszerezhető, hol fekszik az!? és mennyi beruházást igényelne öntözése, telkesítése? hogyan értékesítené a megszálló terményeit, távol és kívül minden közlekedési és forgalmi vonalon! Ily vidék tehát, és az Unió nyugata egészen ilyen, sikerrel csak a marhatenyésztésnek szentelhető.

De tegyük például fel, hogy holdanként 5 dolláron oly vidéken is volna jó búzaföld szerezhető, melyet a vétel után nemsokára vasút szelne át, vagy melynek más okoknál fogva is piacza nyílnék: a feladat ez estben tehát csak a telkesítés mechanikai munkája volna, mi körül azonban sokféle változatosság adhatja magát elé; például állhatna a birtok egészen, vagy részben erdővel fedett területből, vagy prairiából, vagy lehetne egészen sivár terület, mely csak talajra nézve jó, de a termeléshez öntözést szükségelne, vagy végre oly tözeges föld is, mely azonban oly tőkét igényel, hogy azt egyes települő csak legritkább esetekben vállalhatja el; a többi minőségek között, természetesen az erdei korhany-talaj legtöbbször becsültetik. Gyakran hallánk és olvasánk arról, hogyan irtja a farmer erdejét. Meggyűrűzi a törzsöket, hogy elszáradjanak és így könnyen legyenek levághatók, vagy elégethetők; vagy ismét a fákat néhány lábnyira a föld felett vágják le, hulladékot, rőzsét eltávolítanak és aztán a törzsökök közt kezdik meg a szántást, míglen a törzsök elkorhadnak és idővel aztán széjjelverhetők, vagy elégethetők.

Ezen eljárás ott, hol az erdei vegetáció nagyobb-

részt bükk-fajokból áll, alkalmazható ugyan, de még ily esetben is sokkal nagyobb fáradságba és költségbe kerül, mint azt feltételeznők. Ámde azon erdős államokban, melyeken a telkesítés jelenleg haladó félben van, tehát Michigan, Wiscounsinn, Minesota, Kalifornia és Oregonban, nagy területeken csakis tülevelű erdők léteznek és oly helyütt az irtási feladat már sokkal terhesebb is. Az erdők ottan rendszeren nagyobb fákból állanak és buja mogyoró, vad-szőlő és számtalan egyéb sarjadékkal vannak átnöve. Ily erdő irtása nem gyermekség, sőt helyenként a legtalpraesettebb, edzettebb és szorgalmas ember erejét is felülmulja. A faanyag e helyeken rendszeren egészen értéktelen, a törzsek pedig maguktól el nem korhadnak és egytől egyig ki kell azokat ásni. Nem egy törzsöt mutattak helyenkint a farmerek, melynek korhadását már 10—15 éven túl is hiába várták, gyakran tapasztalja aztán a gyarmatos, hogy maga az erdőirtás is, melyet majdnem félvállról vett a birtokvásárlás alkalmával, felülmulja erejét és a legmélyebb lehangoltságban vesz birtokától búcsút.

Portland, Oregon állam kereskedelmi fővárosának környékén, hol egy ideig épen birtokvásárlás érdekében tartózkodtam, mintegy húsz angol mértföldnyi területen 9 ily elhagyott farmot találtam, miután birtokosai nem rendelkeztek annyi tőkével, hogy az irtás gyorsításához idegen erőt is szegődtesse, és belátták, hogy olyformán és az oregoni nedves égalj növelte reugetegek mivolta mellett, talán egész éltü-

kön át, csakis fairtással kellene foglalkozniok, hogy utóvégre vagy 50—80 holdas irtott területtel birjanak.

Ugyan azon vidéken valék alkalmilag egy derék szorgalmas farmer vendége, ki 4000 dollár készpénzzel érkezett Oregonba, és 400 holdat vásárlott 5 dollárjával; a birtok maga tehát már 2000 dollárjába került, a másik 2000-el pedig megkezdé a telkesítést és irtást; miután a legszükségesb épületek, lehető primitiv modorban felállítottak, továbbá 4 lovat, 2 tehenet, néhány sertést, valamint szükséges házi és szántó eszközöket szerzett, pénze tökéletesen elfogyott, és kimutatá, hogy évi készpénz-jövedelme 130 dollárnál nem tett többet. Máskor tapasztalt farmerek segélyével beható számitásokat tevék a telkesítés költségeiről, és azt találtam, hogy egy 5 dolláron vett holdnak értéke, irtás és bekerítés által 65 dollárra emelkedik; félig erdő és félig rét föld birtokosainak sorsa természetesen kedvezőbb, amint hogy az ily terület a megszállásra gazdaságilag is legkedvezőbb; ámde ép ez okból, ily területekből legkevesebb is áll már rendelkezésre, iyy szekezió az udvar szabad helyre állítható, és találkozhatik oly terület is, mely azonnal eke alá vehető, természetesen oly ekét kell itt értenünk, mely elé 6 vagy 8 ökör, vagy ugyanannyi ló van fogva, csak hogy eunyi marhával a megszálló ritka esetben rendelkezik, és így azt is kénytelen pénzen venni bérbe. Miután a nyers őszi talaj kétszer-háromszor szántva lett, a bekertelés (fence) következik. Ezen művelet ismét idegen segélyt kíván, mert ily «fence» karók hasítása

csak hosszab gyakorlat útján sajátítható el, a kertelés is befejeztetvén, veszi csak a szoros értelemben vett telkesítés, irtás kezdetét, mely mint az egész világon, úgy ott is nehéz munkának nevezhető, csak hogy Amerikában a kézi és marhaerő drágasága mellett, igen költséges is; ezen rovat maga felrug 20, 30 dollárra holdanként, mely tételből a farmer esetleg csak annyit takaríthat meg, mennyivel lehetséges családtagjainak közremunkálása mellett kevesb fogadott munkással is kijönnie.

A valódi «sivatag» vagy pusztá (Steppe) föld telkesítése természetesen könnyebb, mivel az egész fátlan, és talaja is a kérges vagy kúszó gyökér-növényzettől ment; ilyes Dél-Kalifornia, Utah, Kolorádó-Neb-raska, Kansas stb. nagy része. A föld oly helyeken könnyű, sokszor laza, és mesterséges öntözést kíván, a mi nélkül a talaj tökéletesen értéktelen; mi mindent kíván pedig az ilyen öntözés: mesterségesen berendezendő csatorna- és vezeték-hálózatot, felszín egyengetést, ártézi kutakat, esetleg emelő-gépezeteket! azt felesleges hosszabban magyarázgatni; már a mindezekhez szükséges faanyag maga is sokba kerül ama vidéken, úgy hogy a legmérsékeltebb számítás szerint is az 5 dolláron vett föld ára 20—30 dollárra rug. Az ily területek telkesítése tetteleg lassan is halad, és főleg a környékükön létező ércz- és bányatelepek által feltételeztetik, melyek vonzereje aztán töképezeteket és társas vállalkozókat is húz maga után, kik az öntözés műszaki berendezését vállalják el, és

adják aztán a farmer-csoportozatoknak bérbe. Az ily inkább mesterségesnek nevezhető földművelési telepek aztán gyakran újból enyészetnek indulnak, ha netán a bányavállalatok, melyek fogyasztásra nézve hátvédjüket képezik, magukat fenntartani képesek nem volnának; ez az eset gyakrabban oly másod vasútvonalakkal is előfordul, melyek csakis ad hoc lettek a nagy hegyi magányokba vezetve, és a bányákkal, olvasztókkal, kohókkal állnak és buknak.

Legkönnyebben eke alá vehetők az újabban sokat emlegetett prairiák Arkansas, Texas, Kansas, Nebraska, Dakota államokban, de mind a mellett sem oly könnyen mint a «gyep-föld» fogalma mellett gondolhatnók, mert az évezredek óta szabadon tenyésző gramineák, az úgynevezett gramma-fű, bivaly-fű, kék fű, csoportosan egyesült bózótjai gyökereiket mélyre és szerteszét is bocsájtják a talajba, ezenkívül pedig sokféle gazzal, bokorral is van dolga a megszállónak; az ily első törésekhez, tehát nyolczökrös fogatok alkalmazandók, és még azok is elég ellentállásra találhatnak. Az első évi aratástól természetesen sokat várni még többször ismételt szántások és egyenlítési munkák után sem lehet, sőt igen gyakori eset, hogy az első évi munka teljesen sikertelen marad.

De máskülönben is ha eme prairie-földek csakugyan megérdemelnék hirneveiket, hogyan történhetik hát, hogy előnyeik már korábban nem lettek felismerve, és hogy a megszállás túlnyomólag mégis az erdei területeket keresi? A fahiány, a vidék teljes

védetlensége a gyakran romboló viharok ellenében, a perzselő forró szelek, az ott gyakrabban fellépő aszályosság és a sáska-invaziók adják ezen kérdésre a választ, és még más körülmény, t. i. a vízhiány is. Ez utóbbival ügygyel-bajjal, t. i. költséges kutak ásásával meg lehet ugyan küzdeni, de a fahiány annál súlyosabban érinti a telepeket. Sok száz angol mértföldnyi területen köröskörül ugyanis egy fa, de sőt még bokor sem létezik, a tél pedig mód nélkül kemény és hosszú; a tengeri szár és csutka nem soká tart, és így a tüzelő anyag nagy része pénzen vásárlandó, valamint magátólértetve a kerteléshez szükséges karók és léczek is messze földről szerzendők be.

Általában véve az Amerikában dívó kertelés a farmert igen súlyos költséggel terheli, de az a fennálló birtokjog és birtoklási és művelési körülmények között kikerülhetlen, mert az államok legiszlacziójának túlnyomó része a be nem kerített birtokot, bizonyos értelemben gazdátlanoknak tekinti, mennyiben azon marháját bárki is legeltetheti és szabadon vadászhat; ha tehát a tulajdonos, ezen molesztációk elől szabadulni akar, kénytelen a bekerítést eszközölni. Némely államban ugyan, például Kaliforniában vannak törvények, melyek a farmert birtokának bekerítésre nem kötelezik, ellenben feljogosítják, hogy idegen marhát, melyet birtokán legelve talál, befoghasson, és csak etetési díjtérítés mellett köteles visszaszolgáltatni, ha pedig senki se jelentkeznék, a marhát nyilvános elárverezés végett a scheriffnek adja át. Általános sza-

bály, hogy birtokát ki-ki bekerteli, hiszen máskülönben a perpatvarnak vége soha sem volna; így tehát a művelt föld Amerikában, igen kevés kivétellel, körül van kertelve, de eleven sövények nevelése, a mi idővel ezen örökös kertelési zaklatásnak és költségnek elejét venné, jelenleg még nem dívó, valamint faültetés sem. Mind a kettőnek azonban okvetlen megjö ideje, és e tekintetben már a közép államokban dicséretes ösztönzés és agitáció vehető észre.

Jelenleg azonban, a mint a dolog áll, az Unióra nézve a «fence» valóságos kalamitás és gyümölcstelen teher; az érték, mely ezen kertelésekben hever, sokak által 200 millió dollárra lett becsülve; már most mind ennek tiz-tiz évenként meg kell ujjíttatnia, egy hold bekertelése pedig 10 dollártól 30 dollárra is rug. Missouri állam kertelésének hossza p. o. 250,000 angol mértföldre számíttatott, melynek karban tartásához, 10 évi átlagot véve fel a megújításra, 300 millió, tiz láb hosszú karót kíván; az állam fennállása óta, tehát már 100 millió dollár értéket nyelt el. Ugyanazon állam egy évi aratásának értéke pedig 60 milliónál, marhaállománya pedig 54 millió értéknél nem több.

Úgy hiszem, az előadottakkal bebizonyítám, miszerint egészen téves és helytelen az amerikai, esetleg $1\frac{1}{2}$ vagy 5 dolláros földet, a németországi tizszeresen is magasabb föld értéknek ellenébe állítani, mert hiszen ily adatok latba vetésére, az abszolút értékek és értékparallelák megalapítására nézve, számtalan mellék-

körülmény irányadó, sőt döntő. Különösen hiányos és felületes valami, forgalmi és közlekedési vonalaktól távol és minden jobb közlekedéstől megfosztott vidékek alacsony földértékét tüntetni fel kecsegtetőleg, még azon esetben is, ha a talaj magábavéve kitünő is; mert olyasmi ez, mint egy nagyon távoleső idő múlva lejáró váltó, mely mellett a jelenlegi birtokos időközben százszorosán tönkre mehet.

Utóbbi időkben, különösen midőn a felhevült elméket valamely rögtönzött «Excitement» lélegzettel nem tartja, csakis a valóban jó és kedvezőleg is fekvő föld bír becsesel, és annak értéke holdanként 100 dollárt is megüt; míg viszont nagy városok közelében, hol a parcellák egyenest indusztriális kertészet és zöldségtermelés céljaira berendezhetők, azok ára mesés fokozatot, lehet 1000 dollárt is elér, de ilyesmi, midőn földművelésről van szó, tekintetbe természetesen nem jöhet. A kivitelre termelő gazdasági areák értéke, átlag 50 dollárjával vehető fel. Mi a németországi föld árának felét sem teszi ugyan, a helybeli kamatláb számba vételével azonban már is módosítást szenved, mely az atlanti partoktól nyugatnak igen gyorsan emelkedik; itt rendesen 7°/_o, a Mississippi völgyön 8—10°/_o, a Pacific államokban 10—12°/_o számíttatik, a földművelő azonban hypothekái után rendesen nagyobb kamatot is fizet, mint a városbeli lakó ottani realitása után; így p. o. S. Franciscóban a városi hypotheka 9°/_o-ot, de az öböl túlsó oldalán a farmer már 12-öt, az állam közép részeiben, valamint a hegyes

kelet és éjszak-keleti részeken 15-öt. Egyszóval, a földérték a nagyobb városokban már a németországit elérte, és feltéve, hogy a bevándorlás az eddig tapasztalt mérvben továbbra is tartani fog, az úgynevezett «olcsó föld» Amerikában sem létezend; mert, a valóban háladatos talaj, kevés kivétellel, az angol amerikai keleti határ-részekén, a nagy tavaktól nyugatnak, már is magánosok kezében van, a nyugat pedig, minden ellenkező állítások daczára is, melyekkel a czélzatos belirodalomban találkozunk, csak gyér népesség táplálására lehet hivatva, és kivételt e tekintetben csakis Kalifornia már említett aránylag keskeny részei képeznek a csendes tenger mentében.

Mindazoknak pedig, kik még mindig hajlandók hinni, hogy a nyugaton temérdek jó minőségű állami terület létezik, mely a tűzhely-törvény jótéteményei szerint reklamálható volna, ajánlom figyelmükbe a Kaliforniában létemkor tapasztalt azon esetet, hogy egy nagyobb szövethkezet, mely nagyobb mérvű telkesítést vett volt czélba, mire elegendő tőkével is rendelkezett, több ágenssel az egész közbenső medenczét bejáratá, de valamennyi sem volt képes ama 60,000 geogr. négyszögmérföld felé járó széles világon, 30,000 amerikai holdra terjedő, oly minőségű területet kifürkészni, mely az eke alá vételt megérdemlette volna.

Áttérhetnék most még szokás szerint az amerikai termelés költségeire is, elemezhetném azt, egy vagy más nézpon szerint részletezve, vagy csak fővonások-

ban, de ezen merényletes témától jól meggondolva tartózkodom, egyrészt azért, mert az oly terjedékek és eltérő természeti jellegek mellett, minőket szükségkép szem előtt kell tartani, idevágó közleményem nem birna több érveléssel és értékkel egy tisztán lokális adatnál, másrészt pedig, mivel bármit eredményezne is, ezen termelési költség-statisztika, a viszkövetkeztetés, és párhuzamba állítás Európával mégis csak igen feltételes lehetne amaz egyéb tényezőknél fogva, melyek a számeredményeket leginkább forgalmi, közlekedési és állami intézmények viszhatása, egybejártsága által, itten könnyen elviselhetőeknek, amott viszont már nagyoknak, sőt elviselhetlenségnek tüntethetnék elő.

De mellözöm a termelési költségeknek, egy vagy más államból, egy vagy más territoriumból, vagy grófságból kiszakított előterjesztését, főleg azon okból is, mivel ezen költségek a gazdaság, vagy hogy úgy mondjam, nemzet ökonomiai történetére vagy bölcsesletére befolyást nem gyakorolnak.

A földműves a földjéhez van kötve, jőjjön rossz termés, görnyed ezen tény súlya alatt, de telkét el nem hagyja, megadással kénytelen a jobb fordulatot bevárni, gazdaságától pedig a kezelési költségeket e közben sem vonhatja meg, mert hiszen a jobb jövőnek záloga nagyrészt a továbbművelésben fekszik.

Czélszerűbb volt tehát csakis az állandó jelleggel bíró tényezőket említenem fel, melyek itt kedvező, ottan kedvezőtlen irányban befolyásolják az amerikai életet, részletesebben értve a földművelést. És hogy

oly rengeteges terület mellett, minövel az Unió bir, a prosperitáshoz vezető körülményeknek mégis túlnyomóaknak kell lenniök, az természetes, mert hiszen más-különben ott is nem előhaladásnak, de hanyatlásnak volnánk tanúi. A kitüzött czél azonban, melyet elmém előtt tarték, az volt, *eltérve a szokott kerékvágástól*, azt emelni ki és hangsúlyozni, mit oda át az egyéniség, az ember, a társas ösztön teremtett, javított, fejtett, hol zord és mostoha, hol termékeny, de minden körülmények között nehéz munkát, harcztot igénylő természet közepette. Röviden mondva, szembe akartam szállni, egyszer már ama balfogalmakkal, mintha a földművelés ottani haladása, vagyis inkább terjedése, a termények rohamos, buja növése körül, *az embernek* a mindent önként nyújtó természet közepette mintegy legcsekélyebb szerep jutna; holott pedig felette nehéz volna arra válaszolni, vajjon az Unió ebbeli preponderanciáját, nagyobb mérvben melyik ágensnek köszönheti: a természetnek, világhelyzetnek, a fizikai tényezőknek-e, vagy pedig az egyéniségnek, mely a sors által annak birtoklására és fejlesztésére hivatva lett; én részemről az utóbbi tényező felé hajolnék.

Záradékuul még néhány szóval az Unióban található nagyobb tagozatú birtok-egységekről akarok megemlékezni, miután a földművelésre alkalmas ily nagy tagozatú birtoklás, általában véve nem egyezik az Unióban felállított maximákkal.

Ezen nagy birtokok egyik csoportja, a déli és délnyugoti államokban leginkább Uj-Mexikóban és Kali-

forniában létezik, és az úgynevezett «Mexican Grant»-okat képezik, azaz oly birtokcímeket, melyeket az Egyesült-Államok, midőn Uj-Mexikót meghódíták, Kaliforniát pedig megvették, az illető szerződésekben birtokosaiknak garantiroztak.

Ezen «Grantok» az állami területek meridián- és alapvonalak közt haladó, és le a legkisebb parcelláig négyszögbe osztott sorozatába, nagy szabálytalan alakzatokkal vannak, a mostani nemzedék nem csekély alkalmatlanságára beékelve.

Ezen homályos és absztrakt birtokcímeket sürgetni és igénybe venni az illető adománylevelek birtokosainak sok hosszú éveken át különben eszükbe se jutott, habár itt-ott, a sok ezer hectárra terjedő virtualitás közepette létezett is valamelyes kis művelt oáz, majorság, vagy marhatenyésztő telep; mióta azonban az 50 es években épen Arizona Nevada, részben Uj-Mexico és Dél-Kalifornia épen legzordabb, sívárabb kopáiraiban gazdag ércztelepek lettek felfedezve, természetesen ezen jogok is lehetőségig fellevenedtek, s adás-vevés, formális börze és lotteria útján mentek át tizedik-húszadik kézbe. Most az állam kénytelen mind ezen igényeket formasierően letárgyalni, a közönség pedig, a telepések, bányászok, minduntalan akadályoztatva vannak ezen Grantok jogai, homályos határai és jogcím fenntartásai által a folyamos telkesítésben; sőt számos esetben az államtól ezen fenntartás mellett szerzett birtokok egy része, néha igen tetemes része, a 3-ik vagy 4-ik bir-

tokostól lett egyszerűen, a Grant jognál fogva újból elvéve.

Ez tehát az Amerikában előforduló nagy, sokszor 20—30,000 hektárig terjedő birtokok egyik neme, mely azonban, mint érinténk, kizárólag csak a hajdan Spanyolországhoz, később Mexikóhoz tartozott terri-toriumokban és államokban fordul elő.

Sokkal érdekeseb, fontosb azonban a nagybirtokok és az azon található nagy földművelési üzletek ama neme, melyek röviden «óriási farmoknak» neveztet-tek. Ezekre az első lökést a vasúttársaságok adták, s különösen pedig az éjszaki Pacific (Northern Pacific), mely a felső tó (Lake Superior) délnyugati sarkán fekvő Duluth várostól, Dakota, Montana, Idahon és Washington terri-toriumokon át vezet a csendes-tengerhez, és rövid idő mulva tetteg be is leend fe-jezve. A társaság ama temérdek földkoncessziót, mely-ben az állam által részesítettett, nem lévén képes értékesíteni, akarva nem akarva, legalább részben más módokhoz volt kénytelen folyamodni. Ilyes mód volt az, hogy birtokát a kongresszus engedélyével, vagy a nélkül-e — nem tudom — a szabályszerű szekezióknál nagyobb tagozatokba szakítá ott, hol az földművelésre alkalmas jelleget mutatott; és így aztán, vagy a részvényeseknek átengedett nyilakon, vagy saját re-giejébe is megalapította ama gazdálkodási módozatot, melyek közé az angol kiküldöttek nyomán sokszor emlegetett Dalrymple-féle Cassetowni farm is tartozik Dakotában, de melyhez hasonló konzorezium már

több számban is létezik, úgy az éjszaki, mint a közép, mint végre a déli Pacific pálya Kaliforniában eső vonala mentében is.

A dolog lényege hajszálig azon alapon van berendezve, mint Glev kaliforniai buzafarmja. Az elv: «lehető legcsekélyebb kiadással lehető nagy területeket bevetni és lehető sok buzát termelni;» — a célhoz vezető módozatok itt is — minél kevesb ember, minél több és nagyobb munkamennyiségre berendezett gép és eszköz alkalmazása; azt pedig természetesen mondanom sem kell, hogy mindenek fölött való cél a talaj minden tekintet nélküli kiaknázása a végső lehetőségig és a földművelési technika körömszakadtig igénybe vétele mellett.

Egy ily dakotai farm-konzorciumtól hallám, hogy a termelési költség bushelenkint mégis 40 centre rúgna, és mivel pedig a Chikagoba állítás 22 centet vett igénybe, a kész búza mázsája 1 dollár 3 centbe került; ez azonban az akkori 86 centnyi alacsony ár mellett (bushelenkint) is — kielégítő nyereséget nyújtott. Nem is lehetett okom ezen számítási eredményeket kétségbe vonni, mert tudtam, hogy ama részvényesek, kik épen a nagy farm tulajdonosait képezték, magát a birtokot akkorában, midőn az északi Pacific-pálya esődöt mondott, holdankint $1\frac{1}{2}$ dollárjával vásárolták volt össze, és így a birtok tőke-beruházás úgy szólván számításba sem volt veendő. Egy deszkából összevert durva viskó a felügyelő és ama néhány pária számára, kinek még állandóan ama buza-magányokban kelle

tartózkodnia, nem sokba került. Maguk a részvényesek Newyorkban vagy Chikagoban ültek jó meleg helyen «procul a Jove, procul a fulmine» és várták a jó szerencsét, ha azt a junius elején kerekedett dermesztő poláris szél és késői fagy, vagy a sáskák milliója váratlanul tönkre nem tette, mi különben, ha megtörtént volna is, a gazdaságnak újból megkezdése ily módozatok és ily körülmények mellett kérdés tárgyát sem képezheté.

Hol ily nagy farmok egymás mellé zárkóznak, a bekertelés közös megállapodás nyomán mellőztetik, és csak is a lovak számára kerítettik be bizonyos terület. Ezentúl minden figyelem és törekvés csak a munka mennél tökéletesb összpontosítására és a munkások lehető felhasználására van irányozva; a gépmunka ama tágas és rónaterületekhez mintegy teremtvé van, a termelés tökéletesen gyárszerűleg és nagyban történik. A működők figyelmét a gazdasági indigenciák semmiféle egyéb neme igénybe nem vévén, a magában véve nagyon is egyszerű feladat simán is teljesíthető; magtára nincsen szükség, miután a búza közvetlen a cséplőgéptől a vaspályához szállítatik. Máskülönben az egész telep elég zord és szomorú, mert, a mint Kaliforniában, úgy itt is az északon csak néhány lélek marad a hosszú télen át a farmon és úgy védi magát a kiéhezés és az iszonyatos téli viharok ellen, a mint tudja. Iskoláról vagy bármely művelődési intézményről szó sincs, és így az adó is minimumra csökken. Hasonló előnyök mint a

milyenek az északi Red river-völgy mentén Minnesota államban elterülő vidéken fekvő nagy farmokra nézve fenállnak, az Unióban nem egyhamar ismétlődnek; a kaliforniai nagy farmok ezekkel, mi az olcsóbb napszámot is illeti, semmi tekintetben sem versenyezhetnek. A kis farmok végre, azon vidéken természetesen, már távolról sem képesek oly olcsón termelni, mint a részvényesek gyárilag kezelt modorban kezelt nagy birtokaikon. Átalában véve a szemtermelő farmer itt az északi vidékeken a sok kalamitás közepette, melynek termése kitéve van, csak kivételesen kedvező viszonyok közt, vagy kiváló jó években lendíthetnek vagyoni állapotukon, és ha terményeik lassan-lassan végre hajókat töltenek is meg, ebből az illetőkre csak igen csekély nyereség hárul vissza; mert hiába, az európai piacok rendkívüli távolsága a nagykereskedőket lehető alacsony helyi beszerzési árakra kényszeríti, a mi a kis farmernek, ki a konjunkturákat esetleg bevárni nem képes, szokás szerint épen mint nálunk, vastagon felkrétáztatik. A főbenjáró kérdés Amerikára nézve nem is az, valjon termelhet-e folyton annyit, hogy hatalmas versenyzőként léphessen fel az Oczeánon túl, hanem az, valjon csak némileg érzékeny árcsökkenés mellett az ottani farmer átalában véve exisztálhat-e és hogyan? Az 1880. évi árak p. o. Amerikában már kalamitásteljes alacsonyagnak tekintettek, és ki képes sejteni, valjon a gabona-árak felszökkennek-e ismét oda, hol azokat az amerikai már mintegy megszokta volt látni. A földművelő termé-

szetesen a saját érdeke szerint gondolkozik, jelenleg tehát a farmerek folyton-folyvást a szemtermelést szorgalmazzák, mellette pedig a sertés-tenyésztést, mely a szemes élet konjunkturáival szorosan kapcsolatos.

De hátha a volt kedvező állapotok egy darabig vissza nem térnének, ha a jelenlegi már tetemesen nyomott árak tovább is fentartanák magukat? vagy — mi szintén csak természetes volna — az Unió nagy részét rossz termés érné, és a kivitel csökkenésével a sok millióra rugó értékbeszivárgás is csökkenne vagy minimumra sülyedne; vagy Európa jó termések következtében azon biztos szuszceptibilitással Amerika búzájára nézve nem birna, melyet oda át már mintegy magától érthető ténnyt szoktak venni kombinációba!?

Nos, ezen és ilyen esetekben az Unió súlyos meg rázkódtatásoknak lenne kitéve, annál súlyosabbaknak, mivel a jelenlegi vállalkozási szellem, települési energia, a nyugat ércbányáiba, vasútjaiba beruházott temérdek tőke, a foglalkozást nyert temérdek kéz: mindez csak a főnebb említett fejlődési áramlatra lett bazirozva, melynek főalapját utóvégre is a temérdek czereale-kivitel és értékesíthetés képezte volt. És mint Európa az utóbbi évek *kedvezőtlen* fordulatát néhány év tapasztalata nyomán elég gyenge, mintegy állandó inalterabilis fátumnak tekinteni, úgy Amerika megfordítva a kedvezőket tartá állandóknak, minélfogva a kijózanodás rája nézve annál nehezebb és veszélyesebb leend.

A kapcsolatosságnál fogva azonban, melylyel jelen

napjainkban a nemzetközi forgalom bir, egy amerikai válság csakhamar Európára is intenzív mérvben fog visszahatni, értem Európa iparos államaira, tehát Németországra is; mert az európai iparcikkeknek éppen az Unió volt eddigelé évről-évre nagyobb mérvű fogyasztója. A gazda, a földműves viszont fellélekzand, és akkor fogja belátni, hogy a prosperitás láncozolata Amerikára nézve sincsen változatlan axioma-ként a sors könyvébe írva, és minékünk itten, a gazdasági termelés terén, és a földművelés hivatásán és jövedelmezőségén csak is akkor kellene kétségbe esnünk, ha, ismétlem, saját piacaink közepette helyezve, mint vagyunk, ön-energiánk, valamint helyes és egészséges állami, közigazgatási és forgalmi inténcziók hiányában nem volnánk képesek az Oczeánon túl és az amerikai kontinens belsejében, vagy mi több, a Csendestenger partvidékén létező farmok termelése körül, végtelen távolság tényezőit egyensúlyozni.

Ha pedig — mi azonban nem lesz az eset — így állana a dolog, ennek oka nem a *természet inalterabilis keretében*, de csak is saját magunkban volna keresendő.

Ismétlem, hogy valahányszor Amerikában az európai aggályokról volt szó, mindannyiszor kétes mosolyra találtam náluk; mert hogy Oregon, Kalifornia és Washington már Kelet-Ázsia felé fordult termelői versenyezhesenek az európai termelőkkel a saját maguk küszöbén: azt ők csak is tökéletesen rossz aratósok esetében képesek felfogni, de általános szempont-

ból megérteni soha sem volnának képesek. «Máshol és másban kell ott a hibának rejleni» lenne mindenkor a refrain; mert az amerikai a termelés kérdésénél saját súlyos megadóztatásának tényéből, továbbá a tagadhatlanul sokkal drágább munkabérekből konstruálja a helyzetet s a távolságokat hozzáadván, rendszeren azon aposztroffal zárja be az okoskodást, hogy próbálnánk csak meg helyet cserélni, és az amerikai farmert mindenestül helyezni át a Németország ezer évek óta művelt talajára, és fogadni mernénk, hogy az Atlanton túli verseny, egyes, igen kivételes eseteket leszámítva, soha sem képezendi vala gazdasági fenállásunknak mintegy kérdőjelét.

És ebben mind az után, mit saját magam láttam, tapasztaltam, és minek e kis munkámban kifejezést adni iparkodtam, sok igaz van. Ismétlem, midőn Amerika mindinkább fenyegetőnek feltűnő gazdasági eredményeiről van szó, túlságosan nagyrészt szoktak abból a természetnek és túlkeveset *az embernek, az egyénnek és az intéuczióknak* tulajdoníttatni.

Az Unió térszíne, fizikai és agronomikus jellege elébbi időkben korántsem volt helyesen felfogva, még kevésbbé ismerve; abból következett a határtalan túlzás, mely mindenkinek az ajkán volt, ha az Unió gazdasági jövőjéről volt szó, és eziránt a még jelenleg is uralkodó balhit, mintha úgyszólván az egész 141,000 geografiai négyszegmértföldnyi állam hivatva volna a földművelés bizonyos mennyiségű produktumát előállítani.

Az utolsó 20 év kutatásai egészen mást eredményeztek, és ez eredmények magának a nemzetnek megütközésére szolgáltak vala. Nekünk Európában, szintén ideje volna már egyszer korrektívának vetni ebbeli fogalmainkat alá, és latba vetni azon tényt, hogy az egész Uniónak nagyobb fele oly kopárokból és sivatagokból áll, melyek túlnyomólag csak marhatenyésztésre fordíthatók, hol földművelés mesterséges öntözés nélkül nem üzhető, és azért a művelt föld mindig csak eltűnő kis oáz leend, a sivár környezet közepette; eszmélnünk kell továbbá, hogy ezen államanak már jelenleg is több mint 50 milliónyi népessége van, melyet táplálnia kell, s hogy az egyre tömörülő népesség folyvást a keleti közép medencze felé tart, s ott szeret megállapodni, a nyugat felé pedig csak mint munkakereső széled el és csak igen-igen ritkán mint földműves farmer, mert az ottani vidéken ily vállalkozásnak megfelelő tőkével nem rendelkezik; ott pedig úgy a marhatartás, mint az öntözés melletti földművelés is tetemes pénzáldozat nélkül nem kezdeményezhető, hanem csak nagy tőkével rendelkező konzorciumok folytathatják, és csakis még a hátvédül szolgáló bánya- és ércztelepek fogyasztó lakosága dolgozik, mely a maga keresményét és bérét a környék farmerjei között költheti el; érje azonban az előbbieket krízis, a szörnyű drágán termelő és exczeszszivus árakhoz szokott, mesterkéltnél földművelés egyszerre véget érend.

Igy van ez Colorádóban, Utahban, Uj-Mexiko,

Newada és Arizona, vagy a távolabb éjszaki Idaho, vagy Wiomyng territoriumok egyes vidékén, melyeken földműves népesség gyér láncolatban telepedett le. Tehát ha a nyugat földműveléséről olvasunk vagy hallunk, mindig azon tény álljon elménk előtt, hogy ott, legtöbb esetben, közvetve csak is a bányatelepek alimentációjáról van szó, nem pedig a roppant területekhez, csak némi arányban álló természetszerű és állandó földművelésről.

Ha már most azon medence gazdasági jövőjét illetőleg, mely a szorosán vett kivételre termelő vidéknek nevezhető, legliberálisabban itélünk is, ha látba vetjük annak jelenlegi termelési képességét, és tág keretet engedünk a meliorált, intenzivebb kezelés útján előállandó termelési növekedésnek is: tény az, hogy a nagy mérvben növekedő képesség mindegyre több és több táplálkozási anyagot köt meg, tény továbbá, hogy Európa fogyasztó képessége oly mérvben, mint azt a kivételesen egymásra következett rossz termések magukkal hozták, jövőre nézve egyáltalában számításba nem vehető; tény végre az is, hogy normális viszonyok beköszöntével az európai piaczi konjunkturák Amerika búzájára nézve praktikabilis árfokozatot nyújtani képesek nem leendenek, olyat tudniillik nem, mely mellett oda át a farmer megélhet. Mindezt *az amerikai nép is immár élénken* kezdi belátni, és mint életrevaló, szemes nép, nem a szemlátomást mulékony viszonyok és kereskedelmi relációk erőltetett állandósításán töri fejét, nem illúziókkal

áltatja magát, hanem minden kitelhető erélylyel gabnájának nyitandó új piaczkon töri fejét.

Kimesterkélte, hogy Braziliába, La Platába, Dél-Amerika nyugati államaiba is útát nyisson minden terményének, mit a vámstatisztika mint behozatalt jelöl, s mely czikkekből véletlen az Unió még legkisebb mérvben particzipál. *Ezen tért akarja tehát magának meghódítani*, és nincs kétség benne, hogy a páratlan világhelyzet, melyben az Unió találja magát, a nép energiája, gyakorlatisága e czélt el is érendi, eltereltetvén ama legkényelmesb nézettől, melyhez az utolsó években szokva volt, mintha t. i. Európa csak is azért léteznék, hogy az amerikai felesleget magába vegye, és mintha ezen szuszceptibilitásnak vég-hossza, határa nem is léteznék.

Mindezek után, ha felhivatnám, hogy foglaljam az amerikai gazdaság és gazdasági életsajátságok preponderanciájának okait és ismérveit rövid tételekben össze, úgy azt a következő dologi és egyéni mozzanatokban foglalnám egybe:

1. Egy fontos dologi ténynyel kezdve, a farmok rendes alakja, a nyilvános állami területeken alkalmazott négyszögbeosztási rendszer (Rectangular system) következtében mindig szabályos és zárt alakokat mutat; ennek következménye az összpontosított berendezése a telepnek, az épületeknek és a lehető legkevesebb idővesztés mellett végrehajtandó munka is.

2. A gépek kitelhető alkalmazása minden munkanemnél, erő- és költség-kimélés czéljából.

3. Az apróbb eszközök és kézi szerszámok jeles minősége és szerkezete.

4. Minden gazdasági épület gyakorlati fekvése, alakja és berendezése.

5. A munkás-osztály megbízhatósága, ügyessége és kitartása.

6. A napi életszokás czélszerűsége, különösen a naponkint csak háromszor való étkezés.

7. A folytonos fejtörés, hogyan lehetne az időt, erőt, meggazdálkodni, és a netán javaslatosnak bizonyult módozatok azonnali gyakorlatba vétele.

8. A munkamegosztás és egy bizonyos termelési ágazatnak beható művelése.

9. Az olesó versenytarifák a csatornák és egyes vasutak között, mely mellett a részvényes veszít ugyan, de a közönség határozottan nyer.

A szellemi és egyéni tényezőkre térve pedig át:

10. A tetterő és erős bizalom valamely vállalat vagy munka sikerében és a jövőben.

11. A politikai szabadság és önkormányzat, mely férfiakat nevel, kik szokva vannak, önnön magukon segíteni.

12. Az állam legmagasb érdekeihez akkomodált módozatai a birtokszerzésnek, kiválólág a czélből, hogy a komoly szándékú letelepedőnek saját tűzhely szerzésére kitelhető könnyítés nyujtassék, továbbá a pauperizmus irányában hatalmas paizsként szolgáló törvény.

13. Ama nagyrabecsülés és rokonszenv, melyben a

földművelés a lakosság minden osztályainál találkozik, és mely annak szakadatlanul új meg új erőt kölcsönöz.

14. A túlnyomólag gyakorlati alkotásokkal foglalkozó egyleti élet.

15. A kereskedelem és a forgalom jó szervezete, minden azokhoz tartozó intézmények, elevátorok, terménytözsdék, közös rakhelyek, továbbító intézetek oly mérvű elterjedése és előzékeny szolgálattétel, minőhöz mi itten szokva nem is vagyunk.

16. A nép vérében lévő ügyviteli nervus és ügyesség.

17. A kereskedők és farmerek közreműködése, ha valamely új piacznak megszerzéséről, új czikknek bevezetéséről van szó, mely közreműködés többnyire épen a farmerre hoz legsikereseb eredményt.

18. Ama nagy figyelem, melyet a napisajtó a földművelés érdekeinek folyvást szentel, és annak folytonos buzgalma a farmerosztálynak haladás felé való ösztönzése körül.

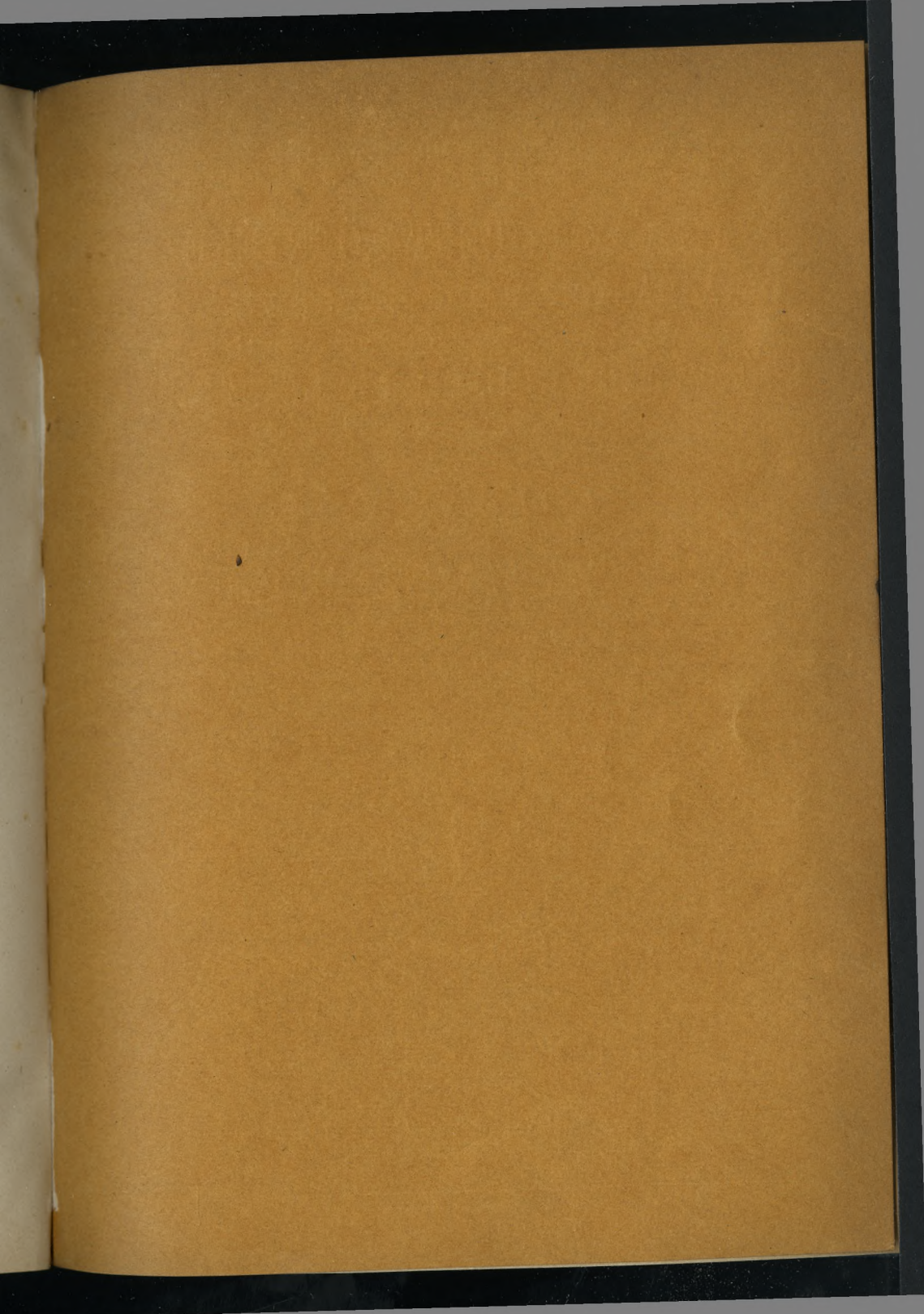
19. A kasztszerű gőg teljes hiánya, minden hívásnak és osztálynak öntudatos, fesztelen érintkezése, miáltal a kisebb farmerek körébe is behat a tudásvágy és egyre gyarapszik a szellemi tőke és intellektus.

20. Ugyancsak nemléte semmiféle válaszfalaknak a farmerosztály között, miáltal ezen osztály a birtoknagyság tekintete nélkül mint egyenjogú mozog tagtársai között, és minden közös vívmányban is egyiránt részesül.

TARTALOM.

	Lap
Az északamerikai gazdasági viszonyokról eddig közzétett jelentések hiányai	3
Az Egyesült-Államok talajviszonyai	39
A gazdaság általános helyzete Észak-Amerikában	68
Falusi állapotok társadalmi és gazdasági szempontból	100
Viszonyok a város és falu között	162
A vasút-ügy	191
Cooperatió a gazdaság szolgálatában	212
A gazdasági lendület egyéb emeltyűi	229
Ama nehézségek, melyekkel az északamerikai gazdaságnak küzdenie kell	243

D^r. BALLAGI GÉZA.

A Franklin-Társulat

kiadásában Budapesten megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

A MI AZ EMBERT KÖRNYÉKEZI. OLVASMÁNYOK A TERMÉSZET VILÁGÁBÓL.

A MŰVELT KÖZÖNSÉG S AZ IFJUSÁG SZÁMÁRA.

Dr. BERLIN MUNKÁJA NYOMÁN, A HAZAI VISZONYOKHOZ ALKALMAZVA
IRTÁK TÖBBEN.

SZERKESZTETTE

HOITSY PÁL.

Száz negyvenhét ábrával.

Ára füzve 3 frt o. é.

TARTALOM. I. fejezet. *A föld mint egész.* — II. fejezet. *A száraz földről.* — III. fejezet. *A vízről.* — IV. fejezet. *A levegő.* — V. fejezet. *A csillagos égről.* — VI. fejezet. *Az ember.* — VII. fejezet. *Az állatok.* — VIII. fejezet. *A növények.*

A könyv, melyet ime az olvasóközönségnek általadunk, dr. Berlin N. J. stockholmi orvos a természetről szóló művének átdolgozása. Aféle szabad átdolgozás, tekintettel Magyarország speciális viszonyaira, minőt Németország számára dr. Tutschek Lőrincz írt.

Felnőtt fiatalság s azok számára, a kiknek nem volt módjuk magasabb iskoláztatásban részesülniök, vagy azt, a mit ott tanultak, már elfelejtették: alig létezik becsesebb olvasókönyv, mint Berlin fentebbi műve. A természet egész világába bepillantást enged. A nélkül, hogy száraz lenne: oktató; a nélkül, hogy előtanulmányozást tételezne fel: eléggé alapos. Mégis, úgy mint az eredetiben írva van, egyszerű fordítása a magyar olvasó számára nem lett volna eléggé élvezhető. Igen sok ott a vonatkozás a svéd viszonyokra, igen sok helyütt van olyasmi kiemelve, a mi reánk magyarokra vonatkozólag, másod- vagy harmalendű fontossággal birhat csupán.

Fordítás helyett tehát átdolgoztuk, s a hazai viszonyokhoz alkalmaztuk a munkát, s az eredetiből inkább az alakot, az előadási modort tartottuk meg. Még az egymásutánt is meg kellett változtatnunk. Czélszerűbbnek tñnt fel előbb az egyszerűbbet, a szervezetlen természetet ismertetni meg az olvasóval, s azután az állat- és növényvilágot, sem mint megfordítva. Könyvünkben ezt a felosztást találja az olvasó. Ez természetesen újból arra vezetett, hogy magában a szövegben is eltérjünk az eredeti mütől.

A sokféle tárgy, mely a könyv anyagát képezi, úgy kívánta, hogy a munkát többen osszjuk meg. Csakis így vagyunk képesek olyasmit nyújtani, a mi a tudomány mai álláspontjának megfelel, csakis így terjedhet ki figyelmünk a kutatás legújabb eredményeire.

A szerzők.

